

PANELOVÁ SÍDLIŠTĚ

REVITALIZACE VS. OCHRANA HODNOT

PLATTENBAUSIEDLUNGEN

REVITALISIERUNG VS. BEWAHRUNG DER WERTE

PANELOVÁ SÍDLIŠTĚ

– REVITALIZACE VS. OCHRANA HODNOT

PLATTENBAUSIEDLUNGEN

– REVITALISIERUNG VS. BEWAHRUNG DER WERTE

Petr Svoboda,
Martin Šolc (edd.)

BRNO 2019

PANELOVÁ SÍDLIŠTĚ

REVITALIZACE
VS. OCHRANA HODNOT

PLATTEN- BAUSIEDLUNGEN

REVITALISIERUNG
VS. BEWAHRUNG DER WERTE

Petr Svoboda,
Martin Šolc (edd.)

Titulní strana obálky: Sídliště Brno-Lesná, věžové domy (foto P. Svoboda)

Zadní strana obálky: Sídliště Brno-Lesná, dekorativní zeď od Čestmíra Kafky (foto P. Svoboda)

Einbandtitel: Siedlung Brno-Lesná, Turmhäuser (Foto P. Svoboda)

Einbandrücken: Siedlung Brno-Lesná, dekorative Wand von Čestmír Kafka (Foto P. Svoboda)

Interreg
Rakousko-Česká republika
Evropský fond pro regionální rozvoj

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

METODICKÉ CENTRUM
MODERNÍ ARCHITEKTURE
V BRNĚ

Obsah

INHALT

Tato publikace vznikla v rámci projektu „Panelová sídliště – revitalizace vs. ochrana hodnot“ č. KPF-02-080 spolufinancovaného z prostředků Evropského fondu pro regionální rozvoj z programu Interreg V-A AT/CZ. Publikaci vydává Národní památkový ústav (CZ) ve spolupráci s Donau-Universität Krems (AT) při příležitosti konferenci Panelová sídliště – revitalizace vs. ochrana hodnot (Brno, 17. 4. 2019) a Forum Building Science 2019 (Krems, 8. 5. 2019).

Jednotlivé příspěvky byly recenzovány členy vědecké rady projektu.

Diese Publikation ist im Rahmen des Projekts Nr. KPF-02-080 „Plattenbausiedlungen – Revitalisierung vs. Bewahrung der Werte“ entstanden, welches im Rahmen des Programms Interreg V-A AT/CZ aus Mitteln des Europäischen Regionalentwicklungsfonds konfinanziert wurde. Die Publikation wurde vom Nationalinstitut für Denkmalpflege (CZ) in Zusammenarbeit mit der Donau-Universität Krems (AT) anlässlich der Konferenz Plattenbausiedlungen – Revitalisierung vs. Bewahrung der Werte (Brno, 17.4.2019) und des Forum Building Science 2019 (Krems, 8.5.2019) herausgegeben.

Die einzelnen Beiträge wurden durch die Mitglieder des wissenschaftlichen Beirats des Projekts rezensiert.

Vědecká rada projektu / Wissenschaftlicher Beirat des Projekts:
Prof. Dipl. Arch. Dr. Christian Hanus Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D.,
PhDr. Petra Svobodová, Ph.D., Prof. Ing. arch. Vladimír Šlapeta, DrSc.,
Ing. arch. Renata Vrabelová, Ph.D.

Organizační výbor projektu / Organisationsausschuss des Projekts:
Ing. arch. Peter Morgenstein, Ph.D., Ing. Petr Svoboda, Mgr. Martin Šolc

© 2019, Národní památkový ústav

Text: © 2019, Ing. arch. Mgr. Klára Brůhová, Ph.D., Mgr. Michaela Čadilová, Ing. arch. Adam Guzdek, Ph.D., Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D., Ing. arch. Hana Řepková, Ing. Petr Svoboda, PhDr. Petra Svobodová, Ph.D., doc. Ing. Pavel Šimek, Ph.D., Mgr. Martin Šolc, Ing. Roman Zámečník, Ph.D.

Fotografie / Fotografien: © 2019, Ing. arch. Mgr. Klára Brůhová, Ph.D., Mgr. Michaela Čadilová, Ing. arch. Adam Guzdek, Ph.D., Mgr. Lenka Hájková, Mgr. Zuzana Křenková, Ph.D., Mgr. Martin Maleček, Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D., Ing. arch. Hana Řepková, Ing. Petr Svoboda, Ing. arch. Jiří Syrový, Ing. Roman Zámečník, Ph.D.

ISBN 978-80-7480-134-1

ÚVOD	6
ZUR EINFÜHRUNG	7
Petr Svoboda, Martin Šolc	
MOŽNOSTI OCHRANY PANELOVÝCH STAVEB	12
ZU DEN MÖGLICHKEITEN DES SCHUTZES VON PLATTENBAUTEN	13
Dana Novotná	
MÁ SMYSL TO CHRÁNIT?	24
HAT ES EINEN SINN, DAS ZU SCHÜTZEN?	25
Hana Řepková	
VIZE A REALITA DĚTSKÝCH HŘIŠŤ	36
VISION UND REALITÄT DER KINDERSPIELPLÄTZE	37
Klára Brůhová	
NĚKOLIK POZNÁMEK K OCHRANĚ UMĚLECKÝCH DĚL Z DRUHÉ POLOVINY 20. STOLETÍ	50
EINIGE BEMERKUNGEN ZUR ERHALTUNG VON KUNSTWERKEN AUS DER ZWEITEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS	51
Michaela Čadilová	
VÝZNAM ZAHRADNĚ-ARCHITEKTONICKÝCH ÚPRAV SOCIALISTICKÝCH MĚST	58
ZUR BEDEUTUNG DER GARTENARCHITEKTONISCHEN GESTALTUNG SOZIALISTISCHER STÄDTE	59
Roman Zámečník, Pavel Šimek	
OBZOR – PODMÍNKA NEBO PŘEKÁŽKA PAMÁTKOVÉ OCHRANY SÍDLIŠTĚ BRNO-LESNÁ?	76
OBZOR – VORAUSSETZUNG ODER HINDERNIS FÜR DEN DENKMALSCHUTZ DER SIEDLUNG BRNO-LESNÁ?	77
Petra Svobodová	
BRNĚNSKÁ DRUŽSTEVNÍ VÝSTAVBA NA PŘÍKLADU OBYTNÉHO SOUBORU HAPALOVA	86
GENOSSENSCHAFTLICHER WOHNUNGSBAU IN BRNO AM BEISPIEL DES WOHNKOMPLEXES HAPALOVA	87
Adam Guzdek	

Úvod

Petr Svoboda
Martin Šolc

[1] Podrobněji se problematikou zabývá: NOVOTNÁ, Eva. Poválečná bytová výstavba a památková péče na příkladu Velké Británie a Skandinávie. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 75, 2015, č. 4. Praha: NPÚ, 2015, str. 307–312.

[2] PARK HILL. *Historic England* [online]. [cit. 2019-06-06]. Dostupné z: <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1246881>.

[3] Sources for the Study of Park Hill and Hyde Park Flats. *Sheffield City Council* [online]. [cit. 2019-06-06]. Dostupné z: <https://www.sheffield.gov.uk/home/libraries-archives/access-archives-local-studies-library/research-guides/park-hill-flats.html>.

[4] Např. RIBA Stirling Prize, 2013.

[5] V Rakousku vydávají stavební zákon jednotlivé spolkové země.

[6] Obdobný systém jednotné správy obytných budov s přesnými pravidly užívání byl zaveden v Baťových závodech, který po znárodnění převzal podnik Svit.

[7] Projekt s kódem DF13P010VV018 financovalo Ministerstvo kultury v rámci *Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity* (NAKI).

[8] Součástí projektu jsou kritické katalogy: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – NOVOTNÁ, Eva – JIRKALOVÁ, Karolína (edd.). *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích*. Praha: UPM v Praze, 2016; SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – KOUKALOVÁ, Martina – NOVOTNÁ, Eva (edd.). *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989*. Praha: UPM v Praze, 2017.

V Dánsku a Norsku se o památkové ochraně prefabrikovaných sídlišť dlouhodobě diskutuje, Švédsko a Finsko už vybrané příklady poválečného bydlení chrání; stejně tak i Velká Británie, kde je mezi památkami evidovanými na seznamu historického dědictví na tři desítky poválečných sídlišť a bytových domů z přibližně tří stovek památek postavených po roce 1940.¹ Asi nejznámějším souborem je obytný komplex Park Hill v Sheffieldu, který byl roku 1998 jako chátrající areál zapsán pod klasifikačním stupněm *Grade II** mezi kulturní památky.² Tento stupeň památkové ochrany umožnil zásadní rekonstrukci, při které byly budovy očistěny až na samotný železobetonový skelet.³ Rozsáhlá proměna probíhající v etapách od roku 2011 dodnes získala řadu ocenění.⁴ V současnosti se jedná o jeden z nejrozsáhleji chráněných architektonických souborů moderní architektury v Evropě, který lze srovnat se zlínskou památkovou zónou u nás.

V Rakousku je panelových sídlišť poskromnu – naprostá většina z nich se nachází ve Vídni. Nejsou sice památkově chráněna, velkou míru ochrany jim však poskytuje stavební legislativa v souvislosti s územním plánováním.⁵ Příčinou jednotně pojaté péče o tyto obytné celky je centralizovaná správa realizovaná městskou společností *Wiener Wohnen*.⁶ Ta se snaží zajistit svým nájemníkům současný uživatelský komfort, včetně takových parametrů, jako jsou tepelné technické požadavky na budovy. Při naplňování těchto standardů bere ohled i na zachování vzhledu budov a urbanistický kontext. Nejen že zůstávají zachovány ploché střechy a ráz fasád, ale také původní umělecká díla, vstupní portály nebo značení jednotlivých domů.

V našich podmínkách se pozornost památkové péče upíná k poválečným stavbám až v posledních patnácti letech. Předně je třeba deklarovat, že jakkoliv je hodnota „socialistických“ sídlišť poznamenána technokratickými řešeními, úsporami a nekvalitním provedením, i tak se na našem území nachází řada obytných celků s dochovanou nezpochybnitelnou urbanistickou, architektonickou, technickou a také uměleckou hodnotou. Tyto hodnoty zmapoval, utřídil a zhodnotil výzkumný projekt *Panelová sídliště v České republice jako součást městského životního prostředí: Zhodnocení a prezentace jejich obytného potenciálu*,⁷ který v letech 2013–2017 realizovalo Uměleckoprůmyslové museum v Praze.⁸ Je otázkou, jaká forma ochrany je pro zachování hodnot sídlišť nejvhodnější. Nabízí se památková ochrana celého či dílčí části území sídelních útvarů v případech, kdy se jedná o kvalitní urbanistický celek či soudržný architektonický soubor, který má historický, umělecký, vědecký, sociální nebo technický význam. Z obdobných pohnutek se nabízí i ochrana jednotlivostí či souborů jako kulturních památek, včetně jejich dílčích částí, které je tvoří. Přesto vznikají při vyhlášení a prohlášení podle památkového zákona byrokratická a legislativní úskalí, která při snaze ochránit toto kulturní dědictví přinášejí komplikace. Ochranu architektonického a urbanistického dědictví je možné realizovat i podle stavebního zákona. Ten je stejně jako památkový zákon provázán s mezinárodními úmluvami, které se Česká republika zavázala plnit.⁹

Zur Einführung

Petr Svoboda
Martin Šolc

In Dänemark und Norwegen wird über den Denkmalschutz für Siedlungen in Plattenbauweise schon seit längerem diskutiert, in Schweden und Finnland wurden ausgewählte Beispiele von Wohnbauten der Nachkriegszeit bereits unter Schutz gestellt. In Großbritannien finden sich auf der Denkmalliste an die 30 nach dem Jahr 1940 errichtete Wohnblöcke.¹ Als bekanntestes Ensemble darf wohl die Wohnsiedlung Park Hill in Sheffield gelten, welche 1998 in bereits desolatem Zustand als Kulturdenkmal nach *Grade II** registriert wurde.² Dieser Schutzstatus ermöglichte eine grundlegende Rekonstruktion, bei der die Gebäude bis auf ihr Stahlbetonskelett demontiert wurden.³ Die seit 2011 in mehreren Etappen ablaufende grundlegende Umgestaltung wurde bereits mit einer Reihe von Auszeichnungen gewürdigt.⁴ Heute handelt es sich hier um eines der größten denkmalgeschützten Ensembles moderner Architektur in Europa, vergleichbar mit der Denkmalschutzzone Zlín in Tschechien.

In Österreich gibt es nur vereinzelt Plattenbausiedlungen – zum weitaus größten Teil befinden sie sich in Wien. Sie stehen zwar nicht unter Denkmalschutz, doch genießen sie dank der Baugesetzgebung hinsichtlich der Raumplanung ein hohes Maß an Schutz.⁵ Hinter der einheitlich konzipierten Pflege dieser Wohnbauten steht die zentralisierte Verwaltung durch das stadteneigene Unternehmen *Wiener Wohnen*.⁶ Dieses ist bemüht, seinen Mietern modernen Wohnkomfort zu bieten, so etwa auch eine zeitgemäße Wärmedämmung der Häuser. Gleichzeitig wird jedoch auch Wert auf die Erhaltung des ursprünglichen Aussehens der Bauten gelegt und ihr urbanistischer Kontext berücksichtigt. So bleiben etwa nicht nur Flachdächer oder der Charakter der Fassaden erhalten, sondern auch die ursprünglichen Kunstwerke, Eingangsportale oder die Kennzeichnung der einzelnen Häuser.

In Tschechien sind Gebäude aus der Nachkriegszeit erst in den letzten fünfzehn Jahren in den Fokus des Denkmalschutzes geraten. Hier ist dabei zunächst einmal vorzuschicken, dass es auch in diesem Land, wo die Bauausführung vielfach von technokratischen Entscheidungen, Einsparungsbemühungen und Fertigungsmängeln gezeichnet war, eine Reihe von Wohnsiedlungen gibt, deren urbanistische, architektonische, technische und auch künstlerische Qualitäten bis heute unbestritten sind. Diese Qualitäten wurden im Rahmen des in den Jahren 2013–2017 durch das Kunstgewerbemuseum in Prag realisierten Forschungsprojekts *Plattenbausiedlungen in der Tschechischen Republik als Teil des städtischen Lebensumfelds: Bewertung und Präsentation ihres Wohnpotentials*⁷ erfasst, gewichtet und bewertet.⁸ Die Frage ist, welche Art des Schutzes für die Erhaltung der Werte dieser Siedlungen am geeignetsten ist. Sofern es sich um ein hochwertiges urbanistisches Ensemble oder eine in sich geschlossene architektonische Einheit von historischer, künstlerischer, wissenschaftlicher, sozialer oder technischer Bedeutung handelt, bietet es sich ein, das gesamte Siedlungsgebiet oder einen Teil davon unter Denkmalschutz zu stellen. Aus denselben Erwägungen heraus drängt sich auch der Schutz von Details oder von ganzen Ensembles einschließlich ihrer

[1] Detaillierter befasst sich mit der Problematik: NOVOTNÁ, Eva. Poválečná bytová výstavba a památková péče na příkladu Velké Británie a Skandinávie [Wohnungsbau der Nachkriegszeit und Denkmalschutz am Beispiel Großbritanniens und Skandinaviens]. In: *Zprávy památkové péče*, 2015/75, Nr. 4, S. 307–312.

[2] PARK HILL. *Historic England* [online]. [zit. 2019-06-06]. Zugänglich unter: <https://historicengland.org.uk/listing/the-list/list-entry/1246881>.

[3] Sources for the Study of Park Hill and Hyde Park Flats. *Sheffield City Council* [online]. [zit. 2019-06-06]. Zugänglich unter: <https://www.sheffield.gov.uk/home/libraries-archives/access-archives-local-studies-library/research-guides/park-hill-flats.html>.

[4] Z. B. mit dem RIBA Stirling Prize 2013.

[5] In Österreich werden Baugesetze durch die einzelnen Bundesländer herausgegeben.

[6] Ein ähnliches System einer einheitlichen Verwaltung der Wohngebäude mit präzisen Nutzungsregeln wurde in den Baťa-Werken eingeführt. Dieses wurde nach der Verstaatlichung durch das Unternehmen Svit übernommen.

[7] Das Projekt mit dem Kode DF13P010VV018 wurde durch das Ministerium für Kultur im Rahmen des *Programms für angewandte Forschung und Entwicklung der nationalen und kulturellen Identität (NAKI)* finanziert.

Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví

[9] Patří sem: *Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví* (viz sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 159/1991 Sb.). *Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy* (viz sdělení ministerstva zahraničních věcí 73/2000 Sb.m.s.).

[10] *„Form ever follows function.“* In: SULLIVAN, Louis H. The tall office building artistically considered. In: *Lippincott’s Magazine*, March 23, 1896, cit. str. 408.

[11] *„Etwas Unpraktisches kann nie schön sein.“* In: WAGNER, Otto. *Moderne Architektur*. Wien: 1896, cit. str. 41.

[12] *„Une maison est une machine à habiter.“* In: LE CORBUSIER. *Vers une architecture*. Paris: 1923, cit. str. 73.

[13] Toto slovo v souvislosti se sídlišti použil jako první Václav Havel, který tak označil pražské sídliště Jižní Město.

[14] Výběrově: KAROUS, Pavel – JANKOVIČOVÁ, Sabina. *Vetřelci a volavky: atlas výtvarného umění ve veřejném prostoru v Československu v období normalizace (1968–1989)*. Řevnice: Arbor vitae, 2013; KORYČÁNEK, Rostislav. *Paneland: největší československý experiment*. Brno: Moravská galerie, 2017; *Lesná – 50 let sídliště: historie, současnost, perspektivy*. Brno: Občanské sdružení Obzor Lesná, 2012; LEHKOŽIVOVÁ, Irena – PLATIL, Josef – TUČEK, Ondřej (edd.). *Sídliště Dáblice: Architektura pro lidi*. Praha: Spolek přátel sídliště Dáblice, 2019.

HODNOTY PANELOVÝCH SÍDLIŠŤ

„Socialistická“ sídliště jsou v České republice významným bytovým fondem s velmi různorodou urbanistickou a stavební kvalitou. Nejzdařilejší z nich, vybudovaná v 60. a 70. letech, rozvíjí modernistické uvažování funkcionalistických a avantgardních architektů, kteří se ve svých teoretických úvahách snažili aktuálními prostředky vyřešit nedostatek bytů a zároveň nízkou úroveň bytové kultury meziválečné společnosti. Výstavbou „socialistických“ sídlišť byly tyto racionálně a ekonomicky vedené myšlenky uvedeny v praxi. Sídliště mají z pohledu památkové péče nejen hodnotu dokumentu srovnatelnou s běžně chráněnou historizující výstavbou z 19. století (např. doklad sociální struktury, filozofie bytové výstavby, utváření životního prostředí člověka, užité technologické a stavební postupy, sociální stát), ale i svoji umělecko-historickou nebo kulturně-historickou hodnotu. Umělecká hodnota sídlišť úzce souvisí s vývojem uvažování v architektonické a urbanistické tvorbě, která se od konce 19. století oproštovala od dekorativních architektonických směrů a sevřených urbanistických celků. Ne lze tedy racionálně a účelně vystavěným objektům uplatňujících se v obrazu „socialistických“ sídlišť vyčítat jejich zdánlivě nízkou estetickou hodnotu, jelikož estetizováním by byly popřeny principy, od kterých se primárně odvíjejí logika jejich navrhování, komponování, respektive architektonické ztvárnění. Mezi tyto principy lze zařadit notoricky známé formulace Louise Sullivana *„forma následuje funkci“*,^[10] Otto Wagnera *„co není účelné, nemůže být krásné“*,^[11] nebo Le Corbusierovu tezi, že *„dům je stroj na bydlení“*.^[12]

KULTIVACE A REVITALIZACE

Sídliště v Brně

V 90. letech měla sídliště punc nocleháren či „králíkáren“,^[13] přičemž toto pojmenování vypovídalo o neúplném naplnění plánu výstavby, především v oblasti veřejné a občanské vybavenosti. Funkčně byly jako nejslabší články jednotlivých objektů vyhodnoceny ploché střechy, kterými často zatékalo, subtilní a nedostatečně vybavená bytová jádra se sociálním zázemím a unylá šed’ fasád. Problémy měl vyřešit program tzv. „kultivace“ či „humanizace“ sídlišť. Jeho výsledkem jsou v panoramatu sídel dominantně působící křiklavě barevné domy obložené polystyrenem s mnohdy bizarními střešními nástavbami. I když se dnešní podoba sídlišť odlišuje jak od stavu z doby výstavby, tak od původní představy projektantů, vykazují zvláště prestižně budovaná panelová sídliště („výkladní skříně socialismu“) stále výrazné, především urbanistické hodnoty.

Příklady ze zahraničí v případě plošné ochrany těchto území sídelních útvarů naznačují, že zlepšování tepelně technických parametrů budov, doplňování volných prostranství městotvornými prvky, péče o veřejný prostor (budování dětských hřišť, sportovišť, odpočinkových zón), ale také zcela nutné řešení nedostatku parkovacích míst a další veřejné a občanské infrastruktury nemusejí být nutně na újmu původnímu architektonickému a urbanistickému záměru. Vlna „retra“ doprovázená určitou mírou „ostalgie“, reflexe socialistického způsobu života, kultury a umění této doby jak širokou, tak odbornou veřejností poukazují na kvality a negativa historického vývoje, životního způsobu a prostředí tehdejší společnosti. K pochopení stavební stránky určitě pomohl již zmíněný výzkum realizovaný Uměleckoprůmyslovým muzeem, ale také řada výstav, odborných i laických publikací a v neposlední řadě vzednutí občanských aktivit, zaměřených na zabránění výstavby nových objemných bytových novostaveb v sídlištích Brno-Lesná a Praha-Řáblice.^[14] V této fázi je oslovována i památková péče.

Sídliště v Praze

Einzelteile durch ihre Ernennung zu Kulturdenkmälern auf. Dennoch bestehen bei der Nominierung und bei der Registrierung nach dem Denkmalgesetz bürokratische und legislative Hindernisse, die den Schutz dieses kulturellen Erbes verkomplizieren. Einen Schutz des architektonischen und urbanistischen Erbes ermöglicht auch das Baugesetz. Dieses ist ebenso wie das Denkmalgesetz mit internationalen Vereinbarungen verknüpft, zu deren Einhaltung sich die Tschechische Republik verpflichtet hat.⁹

Sídliště v Praze

DIE WERTE DER PLATTENBAUSIEDLUNGEN

„Sozialistische“ Siedlungen von sehr unterschiedlicher urbanistischer und baulicher Qualität machen in Tschechien einen nicht unbeträchtlichen Teil des Wohnungsbestands aus. Die gelungensten von ihnen, in den Sechziger- und Siebzigerjahren entstanden, entwickeln die modernistischen Ideen von Architekten des Funktionalismus und der Avantgarde weiter, die in ihren theoretischen Abhandlungen gegen den Wohnungsmangel und gleichzeitig gegen die zu wünschen übrig lassende Wohnkultur der Zwischenkriegszeit mit modernen Mitteln anzugehen suchten. Durch den Bau „sozialistischer“ Wohnsiedlungen wurden die auf rationalem Wirtschaftlichkeitsdenken basierenden Gedanken in die Praxis umgesetzt. Aus Sicht der Denkmalpflege haben diese Siedlungen nicht nur einen dokumentarischen Wert, welcher mit jenem der üblicherweise unter Schutz gestellten historistischen Bebauung aus dem 19. Jahrhundert vergleichbar ist (z. B. als Beleg für die Gesellschaftsstruktur, die Philosophie des Wohnungsbaus, die Herausbildung des menschlichen Lebensumfelds, die verwendeten technischen und baulichen Verfahren oder für das Wirken des Sozialstaats), sondern ebenso auch ihren kunst- oder kulturgeschichtlichen Wert. Der künstlerische Wert der Siedlungen steht in einem engen Zusammenhang mit einem Paradigmenwandel im architektonischen und städtebaulichen Schaffen, welches sich ab dem Ende des 19. Jahrhunderts allmählich von dekorativen Architekturrichtungen und geschlossenen Stadtensembles befreite. Somit ist es nicht angebracht, die nach rationalen und zweckmäßigen Erwägungen errichteten Bauten der „sozialistischen“ Wohnsiedlungen für ihren vermeintlich geringen ästhetischen Wert zu kritisieren, denn durch eine Ästhetisierung wären jene Prinzipien geleugnet worden, aus denen sich die Logik ihres Entwurfs, ihrer Komposition bzw. ihrer architektonischen Formgestaltung in erster Linie herleitet. Zu diesen Prinzipien lassen sich Louis Sullivan notorisch bekannter Leitsatz *„Form ever follows function“*^[10], Otto Wagners Feststellung *„Etwas Unpraktisches kann nie schön sein“*^[11] oder Le Corbusiers These, ein Haus sei eine Maschine zum Wohnen^[12], zählen.

KULTIVIERUNG UND REVITALISIERUNG

Sídliště v Praze

In den Neunzigerjahren waren die Wohnsiedlungen als Schlafstädte und „Kaninchenställe“^[13] verschrien, wobei diese Benennungen eher von einer unvollständigen Umsetzung des Bauungsplans vor allem im Bereich der öffentlichen und gesellschaftlichen Infrastruktur zeugen. Als funktional schwächste Elemente der einzelnen Gebäude galten ihre Flachdächer, durch die oft das Regenwasser eindrang, die wenig robusten und unzureichend ausgestatteten Nasszellen und Sanitärbereiche sowie das triste Grau der Fassaden. Diese Probleme sollte ein Programm zur sog. „Kultivierung“ oder „Humanisierung“ der Plattenbausiedlungen beheben. Dessen Ergebnis sind heute in Dämmplatten gepackte Häuser, die mit ihren kreischend bunt

Sídliště v Praze

[8] Bestandteil des Projekts sind kritische Kataloge: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – NOVOTNÁ, Eva – JIRKALOVÁ, Karolína (edd.). *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích [Plattenbauten 1: Fünfzig tschechische Siedlungen]*. Praha: UPM v Praze, 2016; SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – KOUKALOVÁ, Martina – NOVOTNÁ, Eva (edd.). *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989 [Plattenbauten 2: Die Geschichte tschechischer Wohnsiedlungen 1945–1989]*. Praha: UPM v Praze, 2017.

[9] Hierher gehören: *Übereinkommen zum Schutz des Kultur- und Naturerbes der Welt* (siehe die Mitteilung des föderalen Ministeriums des Äußeren Nr. 159/1991 Slg.); *Übereinkommen zum Schutz des architektonischen Erbes Europas* (siehe die Mitteilung des Ministeriums des Äußeren Nr. 73/2000 Slg. int. Verträge).

[10] SULLIVAN, Louis H. The tall office building artistically considered. In: *Lippincott’s Magazine*, March 23, 1896, S. 408.

[11] WAGNER, Otto. *Moderne Architektur*. Wien: 1896, S. 41.

[12] *„Une maison est une machine à habiter.“* In: LE CORBUSIER. *Vers une architecture*. Paris: 1923, S. 73.

[13] Diesen Ausdruck verwendete im Zusammenhang mit Wohnsiedlungen erstmals Václav Havel, der damit die Prager Südstadt bezeichnete.

ČESKO-RAKOUSKÝ PROJEKT

Tato publikace vychází jako součást projektu *Panelová sídliště – revitalizace vs. ochrana hodnot* č. KPF-02-080, který je spolufinancován *Evropským fondem pro regionální rozvoj* z programu *Interreg V-A AT/CZ*. V rámci tohoto projektu proběhly v roce 2019 dvě odborné konference spojené s exkurzemi. První z nich se konala v Brně a exkurze účastníky zavedly na brněnská sídliště Lesná a Juliánov, další konference se konala v Kremži s exkurzemi po vídeňských sídlištích Großfeldsiedlung, Bundesländerhof, Alfred Klinkan-Hof a Thurnlhofstraße.

Kapitoly knihy, kterou držíte v ruce, jsou rozšířenou verzí vybraných příspěvků, které zazněly na odborných akcích pořádaných v rámci projektu. Zpravidla se jedná o výsledky výzkumné práce a dlouholetých praktických zkušeností přednášejících. Příspěvky dávají čtenáři dohromady představu o rozmanitých hodnotách, které si v rámci sídlištních celků zaslouží pozornost a ochranu. Ač jsou konkrétní příklady převážně z území jižní Moravy, mnohé poznatky lze zobecnit či přenést i do dalších regionů.

Otevíráme tedy diskusi vedoucí k odpovědi, jakým způsobem uchovat již historickou vrstvu našich sídel, tedy vrstvu socialistické stavební bytové kultury a jejích součástí, památkovou péčí. Podle památkového zákona se nabízí prohlášení kulturní památkou např. pro mimořádně dochovaný, technicky a stavebně kvalitní dům. Urbanistické hodnoty pak lze chránit pomocí památkově chráněných území. Prozatím ještě nemáme žádné takto chráněné sídliště, zdá se ale, že v brzké době by mohla nastat změna. O vyhlášení památkové zóny se diskutuje v případě pražského sídliště Ďáblice a sídliště Lesná v Brně; regulační plány (další možná ochrana podle stavebního zákona) se připravují pro sídliště Na Vozovce a Neředín v Olomouci. Teprve čas ukáže, která řešení a jejich kombinace dokážou lépe uchovat sdílené hodnoty, ale také umožní další rozvoj těchto území.

gestrichenen Fassaden und vielfach bizarren Dachaufbauten das Panorama der Siedlungen dominieren. Doch wenngleich sich die heutige Gestalt der Siedlungen sowohl vom Zustand zum Zeitpunkt ihrer Errichtung als auch von den ursprünglichen Vorstellungen ihrer Projektanten entfernt hat, können doch gerade die einst mit besonderer Sorgfalt konzipierten Plattenbausiedlungen (die „Aushängeschilder des Sozialismus“) noch immer mit unverkennbaren urbanistischen Qualitäten aufwarten.

Beispiele eines flächendeckenden Schutzes dieser Siedlungsgebilde in anderen Ländern zeigen, dass eine verbesserte Wärmedämmung der Gebäude, die Ergänzung der Freiflächen durch stadtbildnerische Elemente, die Aufwertung der öffentlichen Bereiche (Errichtung von Kinderspielplätzen, Sportplätzen, Erholungszonen), aber auch die unumgängliche Ergänzung bislang fehlender Parkplätze und anderer öffentlicher Infrastruktur nicht notwendigerweise zu Lasten des ursprünglichen architektonischen und urbanistischen Konzepts gehen müssen. Die heutige Retro-Welle in Verbindung mit einem gewissen Maß an „Ostalgie“, der Reflexion des sozialistischen Lebensstils, der Kultur und der Kunst jener Epoche durch die Fachwelt wie durch die breite Öffentlichkeit zeigt die Qualitäten wie die negativen Seiten der geschichtlichen Entwicklung, der Lebensweise und des Lebensumfelds der damaligen Gesellschaft auf. Einen Beitrag zum Verständnis der baulichen Seite hat sicherlich die bereits erwähnte Forschungstätigkeit des Kunstgewerbemuseums geleistet, hilfreich waren jedoch auch die zahlreichen Ausstellungen, Fachpublikationen und populärwissenschaftlichen Beiträge und nicht zuletzt eine Welle an öffentlichen Aktivitäten gegen den Bau großer neuer Wohnblöcke in den Siedlungen Brno-Lesná und Prag-Ďáblice.¹⁴ In dieser Phase ist auch der Denkmalschutz gefragt.

DAS TSCHECHISCH-ÖSTERREICHISCHE PROJEKT

Diese Publikation ist als Bestandteil des Projekts Nr. KPF-02-080 *Plattenbausiedlungen – Revitalisierung vs. Bewahrung der Werte* entstanden, welches im Rahmen des Programms *Interreg V-A AT/CZ* aus Mitteln des Europäischen Regionalentwicklungsfonds konfinanziert wurde. Im Rahmen dieses Projekts fanden im Jahr 2019 zwei Fachkonferenzen mit begleitenden Exkursionen statt. Die erste Konferenz fand in Brno statt, wo die Teilnehmer die Wohnsiedlungen Lesná und Juliánov besichtigten; die zweite Konferenz wurde in Krems abgehalten und umfasste Exkursionen zu den Wohnanlagen Großfeldsiedlung, Bundesländerhof, Alfred-Klinkan-Hof und Thurnlhofstraße in Wien.

Damit sei die Diskussion zu der Frage eröffnet, auf welche Weise eine bereits historische Schicht unserer Städte, also jene der sozialistischen Wohnungsbaukultur mit all ihren Neben-Aspekten, durch die Denkmalpflege erhalten werden soll. Nach dem Denkmalgesetz könnte etwa für ein außerordentlich gut erhaltenes Haus von hoher technischer und baulicher Qualität die Ernennung zum Kulturdenkmal infrage kommen. Urbanistische Werte ließen sich mit Hilfe einer Denkmalschutzzone erhalten. Bisher sind noch keine Siedlungen in dieser Weise unter Schutz gestellt worden, es zeichnet sich jedoch ab, dass sich dies schon bald ändern könnte. Über die Einrichtung von Denkmalschutzonen wird im Falle der Prager Siedlung Ďáblice und der Siedlung Lesná in Brno diskutiert; Regulierungspläne (ein weiteres mögliches Schutzinstrument nach dem Baugesetz) werden für die Siedlungen Na Vozovce und Neředín in Olomouc vorbereitet. Erst die Zukunft wird zeigen, welche Lösungen und ihre Kombinationen für einen besseren Schutz der ihnen gemeinsamen Werte sorgen, aber gleichzeitig auch eine weitere Entwicklung der betroffenen Gebiete ermöglichen werden.

[14] Eine Auswahl: KAROUS, Pavel – JANKOVIČOVÁ, Sabina. *Vetřelci a volavky: atlas výtvarného umění ve veřejném prostoru v Československu v období normalizace (1968–1989)* [Aliens und Reiher: Atlas der bildenden Kunst im öffentlichen Raum in der Tschechoslowakei der Normalisierungsjahre (1968–1989)]. Řevnice: Arbor vitae, 2013; KORYČÁNEK, Rostislav. *Paneland: největší československý experiment* [Paneland: das größte tschechoslowakische Experiment]. Brno: Moravská galerie, 2017; *Lesná – 50 let sídliště: historie, současnost, perspektivy* [50 Jahre Siedlung Lesná: Geschichte, Gegenwart, Perspektiven]. Brno: Občanské sdružení Obzor Lesná, 2012; LEHKOŽIVOVÁ, Irena – PLATIL, Josef – TUČEK, Ondřej (edd.). *Sídliště Ďáblice: Architektura pro lidi* [Die Siedlung Ďáblice: Architektur für Menschen]. Praha: Spolek přátel sídliště Ďáblice, 2019.

Možnosti ochrany panelových staveb

Klíčová slova:

soubory panelových staveb; hodnota panelových staveb; sídliště Lesná; předmět památkové ochrany

Príspevek se zabývá možnostmi právní ochrany panelových staveb (solitérů, souborů). Hodnoty dělí na nehmotné (idea či autorský záměr, technologie jako idea, historie a sociologie) a hmotné (budovy, stavby, plochy a technologie staveb s vývojovými typy). Možnost ochrany kromě hájení autorského práva pak dělí na ochranu s využitím nástrojů památkového a stavebního zákona. Možností podle památkového zákona je prohlášení stavby či souboru staveb za památku (areál, soubor památek), nebo prohlášení celého území za památkovou zónu či rezervaci. Nástroji stavebního zákona kromě regulace území pomocí regulačního plánu, územního plánu nebo zásad územního rozvoje je pojmenování a zápis hodnot území či seznamu cenných či významných objektů do územně analytických podkladů.

Ochranou panelových staveb v kontextu tohoto tématu myslíme především ochranu právní, s níž je ovšem ochrana fyzická neodmyslitelně spjata. K tomu, abychom mohli vybrat vhodný nástroj či formu, je nutno v první řadě definovat předmět ochrany. Předmětem ochrany mohou být prvky hmotné povahy, ale i prvky povahy nehmotné, ale nutno zdůraznit, že je v oblasti ochrany není možno odtrhávat, což se mnohdy děje ke škodě chráněného jevu.

Hlavním z nehmotných prvků je idea, které se většinou ve stavebnictví říká záměr, a to jak investorský, tak autorský (urbanistický a architektonický). K vývoji a výstavbě panelových staveb vedla především společenská poptávka po zprůměrnění stavebnictví, která podmiňovala typizaci a modulaci a v neposlední řadě i zrychlení a zlevnění výstavby. Právě rychlost a ekonomická výhodnost panelové produkce byla hlavním kritériem, a tedy i politickou ideou. Autorským záměrem architekta a urbanisty bylo většinou buď vymyslet nové řešení z dané stavebnice, nebo modifikovat základní stavebnici; občas došlo i k rezignaci na jakékoli tvůrčí řešení a architekt pouze splnil objednávku, mnohdy diktovanou i stavebním dodavatelem.¹⁵ Není na škodu si připomenout soudobé odborné teoretické hodnocení panelové konstrukční soustavy: „*Netřeba zdůraznit, že tyto konstrukce spoluvytvářejí vzhled těchto staveb a tím propůjčují naší soudobé výstavbě charakter naprosto moderní, svěží i přesvědčivý.*“¹⁶ Dalším z nehmotných prvků je technologie, a to z teoretického hlediska, tedy myšlenka stavebnicového systému o daných osách či modulech a z nich sestavované buňky a sestavy vyhovující tehdejšími teoriemi o bydlení. Třetím nehmotným prvkem je historie vývoje systému panelových staveb a stavby panelových domů provázená sociologickými studiemi, které nejdříve definovaly změnu typů bydlení v poválečném uspořádání společnosti a poté hodnotily realizace, posuny realizace oproti plánům i změny v chování obyvatel, které byly vědomě či nevědomě¹⁷

[15] Púdorys a výška objektů sídliště Bohunice a Nový Lískovec v Brně byly například diktovány polohou a dosahem jeřábových drah, takže se výstavba maximálně zracionalizovala a zlevnila, ovšem na úkor pochopitelnosti pro obyvatele a orientace pro návštěvníky; domy vytvořily na kopci jakousi neproniknutelnou betonovou hradbu.

[16] HAAS, Felix. *Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století*. Brno: FA VUT v Brně, 1983, cit. str. 148–149.

[17] Panelový dům s většinou betonovými panely znemožňoval jakékoli, byť i malé změny dispozice, způsob užití domu i bytu byl tedy jednou provždy determinován.

Dana Novotná,
Národní památkový ústav,
ÚOP v Brně

Dana Novotná
Nationalinstitut für Denkmalpflege,
Regionalreferat Brno

Zu den Möglichkeiten des Schutzes von Plattenbauten

Dieser Beitrag ist den Möglichkeiten eines rechtlichen Schutzes von Plattenbauten (Solitären wie Ensembles) gewidmet. Die Werte dieser Bauten werden in immaterielle (Idee oder Konzept des Autors, Technologien als Idee, geschichtlicher und soziologischer Kontext) und materielle (Gebäude, Bauwerke, Flächen und Bautechnologien mit ihren Entwicklungstypen) unterteilt. Möglichkeiten zu ihrem Schutz bieten neben dem Urheberrecht die Instrumente des Denkmalsgesetzes und des Baugesetzes. Nach dem Denkmalsgesetz besteht die Möglichkeit, ein Gebäude oder ein Bauensemble zu einem Denkmal (Denkmalgelände, Denkmalensemble) erklären zu lassen, oder es kann ein größeres Gebiet als Denkmalschutzzone oder Denkmalschutzgebiet ausgewiesen werden. Das Baugesetz dagegen bietet neben einer Regulierung des Gebiets mit Hilfe eines Regulierungsplans, eines Raumplans oder der Grundsätze der Raumentwicklung auch die Möglichkeit, die Werte eines Gebiets oder eine Liste wertvoller oder bedeutender Bauten in die raumanalytischen Unterlagen einzutragen.

Unter dem Schutz der Plattenbauten verstehen wir im Kontext dieses Beitrags in erster Linie den rechtlichen Schutz, mit dem jedoch untrennbar auch der physische Schutz verbunden ist. Um ein geeignetes Instrument oder eine geeignete Form wählen zu können, muss zunächst der Gegenstand des Schutzes definiert werden. Gegenstand des Schutzes können Elemente materiellen Charakters, aber auch immaterielle Elemente sein, wobei jedoch zu betonen ist, dass diese im Bereich des Schutzes nicht getrennt behandelt werden können, was vielfach zum Schaden der zu schützenden Erscheinung geschieht.

Wichtigstes immaterielles Element ist die Idee oder, wie man im Bauwesen meist sagt, das Projekt, und dies sowohl von der Seite des Bauherrn wie auch von der Seite des Projektors (urbanistisch wie architektonisch). Zur Entwicklung und zur Errichtung von Plattenbauten führte in erster Linie die gesellschaftliche Forderung nach einer Industrialisierung des Bauwesens, welche eine Typisierung und Modularisierung und nicht zuletzt auch eine Beschleunigung und Verbilligung des Bauprozesses bedingte. Gerade die Schnelligkeit und wirtschaftliche Vorteilhaftigkeit der Betonplattenproduktion waren ein Hauptkriterium und damit auch eine politische Vorgabe. Architekt und Städteplaner verfolgten meist das Ziel, entweder eine neue Lösung aus dem gegebenen Baukasten zu entwerfen oder den Grundbaukasten zu modifizieren; bisweilen wurde jedoch auch auf jegliche kreative Lösung verzichtet, und der Architekt erfüllte lediglich seinen vielfach auch durch das ausführende Bauunternehmen diktierten Auftrag.¹⁵ Es kann nicht schaden, hier an eine zeitgenössische Würdigung

Schlüsselbegriffe:

Plattenbauensembles, Wert der Plattenbauten, Siedlung Lesná, Gegenstand des Denkmalschutzes

[15] So waren etwa der Grundriss und die Höhe der Bauten in den Siedlungen Bohunice und Nový Lískovec in Brno durch die Anordnung der Kranbahnen und die Reichweite der Kräne bestimmt. Die Bauarbeiten wurden dadurch in größtmöglicher Weise rationalisiert und verbilligt, jedoch auf Kosten der Begreifbarkeit für die Bewohner und der Orientierung für Besucher; die Häuser bildeten auf der Anhöhe einen undurchdringlichen Betonwall (Anm. des Autors).

Sídlště Brno-Lesná s patrnou
částí starší zástavby – nouzové
Divišovy kolonie
[foto archiv autorky, 1973]

Die Siedlung Brno-Lesná; erkennbar
ist ein Teil der älteren Bebauung
[Foto: Archiv der Autorin, 1973]

vyvolány tímto typem staveb. Je nutno si uvědomit, že bydlení v panelových domech bylo masovým jevem, což je pro sociologa vítané, protože zkoumaný vzorek je obrovský, na druhou stranu téměř neexistovala srovnatelná alternativa jiného stavebního typu sídlištního bydlení, tedy ani srovnání nájemník panelového domu versus nájemník moderního individuálního (technologicky i dispozičně) domu.

Hmotným prvkem panelových staveb jsou budovy, plochy, stavby a technologie ve své hmotné podstatě. Budovy představují solitérní stavby určené především pro bydlení, ale také jako stavby bytové či občanské vybavenosti, u nichž se v menší míře též použil panelový systém. Solitérní stavby z panelů jsou typické především pro nejstarší období, kdy se technologie teprve vyvíjela a zkoušela, v dalším období se již budovaly obytné soubory na základě urbanistického záměru, kdy byly součástí celého projektu i plochy mezi objekty a doplňující stavby jako zídky, dětská hřiště, bazény a další vodní prvky a v té době povinná umělecká díla. Do prvků technologie hmotné podstaty již můžeme zařadit ony známé vývojové řady panelových domů od G-40 a variace (G-32, G-55), přes legendární G-57 a G-58, jejich modifikace označené jako B-60 či PL 60, dále řadu T (od T01 B, T02 B, T03 B, T06 B a T08 B), systém NKS, VVÚ ETA až třeba k zakoupené Larsen Nielsen použité v Praze, která vytvořila srovnání technologií tuzemských se zahraničními.

Na rozhraní mezi hmotnými a nehmotnými prvky jsou kategorie jako celkový dojem, pohled, panorama, životní a obytné prostředí, tedy takové jevy, které souvisí se zapojením zkoumaného jevu do okolního světa.

Předmět ochrany máme tedy definován a můžeme přejít ke způsobu ochrany. U prvků nehmotných jde o tři základní kroky, a to o vytěžení informací, jejich uložení a zpracování. Při získávání informací o panelových stavbách máme výhodu v tom, že produkce byla masová a jednalo se o jeden z hlavních úkolů tehdejšího vedení komunistické společnosti (strany

des Plattenbausystems zu erinnern: „Es muss nicht betont werden, dass diese Konstruktionen das Aussehen dieser Bauten mitgestalten und damit unserer zeitgenössischen Bebauung einen absolut modernen, frischen und überzeugenden Charakter verleihen.“¹⁶ Ein weiteres immaterielles Element ist die Technologie von ihrem theoretischen Standpunkt her, dass heißt die Idee eines Baukastensystems mit den gegebenen Achsen oder Modulen und die daraus gebildeten Zellen und Kombinationen, die den damaligen Theorien über das Wohnen entsprachen. Drittes immaterielles Element ist die Geschichte der Entwicklung der Plattenbautechnik und der Errichtung von Plattenbauten vor dem Hintergrund soziologischer Studien, die zunächst die Wohntypen in der Gesellschaftsordnung der Nachkriegszeit definierten und anschließend die Realisierungen, deren Veränderungen gegenüber den Plänen und schließlich auch die Veränderungen im Verhalten der Bewohner auswerten, welche bewusst oder unbewusst¹⁷ durch diesen Typ von Bauten ausgelöst worden waren. Man muss sich bewusst machen, dass das Wohnen in Plattenbauten ein Massenphänomen war, was für den Soziologen einen Vorteil darstellte, da die Zahl der Probanden riesig war. Andererseits existierte praktisch keine vergleichbare Alternative eines anderen Siedlungsbautyps, womit auch kein Vergleich zwischen den Mietern eines Plattenbaus und den Mietern eines modernen, (bautechnisch wie von seiner räumlichen Anordnung her) individuellen Hauses möglich war.

Materielles Element der Plattenbausiedlungen sind die Gebäude, Flächen und die Bautechnologien in ihrer materiellen Substanz. Die Gebäude dienten ihm erster Linie zu Wohnzwecken, doch kam das Plattenbausystem in geringerem Maße auch bei der öffentlichen Infrastruktur zum Zuge. Solitäre Bauten in Plattenbauweise sind vor allem für die früheste Phase typisch, als die technischen Möglichkeiten erst noch entwickelt und erprobt wurden. In der nächsten Phase entstanden bereits größere Gebäudeensembles auf der Grundlage eines Bebauungsplans, wobei das Gesamtprojekt auch die Flächen zwischen den Gebäuden sowie ergänzende Bauten wie Trennmauern, Kinderspielplätze, Schwimmbecken und weitere Wasserelemente oder die zu jener Zeit obligatorischen Kunstwerke umfasste. Zu den materiellen technologischen Elementen lassen sich im Grunde bereits die bekannten Entwicklungsreihen der Plattenbauten zählen – vom Grundtyp G-40 und seinen Varianten (G-32, G-55) über die legendären Reihen G-57 und G-58 und ihre Modifikationen wie B-60 oder PL 60, die Reihe T (T01 B, T02 B, T03 B, T06 B und T08 B), die Systeme NKS und VVÚ-ETA bis hin zum importierten System Larsen-Nielsen, das in Prag zur Anwendung und einen Vergleich in- und ausländischer Technologien ermöglichte.

An der Grenzlinie zwischen materiellen und immateriellen Elementen finden sich Kategorien wie Gesamteindruck, Ansicht, Panorama, Lebens- und Wohnumfeld, also Phänomene, die mit der Einbindung der betrachteten Erscheinung in die umgebende Welt zusammenhängen.

Der Gegenstand des Schutzes ist damit definiert, und wir können uns nunmehr der Art des Schutzes widmen. Bei den immateriellen Elementen handelt es sich um drei Grundschritte – die Gewinnung von Informationen, ihre Speicherung und Verarbeitung. Bei der Gewinnung von Informationen zu den Plattenbauten haben wir dadurch einen Vorteil, dass die Produktion Massencharakter hatte und es sich dabei um eine der Hauptaufgaben der damaligen Führung der kommunistischen Gesellschaft (der Partei und der Regierung handelte). Informationen erschienen somit in den Tageszeitungen, aber es wurden auch Dokumentarfilme gedreht (z. B. für die Wochenschauen, die in den Kinos vor dem Hauptfilm oder auch im Fernsehen gezeigt wurden), wo die Wohnsiedlungen gerade während der Bauphase und nicht erst nach ihrer Fertigstellung gezeigt wurden, darüber hinaus wurden ohnehin viele Projekte

[16] HAAS, Felix. *Vývoj architektury a umění v 19. a 20. století [Die Entwicklung der Architektur und Kunst im 19. und 20. Jahrhundert]*. Brno: FA VUT v Brně, 1983, S. 148–149.

[17] In einem überwiegend aus Betonteilen bestehenden Plattenbau sind auch noch so kleine Änderungen der Raumanordnung unmöglich, womit die Art der Nutzung des Hauses und der Wohnung für immer festgelegt war.

[18] V době výstavby (a hlavně v době normalizace) se většinou projektanti neodvážili protestovat proti zásahům do původních koncepcí, a pokud ano, jednalo se většinou o krátké a z dnešního pohledu málo konkrétní zápisy z různých grémii projekčních firem či změny v politickoekonomických plánech (úkolech pětiletky).

[19] Za všechny stačí zmínit třeba *Panelstory aneb Jak se rodí sídliště* (1979), film od režiséry Věry Chytilové.

[20] NOVOTNÁ, Eva. Mšeno. *Paneláci* [online]. [cit. 2019-05-30]. Dostupné z: <http://www.panelaci.cz/sidliste/liberecky-kraj/jablonec-nad-nisou-mseno>.

Lesná. Nová obytná čtvrť města Brna

[reprofoto ze stejnojmenné publikace, Stavoprojekt Brno, nedatováno]

Reproduktion einer Seite der Publikation Lesná. Nová obytná čtvrť města Brna [Lesná. Ein neues Wohnviertel der Stadt Brno]

[Reproduktion: Stavoprojekt Brno, undatiert]

a vlády). Informace se tedy objevovaly v denním tisku, ale byly natáčeny i filmové dokumenty (například pro tzv. filmové týdeníky promítané v kinech před hlavním filmem nebo v televizi), kde jsou zachyceny stavěné soubory právě v průběhu výstavby, nikoli až po dokončení, navíc k úplnému dokončení celých projektů dosti často nedošlo. Dalším zatím nedoceneným a nevytěženým zdrojem jsou vzpomínky, v první řadě vzpomínky autorů, architektů, urbanistů, stavařů a konstruktérů,¹⁸ dále dokumenty a vzpomínky uživatelů či umělecké projekty.¹⁹ O tom, jaký rozdíl mezi vizí architektů a škrty v realizační fázi mohl nastat, svědčí dobový protest tvůrců sídliště Mšeno Josefa Lhotáka a Adolfa Pospíšila z roku 1969, který byl ovšem i přes poměrnou svobodu vyjádření v té době „zasunut“ do textové části konceptu územního plánu: „Byli jsme si vědomi toho, že vytváříme dílo, které výrazně ovlivní tvář krajiny i města a zároveň životní prostředí lidí na několik desítek let dopředu. (...) Proto říkáme: „přestaňte stavět bezduché skládačky typových paneláků, přestaňte stavět sídliště, přestaňte stavět bytové jednotky – a začněme místo toho vytvářet životní prostředí lidí. (...) Technika nechť slouží člověku, ne člověk technice, ať již se jedná o motorisaci nebo o stavební techniku. Vysvobodíme člověka z moderního otroctví techniky – vraťme člověku svobodu k plnějšímu a krásnějšímu životu.“²⁰ Velmi cenným dobovým dokumentem druhé poloviny 60. let je poměrně malá dvoudílná brožurka vydaná Stavoprojektem Brno *Lesná. Nová obytná čtvrť města Brna*, jejíž první díl se zabývá projektem a druhý realizací. Materiál byl čtyřjazyčný (čeština,

nicht vollständig umgesetzt. Eine weitere bislang wenig beachtete und wenig genutzte Quelle sind die Erinnerungen der Projektanten, Architekten, Städteplaner, Bauingenieure und Konstrukteure,¹⁸ weiter bieten sich die Erinnerungen der Wohnungsnutzer oder Dokumente zu künstlerischen Projekten an.¹⁹ Wie groß die Kluft zwischen den Visionen der Architekten und der von Mittelkürzungen geprägten Bauphase sein konnte, belegt der Protest der Autoren der Siedlung Mšeno, Josef Lhoták und Adolf Pospíšil, aus dem Jahr 1969, welcher jedoch trotz der zu jener Zeit herrschenden relativen Meinungsfreiheit im Textteil des Raumplanungskonzepts „versteckt“ wurde: „Wir waren uns bewusst, dass wir ein Werk schaffen, welches auf mehrere Jahrzehnte hinaus das Bild der Landschaft wie der Stadt und ebenso auch das Lebensumfeld der Menschen wesentlich beeinflussen würde. (...) Deshalb sagen wir: „hört auf, seelenlose Klötze genormter Plattenhäuser zu bauen, hört auf, Siedlungen und Wohnblöcke zu bauen – und beginnen wir statt dessen, einen Lebensraum für Menschen zu schaffen. (...) Die Technik soll dem Menschen dienen, nicht der Mensch der Technik, sei es nun bei der Motorisierung oder bei den Bauverfahren. Befreien wir den Menschen aus der modernen Versklavung durch die Technik – geben wir dem Menschen die Freiheit zu einem erfüllteren und schöneren Leben zurück.“²⁰ Ein sehr wertvolles zeitgenössisches Dokument aus den Sechzigerjahren ist die von Stavoprojekt Brno herausgegebene relativ kleine Broschüre „*Lesná. Ein neues Wohnviertel der Stadt Brno*“, deren erster Teil dem Projekt gewidmet ist, während der zweite sich mit der Umsetzung befasst. Die Publikation war viersprachig (tschechisch, französisch, englisch, deutsch), relativ knapp gehalten und dadurch außergewöhnlich, dass sie die einzelnen Teile der projektierten Siedlung zusammen mit dem für den jeweiligen Teil verantwortlichen Autorenkollektiv vorstellte (von der urbanistischen Lösung über die Verkehrsanbindung, die garten- und landschaftsbauliche Gestaltung und die einzelnen Bauten bis hin zur Budgetplanung), was zum Beispiel für die Urheberrechte von Bedeutung ist.²¹ Daher ist uns auch das authentische Projektziel bekannt: „Die großräumige Komposition organisiert alle Wohnbezirke rund um ein grünes Naturgebilde, den Fußgängerbereich der Siedlung. Jeglicher Verkehr, einschließlich des öffentlichen Verkehrs mit Omnibussen, wird über den umgebenden Straßenring geleitet; ins Innere der Siedlung führen nur Zufahrtswege. (...) Das architektonische Konzept basiert auf der Konzentration des Wohnens auf eine minimale Zahl an Wohnhäusern von großem Fassungsvermögen in langgestreckter oder in Turmform mit bestmöglichem Ausblick und Sonneneinstrahlung. Die flächendeckende Bebauung mit punktförmigen Wohnhäusern ist ein ergänzendes urbanistisches Element. (...) Entscheidende Elemente der räumlichen Komposition sind die natürlichen Gegebenheiten, die gesellschaftlichen Bedürfnisse und der technische Fortschritt.“²² Aussicht und freier Raum (also Elemente mehr oder weniger immateriellen Charakters) bildeten somit einen untrennbaren Bestandteil der Konzeption eines Wohnbezirks für mehr als 20 000 Einwohner.

Die systematische Sammlung von Informationen sowie ihre Speicherung und Verarbeitung steht noch ganz am Anfang, auch wenn in jüngerer Zeit bereits mehrere Ausstellungen zu sehen waren, die aus Forschungsprojekten zum Thema der Plattenbauten oder zum Leben in den Wohnsiedlungen hervorgegangen sind. Fraglos leisten diese Aktivitäten dank ihrer breiten Datenbasis und der Überlappung mit elektronischen Medien einen positiven Beitrag, als problematisch erachte ich dagegen die Verzerrung der Informationen durch die Sichtweise der veranstaltenden Institutionen sowie die Einbindung von Kunstwissenschaftlern, für die die bauliche Problematik bisweilen nur schwer begreifbar ist. Die Methoden der Informationsgewinnung wären eher für die ethnografische Feldforschung ein geeignetes Parkett.

[18] Während der Bauphase (und vor allem in den Jahren der Normalisierung) wagten die meisten Projektanten es nicht, gegen Eingriffe in die ursprüngliche Konzeption zu protestieren. Falls doch, handelte es sich meist um knappe und aus heutiger Sicht wenig konkrete Aufzeichnungen aus verschiedenen Gremien der Projektierungsunternehmen oder um Änderungen in den wirtschaftspolitischen Plänen (in den Aufgaben der Fünfjahrespläne).

[19] Stellvertretend für alle sei etwa der Film *Panelstory* von V. Chytilová genannt.

[20] NOVOTNÁ, Eva. *Mšeno* [online]. [zit. 2019-05-30]. Zugänglich unter: <http://www.panelaci.cz/sidliste/liberecky-kraj/jablonec-nad-nisou-mseno>.

[21] Das Unternehmen Stavoprojekt Brno als Generalprojektant wird nur am Rande erwähnt, sein Direktor hat lediglich das Vorwort auf der ersten Seite verfasst, während als Autoren bereits die konkreten Projektanten in Erscheinung treten. Die Broschüre ist nicht datiert, dürfte aber 1969 oder 1970 entstanden sein.

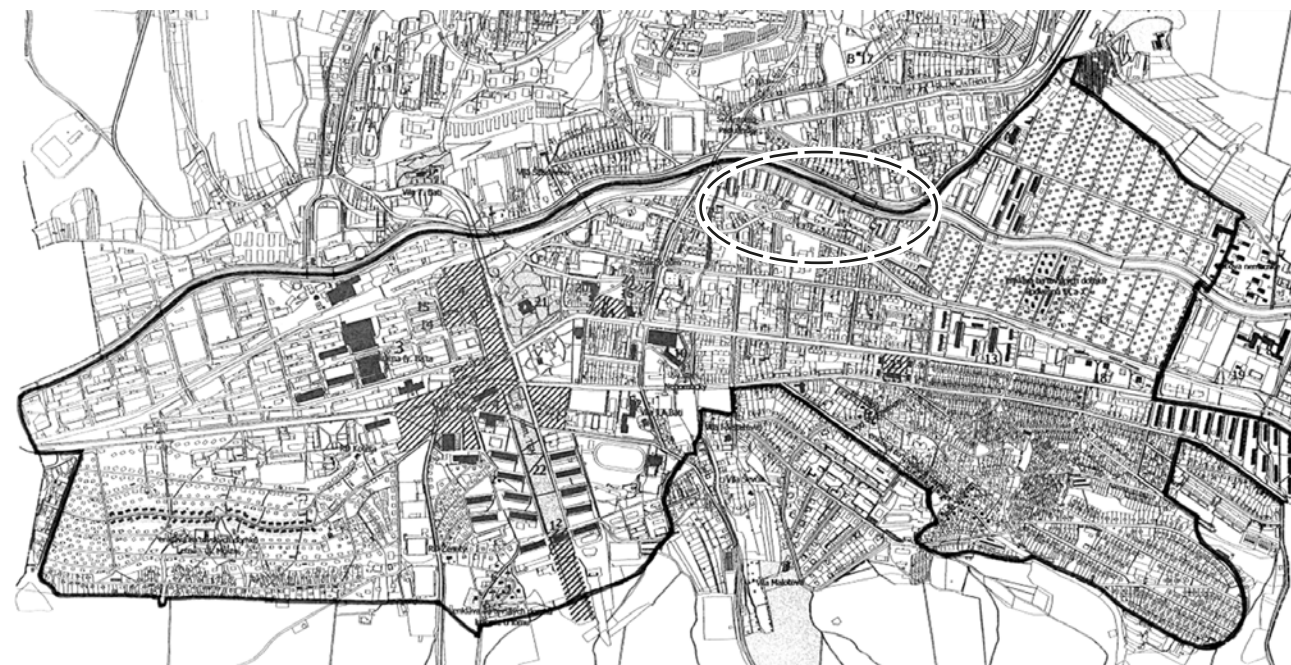
[22] *Lesná: nová obytná čtvrť města Brna. Publikace 1, projekt*. Brno: Stavoprojekt Brno, ohne Seitenzahl.

[21] Stavoprojekt Brno jako instituce generálního projektanta je zminěná jen okrajově, její ředitel pouze brožuru uvádí na první straně, v autorské rovině vystupují již konkrétní projektanti. Brožura je nedatovaná, ale vznikla zřejmě v letech 1969–1970.

[22] *Lesná: nová obytná čtvrť města Brna. Publikace 1, projekt.* Brno: Stavoprojekt Brno, cit. nestránk.

francouzština, angličtina, němčina), poměrně stručný a je výjimečný tím, že představoval části projektovaného sídliště s autorským kolektivem zodpovídajícím za tu kterou část (od urbanistického řešení, dopravního řešení, krajinařských a zahradních úprav, jednotlivých staveb až po rozpočtáře), což je důležité například pro autorská práva.²¹ Díky tomu známe i autentický záměr: „*Velkoprostorová kompozice organizuje všechny obytné okrsky kolem zeleného přírodního útvaru, pěšího prostoru sídliště. Veškerá doprava, včetně hromadné dopravy autobusy, je vedena po obvodní komunikaci; dovnitř sídliště zasahují pouze obslužné vozovky. (...) Architektonický koncept je založený na soustředění bydlení do minimálního počtu velko-rozměrných obytných domů deskových a věžových s maximálním výhledem a osluněním. Kobercová zástavba bodovými obytnými domy je doplňujícím urbanistickým elementem. (...) Rozhodujícími prvky prostorové kompozice jsou přírodní podmínky, společenské potřeby a technická progresse.*“²² Výhled a volný prostor (prvky víceméně nehmotné povahy) byly tedy nedílnou součástí koncepce obytného okrsku pro více než 20 000 obyvatel.

Systematický sběr informací, jejich uložení, uchování a zpracování je teprve na začátku, i když v nedávné době proběhlo několik výstav ukončujících výzkumné projekty s tematikou panelové výstavby či života v sídlištích; přínosem těchto aktivit je bezesporu široká databáze a přesah do elektronických médií, jako nedostatek vnímám zkreslení informací úhlem pohledu pořádkových institucí a zapojením uměnovědců, pro něž je občas stavební problematika těžko pochopitelná; metody vytěžení informací by byly vhodnou parketou spíše pro terénní etnografy.

Zlín, plán městské památkové zóny s vyznačením souboru panelových staveb nejstarší vývojové řady G.

Zlín, Plan der städtischen Denkmalschutzzone unter Einzeichnung eines Plattenbauensembles der ältesten Entwicklungsreihe G.

Was die Möglichkeiten zum Schutz der oben beschriebenen immateriellen Elemente und der überwiegend materiellen Elemente betrifft, so besteht neben dem Schutz der Urheberrechte eines urbanistischen oder architektonischen Werks nach dem Urheberrechtsgesetz (kann nur von einem lebenden Autor geltend gemacht werden)²³ selbstverständlich auch der Patentschutz, sofern ein Patent angemeldet wurde (technischer Teil). Der Schutz von überwiegend materiellen Elementen kann mit Hilfe der Instrumente des Denkmal- oder des Baugesetzes erfolgen – für solitäre Bauten bieten sich jeweils andere Instrumente beider Gesetze an als für urbanistische Leistungen, d. h. Wohnsiedlungen oder ganze Stadtteile.

Unter den Instrumenten des Denkmalschutzgesetzes bietet sich für den Schutz von Einzelbauten der Status eines unbeweglichen Kulturdenkmals an; hier empfiehlt sich vor allem die Auswahl von Gebäuden, die die einzelnen technologischen Entwicklungstypen repräsentieren, und insbesondere der ersten Bauten einer ganzen Systemreihe. Das zweite Instrument, der flächige Schutz durch eine Denkmalschutzzone oder ein Denkmalschutzgebiet, eignet sich dagegen für ein in sich geschlossenes Ensemble, das alle Elemente eines vollwertigen Stadtteils enthält. Das Denkmalschutzgesetz ermöglicht es auch, den Schutz eines Geländes oder eines Bauensembles zu definieren, wobei insbesondere die Form eines Bauensembles als optimal für Wohnanlagen erscheint. Leider folgt die bisherige Praxis nicht dieser Logik – so wurde etwa aus dem Wohnensemble Invalidovna in Prag lediglich das Hotelgebäude zum unbeweglichen Kulturdenkmal erklärt, während sich die Information, dass es sich hier um einen Teil eines experimentellen Bauensembles handelt, welches sich an den Trends der modernen Weltarchitektur orientiert, irgendwo in der Begründung dieses widersinnigen Schutzzumfangs verlor.

Plattenbauten und ihre Ensembles finden sich in flächig geschützten Gebieten eher unbeabsichtigt, so etwa auch im Falle der städtischen Denkmalschutzzone Zlín, welche zum Schutz der urbanistischen Werte dient, die nach dem Regulierungsplan für die neu bebauten Stadtteile in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts im Anschluss an die Stadt in ihren Grenzen aus dem 19. Jahrhundert entstanden. Es handelte sich um den Regulierungsplan von F. L. Gahura (Definition der Hauptstraßen und der Hauptkompositionachsen) sowie um die Teilpläne überwiegend für Wohnviertel, die nach und nach von J. Kotěra, J. Gočár, V. Karfik, V. Drofa und E. Staša projektiert worden waren, welche neben den Bauten auch spezifische Pläne für die Viertel entwarfen, von denen sich manche im Gelände zeitlich wie auch physisch überschneiden. Die Plattenbauten des ältesten Typs (G-32, G-40, G-55) befinden sich zwar inmitten der Denkmalschutzzone (Benešovo nábřeží), doch wurde diese in einer Zeit konzipiert, als Plattenbauten noch nicht als schutzwürdig betrachtet wurden, weshalb ihr Ensemble nicht als wertvoll angesehen wurde und die Fläche unter die Kategorie C – *ergänzender Charakter wertvollerer Teile der Zone* eingereiht wurde. Ein Gebiet, welches in Anbetracht seiner urbanistischen und architektonischen Qualitäten wie auch seines derzeitigen Erhaltungszustands als Ganzes unter Schutz gestellt werden sollte (als Denkmalensemble oder als Denkmalschutzzone), ist zweifellos die Siedlung Dáblice in Prag, wo auch eine starke örtliche Gemeinschaft existiert, die sich des Wertes der Siedlung bewusst ist und trotz ihres noch jungen Alters einen gewissen Lokalpatriotismus entwickelt hat.

Weitere Schutzinstrumente lassen sich im Baugesetz finden, wo gleich in der einführenden Passage einige davon erwähnt werden: „*Die Raumplanung schützt und entwickelt im öffentlichen Interesse die natürlichen, kulturellen und zivilisatorischen Werte eines Gebiets einschließlich seines urbanistischen, architektonischen und archäologischen Erbes. Dabei schützt sie die Landschaft als grundlegendes Element des Lebensumfelds der Bewohner und als Basis ihrer Identität. Im Hinblick darauf bestimmt sie die Bedingungen für eine wirtschaftliche Nutzung*

[23] In jüngerer Zeit gelang es dank des entschiedenen Protestes eines lebenden Autors, markante Dachaufbauten und damit auch eine Veränderung des ursprünglichen urbanistischen und architektonischen Konzepts abzuwenden; es handelte sich jedoch um keinen Plattenbau, sondern ein Stahlbetonskelett, und die Behörde, welche den Protest des Autors zur Kenntnis nahm und sich dementsprechend verhielt, war die Raumplanungs- und Entwicklungsbehörde.

[23] V nedávné době se podařilo díky rozhodnému protestu žijícího autora odvrátit výraznou nástavbu a tím změnu původní urbanistické i architektonické koncepce; nešlo však o stavbu panelovou, ale železobetonový skelet a orgánem, který protest autora vzal na vědomí a zachoval se podle něj, byl orgán územního plánu a rozvoje.

[24] ČESKO. Zákon číslo 183 ze dne 14. března 2006 o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: *Sbírka zákonů České republiky* [online]. [cit. 2019-05-30]. Dostupné z: <http://www.zakony.cz/zakony/2006/101/zakon-183-2006-Sb-SB2006183>, cit. § 18 odst. 4.

Co se týče možností ochrany výše popsaných prvků nehmotných a prvků převážně hmotných, kromě ochrany autorských práv díla urbanistického či architektonického podle zákona autorského (může uplatnit pouze žijící autor)²³ je samozřejmě chráněn patent, pokud byl podán (technologie); ochrana převážně hmotné podstaty se může realizovat v souladu s nástroji památkového nebo stavebního zákona – jiné nástroje obou zákonů jsou vhodné pro solitérní stavby, jiné pro urbanistické počiny, tj. obytné soubory či celé městské části.

Z nástrojů památkového zákona je pro ochranu solitérů vhodná ochrana prohlášením za kulturní nemovitou památku. Zde lze doporučit především výběr jednotlivých staveb reprezentujících jednotlivé technologické vývojové typy – především první objekty celé systémové řady. Druhý nástroj, plošná ochrana formou památkové zóny či památkové rezervace, je naopak vhodná pro ucelený soubor obsahující všechny prvky plnohodnotné městské čtvrti. Památkový zákon umožňuje definovat též ochranu areálu nebo souboru staveb, a zejména forma souboru staveb se jeví jako optimální pro obytné soubory. Bohužel se touto logikou dosavadní praxe neřídí, takže například z obytného souboru pražské Invalidovny byl za kulturní nemovitou památku prohlášen pouze hotelový dům a informace o tom, že se jedná o část experimentálního souboru navazujícího na trendy moderní světové architektury, se ztratila kdesi ve zdůvodnění tohoto protismyslného rozsahu ochrany.

Panelové stavby a soubory se v plošně chráněných územích vyskytují spíše omylem, a to i v případě městské památkové zóny Zlín, která byla vymezená kvůli ochraně urbanistických hodnot představovaných koncepcí regulací nově budovaných částí v první polovině 20. století připojených k městu v hranicích konce 19. století. Šlo o regulaci F. L. Gahury (vymezení hlavní třídy a hlavních kompozičních os) a o dílčí regulace převážně obytných čtvrtí projektovaných postupně J. Kotěrou, J. Gočárem, V. Karfikem, V. Drofou a E. Stašou, kteří kromě staveb vytvářeli i specifické regulace čtvrtí, přičemž se některé z nich v území překrývají časově i fyzicky. Panelové domy představující nejstarší typ (G-32, G-40, G-55) jsou sice uprostřed památkové zóny (Benešovo nábřeží), ale ta byla koncipovaná v době, kdy panelové domy nebyly považovány za předměty hodné ochrany, takže jejich soubor nebyl vyhodnocen jako cenný a plocha je definovaná jako *C – doplňující charakter hodnotnějších částí zóny*. Územím, které lze pro hodnoty urbanistické i architektonické s ohledem na jejich současné zachování doporučit k prohlášení jako celek (památkový soubor nebo památková zóna), jsou nepochybně pražské Ďáblice, kde je i silná a osvětlená místní komunita (i přes historicky krátkou dobu existence souboru již existuje lokální patriocie).

Další nástroje k ochraně můžeme najít ve stavebním zákoně, kde se hned v úvodní pasáži některé z funkčních nástrojů zmiňují: „*Územní plánování ve veřejném zájmu chrání a rozvíjí přírodní, kulturní a civilizační hodnoty území, včetně urbanistického, architektonického a archeologického dědictví. Přitom chrání krajinu jako podstatnou složku prostředí života obyvatel a základ jejich totožnosti. S ohledem na to určuje podmínky pro hospodárné využívání zastavěného území a zajišťuje ochranu nezastavěného území a nezastavitelných pozemků. Zastavitelné plochy se vymezují s ohledem na potenciál rozvoje území a míru využití zastavěného území.*“²⁴

Hodnoty panelových staveb a jejich souborů je nutno samozřejmě pojmenovat, k tomu slouží územně analytické podklady a jejich kategorie urbanistická hodnota, historicky významná stavba a architektonicky cenná stavba. Zařazení panelových staveb do těchto seznamů podle katastrálních území je pak odrazovým můstkem pro projektanty i pro samosprávu, aby se tyto prvky chránily, k čemuž slouží další, tradiční nástroje regulace území (zásady územního rozvoje, územní plán, regulační plán).

des bebauten Gebiets und gewährleistet den Schutz der unbebauten Flächen und unbebaubaren Parzellen. Bebaubare Flächen werden im Hinblick auf das Entwicklungspotential des Gebiets und das Maß der Nutzung der bebauten Flächen ausgewiesen.“²⁴

Die Werte der Plattenbauten und ihrer Ensembles müssen natürlich benannt werden, hierzu dienen die raumanalytischen Unterlagen und ihre Kategorien „urbanistischer Wert“, „historisch bedeutsames Bauwerk“ und „architektonisch wertvolles Bauwerk“. Die Aufnahme von Plattenbauten in diese Listen entsprechend den Katastergebieten kann anschließend als Ausgangspunkt für Projektanten wie auch für die örtlichen Verwaltungsbehörden dienen, diese Elemente unter Schutz zu stellen, wozu weitere traditionelle Instrumente der Raumregulierung dienen (Grundsätze der Raumentwicklung, Raumplan, Regulierungsplan).

Ein weiteres Werkzeug, das nicht übergangen werden darf (und zum Beispiel zum Schutz der oben genannten Freiflächen als Grundbestandteil des Entwurfs der Siedlung Lesná dienen kann), ist auch der Status des „unbebaubaren Gebiets“.

[24] TSCHECHIEN. § 18 Abs. 4 des Gesetzes Nr. 183/2006 Slg., Baugesetz.

Praha, sídliště Ďáblice, centrální část
[foto D. Novotná, 2018]

Praha, Siedlung Ďáblice, zentraler Teil
[Foto D. Novotná, 2018]

[25] Výjimečnost je vztažena k historickým souvislostem našeho prostředí, v němž byla právě masová a architektonicky nenápaditá panelová výstavba hlavním bodem volebních programů a cílů vládnoucí politické struktury (volební program se kryl s usnesením příslušného sjezdu komunistické strany), takže sociálně či urbanisticky se vymykající realizace některého z obytných souborů by si takové obecné zveřejnění nepochybně zasloužila.

Neopominutelným nástrojem (například k ochraně výše zmíněných volných ploch jako základní součásti autorského záměru sídliště Lesná) je i režim „nezastavitelné území“.

Mimo právní nástroje pak stojí produkty systémové edukativní činnosti, které se v terénu mohou projevit informačními panely či specializovanými stezkami mapujícími historii či urbanistické nebo architektonické hodnoty jednotlivých panelových staveb a jejich souborů. Zcela výjimečně²⁵ pak může být tímto způsobem poukázáno na politický či sociální aspekt stavby panelových domů jako ve Vídni (22. okrsek, Erzherzog-Karl-Straße/Siebenbürgerstraße, deska přímo na štítu domu připomíná sociální bytovou politiku jako důvod stavby obytného souboru v letech 1962–1964).

Závěrem však musím konstatovat, že do dnešního dne není žádný panelový soubor či solitér chráněn tak, že by byly beze zbytku pochopeny jeho hodnoty a vybrány vhodné nástroje k jeho ochraně.

Neben den rechtlichen Instrumenten stehen die Möglichkeiten einer systematischen Informationstätigkeit, die sich vor Ort etwa durch Informationstafeln oder durch spezielle Lehrpfade zur Geschichte oder zu den urbanistischen oder architektonischen Werten der einzelnen Plattenbauten und ihrer Ensembles manifestieren kann. In Ausnahmefällen²⁵ kann auf diese Weise auch auf den politischen oder sozialen Aspekt der Errichtung von Plattenbauten verwiesen werden, wie dies etwa in Wien geschehen ist (22. Bezirk, Erzherzog-Karl-Straße/Siebenbürgerstraße, wo eine Tafel direkt an der Giebelwand des Hauses an die soziale Wohnungspolitik als Grund für den Bau des Wohnkomplexes in den Jahren 1962–1964 erinnert).

Abschließend muss jedoch konstatiert werden, dass bis zum heutigen Tag kein einziger Plattenbau und kein einziges Bauensemble so geschützt worden ist, dass seine Werte vollständig begriffen und geeignete Mittel zu seinem Schutz ergriffen worden wären.

[25] Außergewöhnlich ist dieser Fall bezogen auf das tschechische Umfeld, wo gerade die massenhafte Verbreitung architektonisch unauffälliger Plattenbauten ein Hauptpunkt in den Wahlprogramme und unter den Zielen der herrschenden politischen Struktur war (das Wahlprogramm deckte sich mit den Beschlüssen der entsprechenden Versammlung der kommunistischen Partei), so dass eine sozial oder urbanistisch aus dem Rahmen fallende Realisierung irgendeines Wohnkomplexes eine solche allgemeine Bekanntmachung sicherlich verdient hätte.

Má smysl to chránit?

Hana Řepková,
Národní památkový ústav,
ÚOP středních Čech v Praze

Klíčová slova:
sídlíště, regenerace,
dotační program,
památková ochrana,
rehabilitace, regulace

Sídlíště, stejně jako kterákoliv architektura, jež se stala součástí historie, prodělávají vývoj. Od změn skrze oživení monotónního vzhledu barvami přes zahlcení neřízeným a často neurotizujícím barevným řešením po nekoncepční zastavování ploch zeleně, jež měly vyvažovat vysokou koncentrací obyvatel. Vývoj přístupu k sídlíštím po sametové revoluci vysvětluje, proč se u nás otázka ochrany opoždí. Zatímco zateplení lze u moderní architektury nahlížet jako akceptovatelný technický doplněk, větší nebezpečí hrozí nekoordinovanými stavebními úpravami nerespektujícími charakter zástavby, a především nekoncepčním zahušťováním nejhodnotnějších souborů. Potvrdíme hodnoty vybraných sídlíšť dřív, než je pohlčí tržní mechanismy?

Chceme-li najít odpověď na otázku, zda má smysl uvažovat o památkové ochraně sídlíšť nebo se zaměřit jen na jejich revitalizaci, musíme formulovat, jaké hodnoty připadají v úvahu a čemu případná ochrana sídlíšť může sloužit. Sídlíště jsou pro nás nejviditelnější připomínkou doby nesvobody, připomínají i nekulturní přístup k historickým městům, jejichž cenná středověká jádra sice mnohdy získala status plošné památkové ochrany, ale nikoliv ochranu před urputným naplňováním státní bytové politiky. Chránit panelová sídlíště jako svědectví doby nedává smysl, na to jich je příliš mnoho. Poněkud jiná situace nastává u nemnoha dosud nezateplených a změnami nedotčených, ale architektonicky průměrných objektů. Ty se zájmem dokumentujeme jako mizející fenomén, ale pádné důvody pro jejich ochranu většinou také nemáme. Jiná je situace u objektů a center občanské vybavenosti, jež byly často urbanisticky, architektonicky i výtvarně řešeny na vyšší úrovni než bytové domy. Jejich ochranou by získala sídlíště i jejich obyvatelé. Nechráněná se stávají předmětem spekulací a obyvatelé, závislí na jejich fungování, rukojmím developerů a nezodpovědných politiků.

POLISTOPADOVÝ VÝVOJ SÍDLIŠŤ

Žádné z českých panelových sídlíšť není zcela intaktní. Do éry demokracie sídlíště vstoupila jako atribut zaniklého režimu, který provázely negativní emoce a nezájem. Konec totality se v našem státě překrýval s nástupem plastových oken, zasklívacích a zateplovacích systémů. Když v 80. letech vrcholila kritika sídlíšť, přístup k nim osciloval mezi touhou je zbourat, nebo zlidštit. Po vzoru zahraničních regenerací sídlíšť získaly některé domy střešní nástavby či přístavby balkonů. Pro tuctové domy průměrných sídlíšť to mohlo znamenat vítané oživení, pro

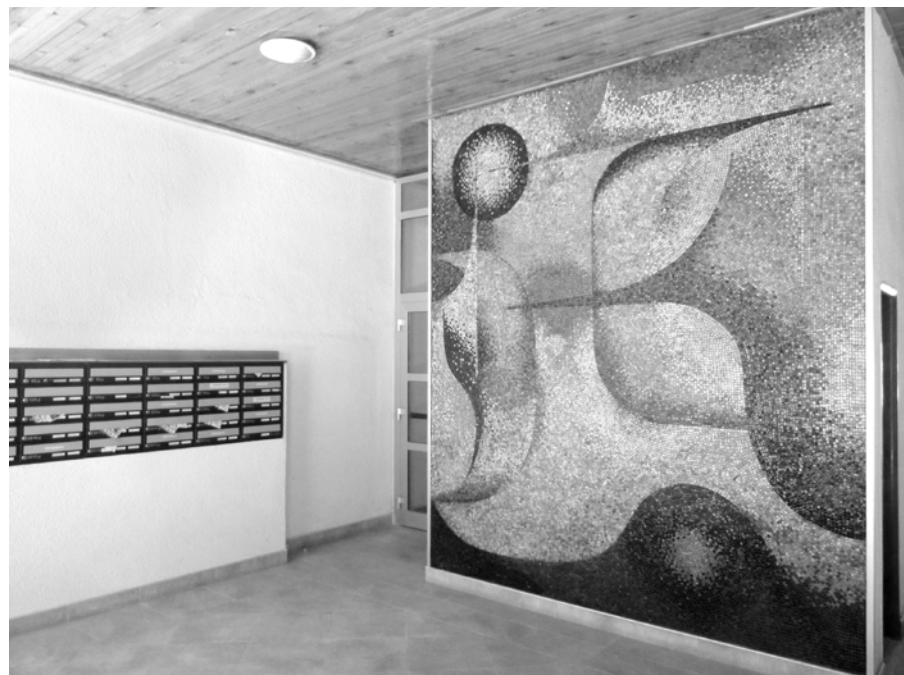
Hana Řepková,
Nationalinstitut für Denkmalpflege,
Regionalreferat Mittelböhmen, Prag

Hat es einen Sinn, das zu schützen?

Wohnsiedlungen machen wie jede andere Architektur, die Teil der Geschichte geworden ist, eine Entwicklung durch – von Veränderungen durch die farbliche Belebung monotoner Flächen über die unkontrollierte Ausbreitung vielfach neurotisierender Farbkonzepte bis hin zur konzeptionslosen Bebauung der Grünflächen, welche einst die hohe Wohndichte abmildern sollten. Die Entwicklung der Sichtweise auf die Wohnsiedlungen nach der samtenen Revolution liefert die Erklärung dafür, warum die Frage nach ihrem Schutz in Tschechien erst so spät gestellt wurde. Während die Anbringung einer Wärmedämmung bei modernen Gebäuden als akzeptable technische Ergänzung betrachtet werden kann, droht größere Gefahr durch unkoordinierte bauliche Veränderungen, die den Charakter der bestehenden Bebauung nicht respektieren, und insbesondere durch eine konzeptionslose Verdichtung der wertvollsten Ensembles. Wird es uns gelingen, die Werte ausgewählter Siedlungen zu bestätigen, bevor sie von den Mechanismen des Marktes verschlungen werden?

Um eine Antwort auf die Frage zu finden, ob es einen Sinn hat, Wohnsiedlungen unter Denkmalschutz stellen zu wollen, oder ob man sich nur auf ihre Revitalisierung konzentrieren sollte, müssen wir formulieren, welche Werte infrage kommen und wozu ein etwaiger Schutz der Siedlungen dienen kann. Plattenbausiedlungen sind für uns die sichtbarste Erinnerung an eine Zeit der Unfreiheit, sie gemahnen auch an den kulturlosen Umgang mit historischen Städten, deren mittelalterliche Stadtkerne zwar vielfach großflächig unter Denkmalschutz gestellt wurden, jedoch keinerlei Schutz vor der hartnäckigen Umsetzung der staatlichen Wohnungspolitik erfuhren. Plattenbausiedlungen als Zeugen ihrer Zeit unter Schutz zu stellen, wäre sinnlos – dazu gibt es zu viele davon. Eine etwas andere Situation besteht bei den bis heute noch nicht wärmegeämmten und von Veränderungen unberührten, jedoch architektonisch durchschnittlichen Bauten. Diese dokumentieren wir zwar mit Interesse als ein verschwindendes Phänomen, haben jedoch meist auch hier keine triftigen Gründe für ihren Schutz. Anders stellte sich die Situation bei Bauten und Zentren der öffentlichen Infrastruktur dar, die vielfach urbanistisch, architektonisch wie auch künstlerisch ein höheres Niveau als die Wohnblöcke erreichten. Ihr Schutz wäre ein Gewinn für die Siedlungen und ihre Bewohner. Ohne Schutz dagegen werden sie zu Spekulationsobjekten und die auf ihr Funktionieren angewiesenen Bürger zu Geiseln von Immobilienhain und verantwortungslosen Politikern.

Schlüsselbegriffe:
Siedlung, Regeneration,
Förderprogramm,
Denkmalschutz,
Wiederherstellung,
Regulierung

Prosklené vstupní haly deskových domů v centru sídliště Ďáblice zdobí výtvarná díla, dochovala se v osmi z devíti domovních bloků
[foto H. Řepková]

Die Eingangsbereiche der Plattenbauten im Zentrum von der Siedlung Ďáblice sind mit den Kunstwerke dekoriert und in der Zahl acht aus ursprünglichen neun gepflegt werden
[Foto H. Řepková]

[26] Zásahy do obou lokalit byly tehdy schváleny fundovanými architekty. Velmi necitlivou vestavbu bankovní pobočky schválil vedoucí Odboru územního rozvoje MČ části Praha 6 a stejně nekoncepční a devastující vestavby do volného parteru ěáblických domů odsouhlasil ředitel Útvaru hlavního architekta.

kvalitní soubory citelný zásah do jejich koncepce (např. brněnský Juliánov) a někdy dokonce ztrátu významné části původních hodnot (např. brněnská Lesná). V 90. letech, kdy ještě měla většina souborů svou reálněsocialistickou podobu, nebyla otázka ochrany vůbec na pořadu dne. Ministerstvo pro místní rozvoj (MMR) vytvořilo dotační *Program regenerace*, který se zabýval revitalizací sídlištního parteru bez samotných panelových domů; Ministerstvo životního prostředí (MŽP) spustilo program *Zelená úsporám*, který se zabýval pouze jednotlivými domy bez ohledu na jejich okolí. Nezhledňoval ani to, zda je objekt soliterní, nebo je součástí nějaké skupiny, jež by měla i v budoucnu mít jednotný charakter. Program MŽP

řešil pouze zlepšení technických parametrů, program MMR financoval opravy chodníků, nové cesty, hřiště a parkoviště. Mohlo se tak snadno stát, že mnohamilionové částky ze státního rozpočtu pomohly financovat nekoncepční, neprovázaná a esteticky rušivá řešení. Situaci výrazně ztížila privatizace bytových domů na sídlištích. Mnohde byly domy privatizovány po částech, někde dokonce po jednotlivých vchodech. Zatímco u dokončovaných realizací pozdních sídlišť byl kladen důraz na oživení fasád ve formě barevných (např. pražské Jihozápadní Město) či strukturálně pojedených štítů (např. Bratislava), případně na tradiční doplňky ve formě šikmých střech, úpravy starších souborů nebyly považovány za důležité.

Ve 2. polovině 80. let byly zásahy zlidšťující sídliště promyšleny v rámci soutěží *Urbanita* vyhlášené *Technickým magazínem*. Dnes jsou mylně interpretovány jako zcela vážně míněné, přímí účastníci však mohou potvrdit, že obsahovaly větší než velké množství nadsázky. Jejich smyslem bylo zlehčit tíživou situaci, zrelativizovat frustrující podobu vsudypřítomných sídlišť a naznačit směr, kterým se mohou úvahy o sídlištích ubírat. V 90. letech docházelo rozmachem tržní ekonomiky k neblahým rozhodnutím, jako zastavení volného parteru zdařilé corbusierovské variace, mezonetového domu v Dejvicích, nebo vestavění drobných provozoven do průchodů a pod štíty deskových domů sídliště Ďáblice.²⁶

PŘIJETÍ VLASTNÍ HISTORIE

Sídliště jsou vnímána jako spoluviníci minulého režimu, přitom jsou jen jeho svědky, jak o tom velmi výstižně píše Helga Kozelská v kapitole *Morální bezmocnost staveb* v textu o ochraně staveb z období socialistického realismu. Ochrana přitom vyžaduje hrdost na zděděné kulturní

DIE ENTWICKLUNG DER SIEDLUNGEN NACH DEM NOVEMBER 1989

Keine der tschechischen Plattenbausiedlungen ist vollständig intakt. In der demokratischen Ära galten die Siedlungen als Attribute eines untergegangenen Regimes, denen man nunmehr mit negativen Emotionen und Desinteresse begegnete. Das Ende der Unfreiheit fiel in unserem Land zusammen mit dem Aufkommen von Kunststofffenstern sowie Wärmedämm- und Verglasungssystemen. Als in den Achtzigerjahren die Kritik an den Siedlungen ihren Höhepunkt erreichte, schwankten die Emotionen zwischen dem Wunsch, sie abzureißen, und dem Bestreben, sie menschlicher zu gestalten. Nach dem Vorbild von Siedlungsmodernisierungen im Ausland wurden manche Häuser mit Dachaufbauten oder zusätzlichen Balkonen versehen. Bei langweiligen Einheitsbauten konnte dies eine begrüßenswerte Belebung darstellen, bei hochwertigen Bauensembles bedeutete es dagegen einen spürbaren Eingriff in ihre Konzeption (z. B. Siedlung Juliánov in Brno) und bisweilen sogar den Verlust (z. B. Siedlung Lesná in Brno) eines bedeutenden Teils ihrer ursprünglichen Werte. In den Neunzigerjahren, als die meisten Siedlungen noch ihre realsozialistische Gestalt hatten, stellte sich die Frage ihres Schutzes überhaupt nicht. Das Ministerium für Regionalentwicklung stellte Fördermittel im Rahmen seines *Regenerationsprogramms* bereit, welches der Revitalisierung der Siedlungsinfrastruktur außerhalb der eigentlichen Plattenbauten gewidmet war, während das Umweltministerium das Programm *Grünes Licht für Einsparungen* initiierte, welches nur die einzelnen Häuser im Blick hatte, ohne ihre Umgebung zu berücksichtigen. Es wurde nicht einmal in Betracht gezogen, ob ein Haus allein steht oder Bestandteil irgendeiner Gruppe ist, deren einheitlicher Charakter auch in Zukunft erhalten bleiben sollte. Das Programm des Umweltministeriums befasste sich einzig mit der Verbesserung der technischen Gebäudeparameter, während das Programm des Ministeriums für Regionalentwicklung die Instandsetzung der Bürgersteige, neue Zufahrtsstraßen, Spielplätze und Parkplätze finanzierte. Somit könnte leicht der Eindruck entstehen, dass Millionenbeträge aus der Staatskasse in die Finanzierung von konzeptionslosen, nicht untereinander koordinierten und ästhetisch fragwürdigen Lösungen geflossen sind. Deutlich erschwert wurde die Situation durch die Privatisierung der Wohnhäuser in den Siedlungen. Vielfach wurden die Häuser Stück für Stück privatisiert, bisweilen ging sogar jeder Eingang an einen anderen Käufer. Während bei den zuletzt fertiggestellten Siedlungen Wert auf eine Belebung der Fassaden durch farbliche (z. B. in der Prager Südweststadt) oder strukturelle (z. B. in Bratislava) Elemente oder auch auf die Ergänzung traditioneller geneigter Dächer gelegt wurde, erachte man entsprechende Maßnahmen bei den älteren Bauensembles nicht als vordringlich.

In der zweiten Hälfte der Achtzigerjahre wurden im Rahmen des von der Zeitschrift *Technický magazín* ausgeschriebenen Wettbewerbs „Urbanita“ Möglichkeiten zu einer menschlicheren Gestaltung der Siedlungen erdacht. Heute werden diese Vorschläge fälschlicherweise als vollkommen ernst gemeint interpretiert, während die direkten Teilnehmer dieses Wettbewerbs bestätigen können, dass damals auch reichlich Übertreibung im Spiel war. Man versuchte, der belastenden Situation eine humorvolle Seite abzugewinnen, den frustrierenden Anblick der allgegenwärtigen Wohnsiedlungen zu relativieren und eine Richtung aufzuzeigen, in der sich Ideen zu ihrer Entwicklung bewegen könnten. In den Neunzigerjahren kam es mit dem Boom der Marktwirtschaft zu bedauerlichen Entscheidungen – so die Schließung des ursprünglich freien Erdgeschosses eines in gelungener Weise an Corbusier angelehnten Maisonnettehauses in Dejvice oder der Einbau kleiner Ladengeschäfte in den Durchgängen und unter den Giebelfassaden der langgestreckten Häuser der Siedlung Ďáblice.²⁶

[26] Die Eingriffe in beide Lokalitäten wurden damals durch namhafte Architekten genehmigt. Den sehr rücksichtslosen Einbau einer Bankfiliale genehmigte der Leiter des Referats für Raumentwicklung des Stadtteils Prag 6, die ebenso konzeptlosen und zerstörerischen Einbauten in das freie Erdgeschoss der Häuser in Ďáblice wurden vom Direktor der Abteilung des Hauptarchitekten abgesehen.

[27] MUSIL, Jiří a kol. *Lidé a sídliště*. Praha: Svoboda, 1985; ŠVÁCHA, Rostislav. Lesná a Ďáblice: památková ochrana z hlediska veřejného i soukromého zájmu. In: KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Veřejný prostor v ohrožení?* Praha: Ústav dějin umění Akademie věd, 2019.

[28] Blíže kritické katalogy: SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – NOVOTNÁ, Eva – JIRKALOVÁ, Karolína (edd.). *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích*. Praha: UPM v Praze, 2016; SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – KOUKALOVÁ, Martina – NOVOTNÁ, Eva (edd.). *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989*. Praha: UPM v Praze, 2017.

bohatství či překonání obtížných epoch. Hrdost vyžaduje poznání, ale také pozitivní konotace. Zdá se, že hodnotné panelové soubory může ochránit spíše zájem obyvatel či mladší generace odborníků, pohlízející na sídliště nezaujatě bez zátěže vyvolané bezmocí občanů totalitního státu ovlivnit obývané prostředí a zabránit demolicím cenné historické zástavby. Generace, která má nezaujatě a kritické srovnání se zahraničními soubory na rozdíl od zaujatého pohledu starší a střední generace, jež má právem konotace negativní. O záporném hodnocení sídlišť těmi, kdo v nich nebydlí a kladném hodnocení jejich obyvateli již bylo napsáno a řečeno mnohé.²⁷ Málo se dosud mluví o malé ochotě odborných kruhů a institucí zabývat se panelovým dědictvím, přitom je zjevné, že čím dříve se problému postavíme čelem, tím větší je šance na uchování poznanych hodnot. Odborníci kompetentní k prohlašování objektů i souborů za kulturní památky se však dosud buď neoprostili od traumatizujících konotací či se pod různými záminkami (malý časový odstup, všechna sídliště jsou stejná, ztráta hodnot zateplením atd.) vyhýbají důkladnějšímu poznání hodnot a rozlišení souborů na průměrné a výjimečné.²⁸ Čas na otálení však již uplynul. Některé soubory jsou poškozené necitlivými úpravami, jiné se dostávají a zahušťují. Sídlitím dnes hrozí mnohem větší nebezpečí, než je pouhé zateplení završené disharmonickým barevným řešením. Po dlouhé době, kdy byla sídliště doplňována nanejvýš potřebnými parkovacími domy, přišel čas, kdy developeři chtějí zhodnotit své investice. Objekty, získané developery, jsou za léta záměrné neúdržby zchátralé tak, že část veřejnosti uvěřila, že není jiná možnost, než je zbourat a postavit místo nich nové, lepší a hlavně větší, nejlépe dvacetinásobně. Dosud to nebylo ověřeno sociologickými studiemi, ale na příkladu Lesné a Ďáblic se zdá, že koncepčně zdařilá sídliště přitahují vzdělané obyvatele, kteří se s poznаныmi hodnotami ztotožňují a v případě jejich ohrožení se dokážou semknout a svůj soubor bránit.

Mezonetový pavlačový dům z let 1958–1960, Vratislav, ul. Koňataja 9–12. Samostatně stojící objekt dobře zakomponovaný do tradiční blokové zástavby centra města, s obchodním parterem a průchodem
[foto H. Řepková, 2018]

Wrocław, Ul. Koňataja 9–12, 1958–1960. Pawlatschenhaus mit Maisonnettewohnungen. Ein anschauliches Beispiel dafür, dass die behutsame Einbettung eines hochwertigen modernistischen Gebäudes in eine gewachsene Bebauung mit Wohnblöcken dem Charakter eines Stadtzentrums keinen Abbruch tun muss
[Foto H. Řepková, 2018]

DIE AKZEPTANZ DER EIGENEN GESCHICHTE

Die Wohnsiedlungen werden vielfach als Mitschuldige des vergangenen Regimes wahrgenommen. Dabei sind sie nur seine Zeugen, wie dies Helga Kozelská im Kapitel *Die moralische Ohnmacht der Bauten* ihres Textes über den Schutz von Bauten aus der Ära des sozialistischen Realismus sehr treffend darstellt. Die Erhaltung wiederum erfordert Stolz auf den ererbten kulturellen Reichtum oder aber auf die Überwindung schwerer Epochen. Stolz erfordert Erkenntnis, aber auch positive Konnotationen. Wie es scheint, können wertvolle Plattenbauensembles eher durch das Interesse ihrer Bewohner oder einer jüngeren Generation von Experten gerettet werden, die auf die Siedlungen einen unvoreingenommenen Blick haben und unbelastet sind vom Gefühl der Hilflosigkeit, mit dem die Bürger des totalitären Staates dem Abriss der wertvollen historischen Bausubstanz gegenüberstanden. Also durch eine Generation, die fähig ist zu einem vorurteilslosen und kritischen Vergleich mit Bauensembles im Ausland, während die mittlere und ältere Generation mit Recht zu negativen Konnotationen neigt. Schon mehrfach wurde darüber geschrieben, dass die Plattenbausiedlungen oft gerade von jenen negativ bewertet werden, die dort gar nicht wohnen, während die eigentlichen Bewohner ihnen positiv gegenüberstehen.²⁷ Nur wenig wird bislang jedoch über die geringe Bereitschaft von Fachkreisen und Institutionen gesprochen, sich mit dem Erbe der Plattenbauten auseinanderzusetzen. Dabei ist offenkundig, dass die Chance zu Erhaltung der erkannten Werte desto größer ist, je früher wir dem Problem ins Auge sehen. Die für die Erklärung von Gebäuden und Bauensembles zu Kulturdenkmälern zuständigen Fachleute haben sich jedoch bislang nicht von den traumatisierenden Konnotationen befreien können, oder sie weichen unter verschiedenen Vorwänden (geringer zeitlicher Abstand, alle Siedlungen seien gleich, sie hätten ihre Werte durch die Wärmedämmung verloren usw.) einem gründlicheren Kennenlernen der Werte und einer Einteilung der Bauensembles in durchschnittliche und herausragende aus.²⁸ Für ein weiteres Zögern ist es aber bereits zu spät. Einige Ensembles wurden durch rücksichtslose Veränderungen beeinträchtigt, bei anderen wird durch Neubauten die Wohndichte weiter erhöht. Den Siedlungen drohen heute weit größere Gefahren als nur die Anbringung von Wärmedämmungen, gekrönt durch einen Neuanstrich in disharmonischen Farben. Nachdem über längere Zeit in den Siedlungen höchstens die benötigten Parkhäuser ergänzt wurden, wollen die Immobilienentwickler nunmehr Profit aus ihren Investitionen ziehen. Die von ihnen übernommenen Bauten sind nach jahrelanger absichtlicher Vernachlässigung heute in einem solchen Zustand, dass man einem Teil der Öffentlichkeit glaubhaft machen konnte, es gäbe keine andere Alternative, als die Häuser abzureißen und an ihrer Stelle neue, bessere und vor allem größere – am besten um das Zwanzigfache – zu errichten. Wenngleich dies bis zum heutigen Tag durch keine soziologischen Studien verifiziert wurde, scheinen zumindest die Beispiele Lesná und Ďáblice zu belegen, dass von ihrem Konzept her gelungene Siedlungen gebildete Bewohner anziehen, die sich mit ihren wahrgenommenen Werten identifizieren und im Falle ihrer Bedrohung in der Lage sind, sich zusammenzuschließen und ihr Bauensemble zu verteidigen.

In Deutschland wurden mehrere Wohnanlagen aus der Zwischenkriegszeit in die Weltkulturerbeliste der UNESCO aufgenommen, nominiert wurde auch das aus vorgefertigten Teilen errichtete modernistische Ensemble des Hansaviertels. Neben der hochwertigen Architektur und den klingenden Namen ihrer Schöpfer führte vor allem das Ethos der internationalen Unterstützung und Zusammenarbeit zur Nominierung diese Plattenbauensembles.

[27] MUSIL, Jiří und Koll. *Lidé a sídliště [Menschen und Wohnsiedlungen]*. Praha: Svoboda, 1985; ŠVÁCHA, Rostislav. Lesná a Ďáblice: památková ochrana z hlediska veřejného i soukromého zájmu [Lesná und Ďáblice: Denkmalschutz im öffentlichen und privaten Interesse]. In: KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Veřejný prostor v ohrožení? [Öffentlicher Raum in Gefahr?]*. Praha: Ústav dějin umění Akademie věd, 2019.

[28] SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – NOVOTNÁ, Eva – JIRKALOVÁ, Karolína (edd.). *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích [Plattenbauten 1. Fünfzig Wohnsiedlungen in den tschechischen Ländern]*. Praha: UPM v Praze, 2016; SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – KOUKALOVÁ, Martina – NOVOTNÁ, Eva (edd.). *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989 [Plattenbauten 2. Siedlungsgeschichte in den tschechischen Ländern 1945–1989]*. Praha: UPM v Praze, 2017.

[29] KRACÍK, Matyáš. *Metodika k dokumentaci, výzkumu a památkové ochraně panelových sídlišť*. Praha: UPM v Praze, 2017.

[30] KUČA, Karel. Panelová sídliště mezi panelofobií a panelofilii. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 75, 2015, č. 4. Praha: NPÚ, 2015, str. 357–364.

[31] Smyslem revitalizace pak je zvýšení obytných a estetických kvalit všech souborů bez ohledu na jejich hodnoty a jejich nerušící zapojení do organismu města. Ochrana i revitalizace vyžadují koncepční přístup s prvky motivace a regulace.

[32] Smyslem ochrany je ukázat, že i za totality u nás vznikly mimořádně hodnotné realizace a umožnit dalším generacím poznat je v co nejpůvodnějším stavu. Je nutno zohlednit, že to, co se podařilo předchozí generaci architektů za ztížených podmínek, má větší cenu než to, co se podařilo ve svobodném světě.

[33] KOZELSKÁ BENCÚROVÁ, Helga – PALACKÝ, Aleš. Urbanistické soubory socialistického realismu. Východiska, hodnoty, ochrana. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 74, 2014, č. 3. Praha: NPÚ, 2014, str. 220–229.

[34] ŘEPKOVÁ, Hana. Regenerace sídlišť aneb nenápadný půvab panelu. In: ŠPAČKOVÁ, Eva a kol. *Proměny architektury 2. poloviny 20. století*. Ostrava: SF VŠB-TU, 2012, str. 84–92.

V Německu je několik meziválečných souborů zapsaných na Seznamu světového dědictví UNESCO, nominován je i poválečný prefabrikovaný modernistický soubor Hansaviertel. Kromě dobré architektury a zvučných jmen tvůrců je to především étos mezinárodní podpory a spolupráce, co nominovalo panelový soubor na prestižní seznam.

Velkou inspirací byla po dvě desetiletí marseillská Obytná jednotka. Zatímco mezonetový pavlačový dům vestavěný do bloku v centru polské Vratislavi je již kulturní památkou, několik pozoruhodných českých realizací mezonetového bydlení v domech vystavěných panelovou technologií na jakoukoliv ochranu dosud marně čeká. Ve Vratislavi je chráněn i soubor šesti domů ve strukturálním stylu, přezdívaný Manhattan. Zateplení pozměnilo povrchy, ale celku neublížilo. Tamtéž se nachází i pozoruhodný, dosud nechráněný desetipodlažní bodový dům zvaný Trzonoliniowec, jehož podlaží jsou zavěšena na komunikačním jádru. Zdaleka ne všechny mimořádné objekty a soubory jsou chráněné, sympatická je ale hrdost, s jakou Poláci k dobrým realizacím přistupují.

Tým Paneláků udělal záslužnou práci prozkoumáním sedmdesáti čtyř českých a moravských sídlišť, jejich vzájemným srovnáním a prezentací padesáti z nich na mnoha malých a jedné velké výstavě. Nově vytvořenou výstižnou periodizací, vydáním katalogu padesáti sídlišť, knihy mapující historii českých sídlišť a metodiky jejich zkoumání a dokumentace, poskytli odborně i laické veřejnosti fundovaný základ pro nalezení odpovídající strategie přístupu k sídlištím.

REVITALIZACE VERSUS OCHRANA HODNOT

Zdá se, že revitalizaci a ochranu hodnot od sebe nelze zcela oddělit. Jak revitalizace, tak ochrana musí být založeny na poznání, analýze a koncepci. Cennou pomůckou může být zmíněná metodika certifikovaná Ministerstvem kultury ČR.²⁹ V hodnocení lze vycházet z publikace *Paneláci I a Paneláci II*, monografií o českých sídlištích a tematického čtvrtého čísla 75. ročníku časopisu *Zprávy památkové péče* věnovaného sídlištím, především článků Karla Kučii³⁰ či Evy Novotné. *Revitalizace*³¹ vyžaduje závazný podklad, podle něhož budou stavební úpravy probíhat. Může to být regulační plán, který stanoví především kde a zda vůbec jsou možné dostavby či nástavby (např. objekty občanské vybavenosti lze zvýšit max. o 1 podlaží, zvýšené objekty budou mít stálezelenou střechu). Měl by stanovit též žádoucí cílový stav. *Ochrana*³² vyžaduje důkladné poznání hodnot souboru, jeho koncepce, typologie, historie, jeho tvůrců.³³ Aby se nejednalo o pouhou konzervaci stavu, bylo by vhodné zároveň navrhnout rehabilitaci souboru. Kromě rozsahu ochrany je třeba stanovit její podmínky, tedy to, jaké práce podléhají souhlasu a jaké úpravy se mají, mohou, a naopak nesmí provádět. Měl by rovněž stanovit cílový stav (např. pro sídliště Ďáblice: obnovu zastavěných průchodů a štítů, obnovení rozsahu prosklení vestibulů včetně členění a proporcí), na jehož realizaci bude možné čerpat dotace.³⁴

HROZBY PRO SÍDLIŠTĚ A SPOLEČENSKÁ ODPOVĚDNOST

Bytové domy jsou díky péči vlastníků v dobrém technickém stavu, u nich jde především o rehabilitaci původního vzhledu. Naopak nekonceptně privatizovaná občanská vybavenost se stává jádrem problémů. Municipality by měly své občany maximálně podpořit a nenechávat je jako rukojmí developerů. Pokud se chceme vydat kultivovanou západoevropskou cestou

Eine große Quelle der Inspiration war über zwei Jahrzehnte hinweg Corbusiers Unité d'habitation in Marseille. Während ein Wohnblock mit Maisonnettewohnungen und Pawlatschen im Zentrum von Wrocław bereits zum Kulturdenkmal ernannt wurde, warten mehrere bemerkenswerte Plattenbauensembles mit Maisonnettewohnungen in Tschechien bislang vergeblich auf irgendeinen Schutz. In Wrocław steht auch bereits ein als Manhattan bekanntes Ensemble aus sechs Hochhäusern mit interessant strukturierten Fassaden unter Denkmalschutz. Durch die angebrachte Wärmedämmung wurden zwar die Oberflächen verändert, doch hat das Gesamtensemble dadurch keinen Schaden erlitten. In derselben Stadt findet sich auch ein ungewöhnliches, bislang noch nicht unter Schutz gestelltes zehnstöckiges Punkthaus namens Trzonoliniowec, dessen Etagen am Erschließungskern aufgehängt wurden. Zwar stehen längst nicht alle herausragenden Gebäude und Ensembles in Polen unter Schutz, sympathisch ist jedoch der Stolz, mit dem man hochwertigen Realisierungen in diesem Land begegnet.

Das Team der Publikation *Paneláci* hat sich sehr verdient gemacht durch die Untersuchung und den Vergleich von vierundsiebzig Plattenbausiedlungen in Böhmen und Mähren, wovon fünfzig im Rahmen mehrerer kleiner und einer großen Ausstellung präsentiert wurden. Durch die neu erdachte prägnante Periodisierung sowie die Herausgabe eines Katalogs der fünfzig Siedlungen, eines Buches zur Geschichte der tschechischen Plattenbausiedlungen und einer Methodik zu ihrer Erforschung und Dokumentation haben Experten wie Laien eine fundierte Grundlage erhalten, um sich einen entsprechenden strategischen Ansatz zur Frage der Siedlungen zu bilden.

Vratislav, Grunwaldské náměstí 4–16, arch. Jadwiga Grabowska-Hawrylak, Ing. K. Sasiadek, 1968–1978. Bytové domy jsou zatepleny, barevná i materiálová změna proběhla se souhlasem autorky [foto H. Řepková, 2018]

Wrocław, Pl. Grunwaldzki 4–16, arch. Jadwiga Grabowska-Hawrylak, Ing. K. Sasiadek, 1968–1978. Die Gebäude haben eine Fassadendämmung; die Autorin hat zu den Farb- und Materialänderungen eine Zustimmung gegeben [Foto H. Řepková, 2018]

Obytný dům
Wolkerova, Liberec,
1968–1972. Adept na
památkovou ochranu
[foto H. Řepková]

Wohnhaus Wolkerova,
Liberec, 1968–1972.
Der Anwärter für den
Denkmalschutz
[Foto H. Řepková]

REVITALISIERUNG VERSUS BEWAHRUNG DER WERTE

Es scheint, dass Revitalisierung und Bewahrung der Werte nicht gänzlich voneinander getrennt werden können. Revitalisierung wie Bewahrung erfordern Kenntnisse, Analysen und Konzeptionen. Ein wertvolles Hilfsmittel stellt hierbei die erwähnte, vom Ministerium für Kultur der Tschechischen Republik zertifizierte Methodik dar.²⁹ Als Ausgangspunkt für eine Bewertung bieten sich die Publikation *Paneláci* (Teil I und II), verschiedene Monografien zu den tschechischen Siedlungen sowie das den Plattenbausiedlungen gewidmete Themenheft Nr. 75/2015/4 der Zeitschrift *Zprávy památkové péče* an – in letzterem vor allem die Artikel von Karel Kuča³⁰ oder Eva Novotná. *Revitalisierung*³¹ erfordert eine verbindliche Grundlage, auf der die baulichen Veränderungen erfolgen. Dies kann ein Regulierungsplan sein, der insbesondere festlegt, wo und ob überhaupt Anbauten oder Aufstockungen möglich sind (so dass z. B. Bauten der öffentlichen Infrastruktur maximal um ein Geschoss aufgestockt werden dürfen und die aufgestockten Gebäude ein begrüntes Dach haben müssen). Der Plan sollte auch den angestrebten Zielzustand festlegen. *Bewahrung*³² erfordert eine tiefgreifende Kenntnis der Werte des Bauensembles, seiner Konzeption, Typologie, Geschichte und seiner Schöpfer.³³ Damit es sich um keine bloße Konservierung des Ist-Zustands handelt, sollte gleichzeitig eine Instandsetzung des Ensembles vorgeschlagen werden. Neben dem Umfang des Schutzes müssen auch seine Bedingungen definiert werden, das heißt, welche Arbeiten genehmigt werden müssen und welche Veränderungen erforderlich, zulässig oder im Gegenteil unzulässig sind. Ebenso sollte ein Zielzustand festgelegt werden (z. B. für die Siedlung Dáblice: Freilegung der zugebauten Durchgänge und Giebelwände, Wiederherstellung der Verglasung der Eingangshallen einschließlich ihrer Gliederung und ihrer Proportionen), für dessen Realisierung Fördermittel in Anspruch genommen werden können.³⁴

GEFAHREN FÜR DIE SIEDLUNGEN UND DIE VERANTWORTUNG DER GESELLSCHAFT

Dank der Pflege durch ihre Eigentümer sind die Wohnhäuser meist in einem guten technischen Zustand, so dass es hier vor allem um die Wiederherstellung des ursprünglichen Aussehens geht. Die ohne jedes Konzept privatisierte öffentliche Infrastruktur stellt dagegen ein wesentliches Problem dar. Die Gemeinden sollten ihre Bürger in größtmöglicher Weise unterstützen und sie nicht zu Geiseln von Immobilienentwicklern werden lassen. Wenn wir den kultivierten westeuropäischen Weg einschlagen wollen und nicht den in den regellosen Osten, so muss sich der Staat in die Regulierung der Siedlungen einschalten. Nachdem der Bau derart großer Wohnsiedlungen nur unter staatlicher Beteiligung möglich war, darf deren Zukunft nicht allein auf den Schultern der Hauseigentümer ruhen. Großinvestoren, welche die Infrastrukturobjekte aufgekauft oder „übernommen“³⁵ haben, können bisher hochwertigen Ensembles großen Schaden zufügen. Die regulierende Rolle des Staates ist hier ohne Alternative. Seine Hauptaufgabe ist es, für ein gutes Lebensumfeld der Bürger in diesem Land zu sorgen. Der Bau neuer Wohnungen ist notwendig, die höhere Wohnungsdichte in den Städten hat gegenüber individuellen Wohnhäusern im Vorortgürtel vielerlei ökonomische wie ökologische Vorteile. Die dicht bebauten Siedlungen sollten dennoch ein „Wohnen im Grünen“ ermöglichen, die gelungensten Ensembles verfügen über großzügige Grünflächen. Es sind

[29] KRACÍK, Matyáš. *Metodika k dokumentaci, výzkumu a památkové ochraně panelových sídlišť*. Praha: UPM v Praze, 2017.

[30] KUČA, Karel. Panelová sídliště mezi panelofobií a panelofilii. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 75, 2015, č. 4. Praha: NPÚ, 2015, S. 357–364.

[31] Sinn der Revitalisierung ist es, die Wohnqualität und die ästhetischen Qualitäten aller Bauensembles ohne Ansehen Werte und ihrer harmonischen Einbettung in den Stadtorganismus zu erhöhen. Bewahrung wie Revitalisierung erfordern einen konzeptionellen Ansatz mit Elementen der Motivierung und der Regulierung.

[32] Sinn der Bewahrung ist es, zu zeigen, dass in unserem Land auch in den Jahren des totalitären Regimes außerordentlich wertvolle Bauten entstanden, und den künftigen Generationen zu ermöglichen, diese in einem möglichst ursprünglichen Zustand kennen zu lernen. Dabei ist zu berücksichtigen, dass das, was der damaligen Architektengeneration unter erschwerten Bedingungen gelungen ist, einen höheren Wert hat als das, was sich in der freien Welt erreichen ließ.

[33] KOZELSKÁ BENCŮROVÁ, Helga – PALACKÝ, Aleš. Urbanistické soubory socialistického realismu. Východiska, hodnoty, ochrana. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 74, 2014, č. 3. Praha: NPÚ, 2014, S. 220–229.

[34] ŘEPKOVÁ, Hana. Regenerace sídlišť aneb nenápadný půvab panelu. In: ŠPAČKOVÁ, Eva a kol. *Proměny architektury 2. poloviny 20. století*. Ostrava: SF VŠB-TU, 2012, S. 84–92.

[35] Zu nennen ist z. B. die feindliche Übernahme des Eigentums der Konsumgenossenschaft Včela durch die Firma CPI. [online]. [zit. 2019-03-31]. Zugänglich unter: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Včela_\(spotřební_družstvo\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Včela_(spotřební_družstvo)).

[35] Např. nepřátelské převzetí majetku lidového spotřebního družstva Včela společností CPI. Bližší viz: Včela (spotřební družstvo). *Wikipedia* [online]. [cit. 2019-03-31]. Dostupné z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Včela_\(spotřební_družstvo\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Včela_(spotřební_družstvo)).

a nikoliv na neregulovaný východ, je třeba, aby se stát do regulace sídlišť vložil. Výstavba tak velkých celků byla možná jen s účastí státu, jejich budoucnost nelze ponechat pouze na bedrech vlastníků domů. Velcí investoři, kteří skoupili či „převzali“³⁵ objekty občanské vybavenosti, mohou dosud hodnotné soubory vážně poškodit. Regulační role státu je zde nezastupitelná. Jeho hlavním úkolem je péče o dobré životní prostředí pro občany této země. Výstavba nových bytů je potřebná, hromadné bydlení ve městech má oproti individuálnímu bydlení v suburbii mnohé ekonomické i ekologické výhody. Sídlště s vysokou hustotou zastavění měla umožnit „bydlení v zeleni“, nejzdařilejší soubory mají velkorysé zelené plochy. Chránit je tedy potřeba především soubory s kvalitní urbanistickou koncepcí a v nich nepřipouštět zahušťování. Chránit je třeba architektonicky i konstrukčně ojedinělá řešení (z panelových domů je památkou jen hotelový dům v pražském sídlišti Invalidovna). Dosud nejsou chráněny žádné objekty s mezonetovými byty a volným parterem (soubor Březenecká v Chomutově) či výjimečně kvalitní architektura s nadčasovými a zároveň tradičními prvky (soubor Wolkerova či Ďáblice). Nezateplení je předností, ale je u nás tak ojedinělé, že pouze od něj nelze odvozovat úvahy o ochraně. Ukazuje se, že kvality domů s původním silným architektonickým řešením zateplení nezničilo ani neseřelo. Tyto soubory je možné a vhodné chránit a podpořit jejich rehabilitaci.

daher vor allem Bauensembles mit einer hochwertigen urbanistischen Konzeption zu schützen, in denen keine weitere Erhöhung der Wohndichte zugelassen werden darf. Schützenswert sind architektonisch wie von ihrer Konstruktion her ungewöhnliche Lösungen (unter den Plattenbauten der Prager Siedlung Invalidovna steht nur das Hotelgebäude unter Schutz). Bislang wurden noch keinerlei Bauten mit Maisonnettewohnungen und freiem Parterre (Ensemble Březenecká und Chomutov) unter Schutz gestellt, ebenso wenig wie architektonisch besonders hochwertige Ensembles mit zeitlosen und gleichzeitig traditionellen Elementen (z. B. Wolkerova oder Ďáblice). Eine noch fehlende Wärmedämmung kann als Vorteil gelten, ist jedoch in Tschechien bereits so selten, dass Pläne zur Erhaltung nicht allein von diesem Merkmal abhängig gemacht werden können. Es hat sich gezeigt, dass hochwertige Bauten mit einer markanten architektonischen Gestaltung durch die Wärmedämmung weder zerstört wurden noch Einbußen in ihrer Qualität erlitten haben. Solche Ensembles können und sollten erhalten und ihre Wiederherstellung gefördert werden.

Vize a realita dětských hřišť

Klára Brůhová
ČVUT v Praze,
Fakulta architektury

Klíčová slova:
**dětská hřiště, panelová
sídlíště, prolézačky,
typizace**

[36] Text vznikl na FA ČVUT v Praze jako výstup projektu *Architektura osmdesátých let v České republice – Osobitost, identita a paralelní úvahy na pozadí normalizace* (DG18P020VV013) v *Programu na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity* (NAKI II) Ministerstva kultury České republiky (hl. řeš. Petr Vorlík).

[37] KOLÁŘ, Zdeněk. *Dětská hřiště: vzorový projektový podklad*. Praha: Sportprojekt, 1980, str. 31–32; KOLÁŘ, Zdeněk. *Dětská hřiště: vzorový projektový podklad*. Praha: Sportprojekt, 1984, str. 31–32; ŠŤOVÍČKOVÁ, D. *Dřevěná dětská hřiště*. In: *Architektura ČSR*. Praha: Klub architektů, roč. 45, 1986, č. 10, str. 455.

[38] KOLÁŘ, 1980 (pozn. 37), str. 31–32.

[39] ČSVTS. Místní hospodářství a výrobní družstevnictví. *Dětská hřiště v sadovnické tvorbě: sborník přednášek ze semináře ČV míst. hosp. a výrobního družstevnictví ČSVTS... [aj.]*, Hradec Králové 19.–20. října 1987. Pardubice: Dům techniky ČSVTS, 1987, cit. str. 73.

Text se zabývá venkovními prostory pro hru dětí (většinou předškolního a mladšího školního věku), které v našich městech vznikaly v období 60.–80. let 20. století. Pozornost je věnována především dětským hřištím na sídlištích – a to jak typizovaným konstrukcím, tak atypickým autorským projektům. Právě na problémech při výstavbě nestandardních hřišť, které se chtěly obejít bez všudypřítomných trubkových prolézaček a plánovaly vytvořit více prostoru pro dětskou fantazii, lze totiž také ukázat rigidní stavební praxi, která většinou výstavbu sídlištního parteru provázela.³⁶

Panelová sídlíště jsou bytostně spjata se zásadami standardizace a prefabrikace, přičemž tyto principy byly do velké míry vlastní také doplňkovým prvkům v rámci veřejného prostoru sídlišť. Kromě jiného hřištím a prostorám pro hru dětí. Zřejmě nejrozšířenějším druhem zařízení tuzemských dětských hřišť (a to nejen těch sídlištních) bylo už od šedesátých let 20. století typizované „nářadí“ ze svařovaných ocelových trubek, které vyrábělo hned několik československých podniků v čele s Brnosportem Brno, Sportservisem Kladno nebo n. p. Karteko.³⁷

Pražský Sportprojekt vydal dokonce několik brožur, které představovaly relativně účtyhodnou širší nabídky těchto typizovaných objektů – 36 druhů výrobků včetně jejich rozměrů a katalogové ceny. V nabídce najdeme řadu různorodých prvků – kromě obligátních průlezek, hrazdiček, houpaček, skluzavek a kolotočů to byly i lávky, kladiny, lana, tyče, ale i stromy na lezení, rozličná šplhadla, palisády atp. Tytéž podkladové brožury pak podrobně pojednávaly i o vhodných kombinacích herních prvků, rozměrech a dalších parametrech, které by ideálně mělo hřiště mít. Publikovány byly dokonce i vzorové projekty dětských hřišť s řadou zákoutí, jež pracovala mimo jiné s terénními vlnami a nerovnostmi, vodními elementy, oddychovými prvky i velkou diverzitou cvičebního nářadí pro děti různých věkových kategorií.³⁸

Oproti psaným doporučením se však bohužel většina realizovaných hřišť tak velké rozmanitosti a propracovanosti netěšila. Děti se začasť musely spokojit s několika porůznu rozmístěnými kovovými konstrukcemi nářadí, zabetonovanými do podloží. Největší oblibu si vydobyla zřejmě ikonická „zeměkoule“ doplňovaná většinou o nějakou další prolézačku, houpačky či pískoviště, avšak bez propracovanějšího celkového řešení. Poměrně přesnou představu o běžné podobě dětských hřišť poskytuje následující popis z roku 1987: „Je to prostor obvykle plochý, čtvercového nebo obdélníkového půdorysu, po obvodu s několika lavičkami, uprostřed je jedno nebo více pískovišť (většinou naplněných směsí prachu, bláta, hlíny, papíru a v poslední řadě i písku), vedle nich pak tu jsou dvě, tři trubkové konstrukce rovněž tvarů prostoduše geometrických, případně pak houpačka nebo kolotoč.“³⁹

Klára Brůhová
Tschechische Technische
Universität Prag,
Fakultät für Architektur

Der folgende Text befasst sich mit den Spielbereichen für Kinder (meist im Vorschul- und jüngeren Schulalter) in Freien, die in den tschechischen Städten in den Sechziger- bis Achtzigerjahren des 20. Jahrhunderts entstanden. Das Augenmerk gilt insbesondere den Kinderspielplätzen in den Siedlungen, und zwar sowohl den typisierten Konstruktionen, als auch den atypischen Projekten einzelner Autoren. Gerade anhand der Probleme bei der Anlage individuell gestalteter Spielplätze, die ohne die allgegenwärtigen Klettergeräte aus Stahlrohren auskommen und der kindlichen Fantasie mehr Freiraum bieten sollten, lässt sich nämlich auch die rigide Baupraxis bei den meisten Bauten im Freibereich der Siedlungen illustrieren.³⁶

Zu Plattenbausiedlungen gehören untrennbar die Prinzipien der Vereinheitlichung und Vorfertigung, welche in hohem Maße auch bei den öffentlichen Bereichen der Siedlungen Anwendung fanden, so unter anderem bei Spielplätzen und Spielgeländen für Kinder. Wohl die weiteste Verbreitung hatten auf den Spielplätzen dieses Landes (und das nicht nur in den Wohnsiedlungen) schon seit den Sechzigerjahren typisierte Spielgeräte aus verschweißten Stahlrohren, die gleich bei mehreren tschechoslowakischen Unternehmen gefertigt wurden, so insbesondere bei Brnosport Brno, Sportservis Kladno oder Karteko.³⁷

Das Prager Unternehmen Sportprojekt gab sogar mehrere Broschüren heraus, in denen eine durchaus bemerkenswerte Bandbreite solcher typisierter Objekte – insgesamt 36 verschiedene Produkte – samt Abmessungen und Katalogpreisen präsentiert wurde. Das Angebot umfasste recht unterschiedliche Elemente – neben den unvermeidlichen Klettergeräten, Reckstangen, Schaukeln, Rutschbahnen und Karussellen etwa auch Stege, Schwebebalken, Seile, Stangen, aber auch Kletterbäume, Palisaden oder verschiedene Kletterwände. In eben diesen Broschüren fanden sich auch detaillierte Abhandlungen über geeignete Kombinationen von Spielgeräten, über ihre Abmessungen und über weitere Parameter, die ein Kinderspielplatz idealerweise aufweisen sollte. Es waren sogar Musterprojekte von Spielplätze gezeigt, die unter anderem mit Bodenwellen und -unebenheiten, Wasserelementen, Ruhebereichen und einer Vielfalt an Gymnastikgeräten für Kinder verschiedener Altersgruppen arbeiteten.³⁸

Entgegen diesen Empfehlungen konnten leider die meisten realisierten Spielplätze nicht mit einer solchen Vielfalt und Durchdachtheit der Spielgeräte aufwarten. In der Regel mussten sich die Kinder mit ein paar unterschiedlich angeordneten und in den Boden einbetonierten Metallkonstruktionen begnügen. Größter Beliebtheit erfreute sich offenbar die nachgerade

Vision und Realität der Kinderspielplätze

Schüsselbegriffe:
**Kinderspielplätze,
Plattenbausiedlungen,
Klettergeräte, Typisierung**

[36] Dieser Text entstand im Rahmen des Forschungsprojekts (an der Tschechischen Technischen Universität Prag) *Architektur der Achtzigerjahre in der Tschechischen Republik: Persönlichkeit, Identität und die parallele Überlegung im Hintergrund der Normalisierung* (Projektcode DG18P020VV013), welches aus dem *Programm für angewandte Forschung und Entwicklung der nationalen und kulturellen Identität* (NAKI II) des Ministeriums für Kultur finanziert wurde (Projektleiter: Petr Vorlík).

[37] KOLÁŘ, Zdeněk. *Dětská hřiště: vzorový projektový podklad [Kinderspielplätze. Muster-Projektokumentation]*. Praha: Sportprojekt, 1980, S. 31–32; KOLÁŘ, Zdeněk. *Dětská hřiště: vzorový projektový podklad [Kinderspielplätze. Muster-Projektokumentation]*. Praha: Sportprojekt, 1984, S. 31–32; ŠŤOVÍČKOVÁ, D. *Dřevěná dětská hřiště [Kinderspielplätze aus Holz]*. In: *Architektura ČSR*. Praha: Klub architektů, 1986, 45, S. 455.

[38] KOLÁŘ, 1980 (Anm. 37), S. 31–32.

[40] NOVÁK, Vlastislav. *Dětská hřiště. Náměty pro jejich výstavbu a vybavení*. Brno: Jihomoravský krajský výbor českého svazu bytových družstev a Česká státní pojišťovna, oblastní závod Brno, 1979, cit. str. 2.

[41] ŠŤOVIČKOVÁ (pozn. 37), cit. str. 455.

Důvodem fádnosti hřišť byl většinou fakt, že na vybavenost okrsků v rámci sídlištní výstavby už velmi často nezbýval čas a zřejmě ani dostatek financí. Do velké míry neefektivní a zdlouhavá stavební praxe při výstavbě sídlišť totiž většinou nedovolovala soustředit energii na cokoli jiného než na dokončení obytných budov. Pokud se začteme do dobových textů ze 60.–80. let 20. století zabývajících se tématy dětských hřišť, nalezneme převážně konstatování, že většinová produkce je spíše tristní.

V roce 1979, který OSN vyhlásila mezinárodním rokem dítěte, a tedy byl vhodný k různým bilancím na téma péče o dítě, například vyšla publikace *Dětská hřiště. Náměty pro jejich výstavbu a vybavení*, jejíž autoři konstatovali následující: „Právě v mezinárodním roce dítěte nemůžeme zcela bez výčitek svědomí pohledět (...) do dětských očí.“ „Vhodné prostory pro hry dětí jsou (...) často nedostačující a neposkytují možnosti zdravého vývoje dětí.“⁴⁰ Podobně hovoří také text Dagmar Štovičkové z roku 1986. „Sledujeme-li řešení dětských hřišť na území Prahy od Severního Města po Jižní Město, (...) dospějeme k názoru, že celková situace není nejlepší. Většina hřišť je řešena schematicky, bez přihlídnutí k věkovému složení dětí. Hřiště na Proseku či na Červeném vrchu je identické s hřištěm na Petřínách či v Kobylisích. Jediný patrný rozdíl je ve stupni devastace.“⁴¹

Na svízele sídlištní výstavby a dětských hřišť se v roce 1987 zaměřil rovněž architekt Oldřich Semrád, který upozorňoval na problémy související s neefektivním plánováním výstavby. Totiž na situace, kdy byli obyvatelé nastěhováni do obytných domů bez dokončeného okolí a samozřejmě bez jakýchkoli hřišť. Místy pro hru děti se pak stávaly skládky dovezeného i nepotřebného stavebního materiálu,

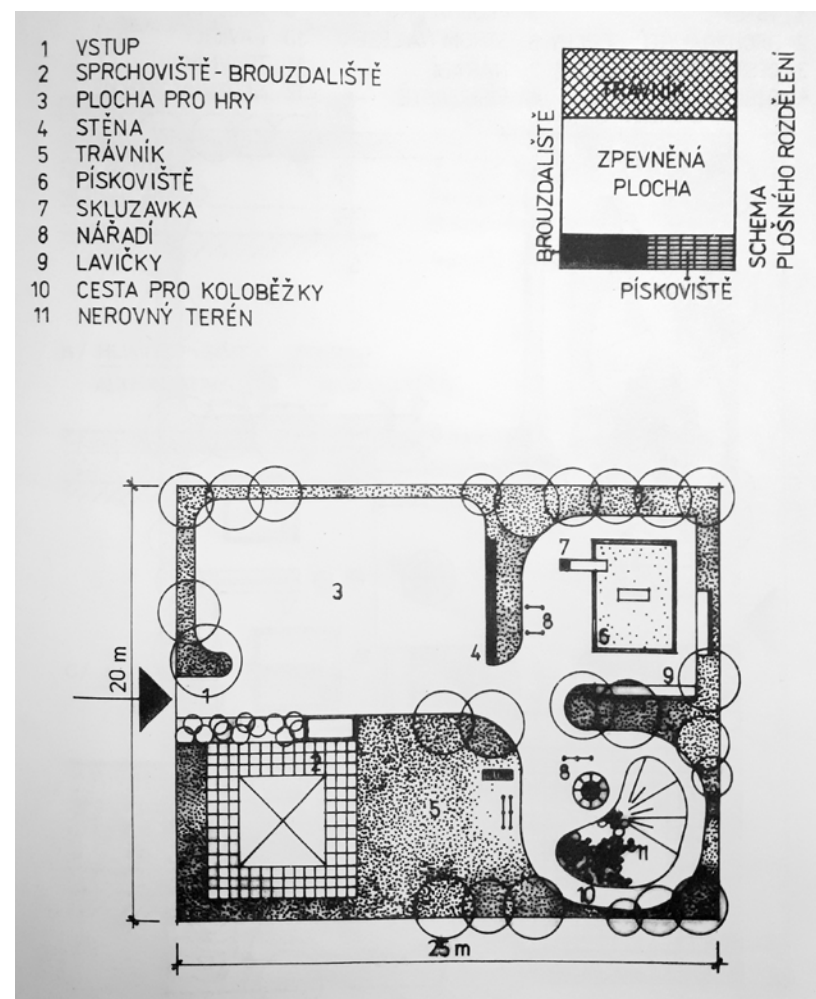
Na svízele sídlištní výstavby a dětských hřišť se v roce 1987 zaměřil rovněž architekt Oldřich Semrád, který upozorňoval na problémy související s neefektivním plánováním výstavby. Totiž na situace, kdy byli obyvatelé nastěhováni do obytných domů bez dokončeného okolí a samozřejmě bez jakýchkoli hřišť. Místy pro hru děti se pak stávaly skládky dovezeného i nepotřebného stavebního materiálu,

Doporučovaná podoba dětského hřiště pro mladší děti (tj. do 6 let) a pro obytné území s 1 000 obyvateli.

[reprofoto: Československý svaz tělesné výchovy. Český ústřední výbor, *Dětská hřiště*. Vzorový projektový podklad (zprac. Z. Kolář), Sportprojekt Praha v nakladatelství Olympia, Praha 1984, obr. příloha č. 1]

Empfohlene Gestaltung eines Spielplatzes für kleinere Kinder (d. h. bis 6 Jahre) und für Wohngebiete mit 1 000 Einwohnern.

[Reproduktion aus: Československý svaz tělesné výchovy. Český ústřední výbor, *Dětská hřiště*. Vzorový projektový podklad [Kinderspielplätze. Muster-Projektokumentation] (Ausarbeitung Z. Kolář), Sportprojekt Praha im Verlag Olympia, Praha 1984, Bildbeilage Nr. 1]

ikonische „Weltkugel“, die meist noch durch irgendein anderes Klettergerät, Schaukeln oder einen Sandkasten ergänzt wurde, doch ohne dass es eine durchdachtere Gesamtlösung gegeben hätte. Eine relativ präzise Vorstellung der damals üblichen Kinderspielplätze vermittelt folgende Beschreibung aus dem Jahr 1987: „Es handelt sich um einen üblicherweise ebenen Platz von quadratischem oder rechteckigem Grundriss, mit mehreren Sitzbänken an seinen Rändern; in der Mitte befinden sich ein oder mehrere Sandkästen (zumeist gefüllt mit einem Gemisch aus Staub, Schlamm, Lehm, Papieren und zuletzt auch Sand), daneben gibt es zwei oder drei Stahlrohrkonstruktionen von einfachen geometrischen Formen sowie ggf. eine Schaukel oder ein Karussell.“³⁹

Grund für die Eintönigkeit der Spielplatz war meist die Tatsache, dass für Ausstattungsdetails beim Siedlungsbau vielfach keine Zeit und oft wohl auch keine Finanzmittel mehr übrig waren. Die hochgradig ineffektiven und langwierigen Verfahren beim Siedlungsbau gestatten meist nicht, die Energie auf irgendetwas anderes als die Fertigstellung der Wohnhäuser zu konzentrieren. Wenn wir uns etwas in zeitgenössische Texte aus den Sechziger- bis Achtzigerjahren zum Thema Kinderspielplätze einlesen, so stoßen wir überwiegend auf die Feststellung, die Mehrzahl der Spielanlagen sei eher trist.

Im Jahr 1979, das die UNO zum Internationalen Jahr des Kindes erklärt hatte und das somit einen naheliegenden Anlass zu verschiedenen einschlägigen Bilanzierungen lieferte, erschien zum Beispiel die Publikation *Kinderspielplätze. Anregungen für ihren Bau und ihre Ausstattung*, deren Autoren zu folgendem Fazit gelangten: „Gerade im Internationalen Jahr des Kindes können wir den Kindern nicht ganz ohne Gewissensbisse (...) in die Augen sehen.“ „Geeignete Spielbereiche für Kinder sind (...) oft unzureichend und bieten keine Möglichkeiten für eine gesunde Entwicklung der Kinder.“⁴⁰ Eine ähnliche Sprache finden wir auch in einem Text von Dagmar Štovičková aus dem Jahr 1986: „Wenn wir die Gestaltung der Kinderspielplätze in Prag von der Nordstadt bis zur Südstadt betrachten, so müssen wir zu der Ansicht gelangen, dass die Gesamtsituation nicht die beste ist. Die meisten Spielplätze sind schematisch konzipiert, ohne die Altersstruktur der Kinder zu berücksichtigen. Die Spielplätze in Prosek oder auf dem Červený vrch sind identisch mit jenen in Petřiny oder Kobylisy. Der einzige erkennbare Unterschied liegt im Grad ihrer Verwüstung.“⁴¹

Auf das Thema des Siedlungsbaus und der Kinderspielplätze richtete sein Augenmerk 1987 auch der Architekt Oldřich Semrád, als er auf die Problematik der ineffektiven Bauplanung hinwies – namentlich auf die Situation, dass die Mieter in die Wohnhäuser einziehen mussten, ohne dass deren Umfeld fertiggestellt gewesen wäre und natürlich ohne dass es irgendwelche Spielplätze gegeben hätte. Die Kinder verlegten ihre Spiele daher auf Halden von neu angelieferten oder überschüssigen Baumaterialien, auf Betonplatten, Kabeltrommeln, Rohre oder Baugerüste, was Semrád wie folgt beschreibt: „sie bilden unübersichtliche Labyrinth, Haufen aus überdecktem Ackerboden und Aushub gruppieren sich zu zerklüfteten Gebirgen, nach Regenfällen erscheinen nur langsam austrocknende Seen, Bäche und Rinnsale, Bretter aller Art, Äste, Steine und Lehm bieten sich geradezu zum Bau von Verstecken, Unterständen, Bunkern und Burgen an. Auf einem aus wenigen Brettern zusammengeagelten Floß lässt es sich über Pfützen, Seen und das Meer zu großen Abenteuern reisen. Die kindliche Fantasie kennt keine Grenzen und ist in der Lage, die Herrschaft über diese chaotische Umgebung zu übernehmen und sie sich zu eigen zu machen.“⁴² So romantisch diese Vorstellung klingen mag, konnte die beschriebene „Lösung“ selbstverständlich aus Gründen der Hygiene wie der Sicherheit nicht wünschenswert sein. Das Bestehen solcher „Spielplätze“ war darüber hinaus auf den Zeitraum der Bauarbeiten beschränkt. Wie der Textautor weiter beschreibt,

[39] ČSVTS. Místní hospodářství a výrobní družstevnictví. *Dětská hřiště v sadovnické tvorbě: sborník přednášek ze semináře ČV míst. hosp. a výrobního družstevnictví ČSVTS...* [aj.], Hradec Králové 19.–20. října 1987 [Kinderspielplätze in der Gartengestaltung: Sammelband von Vorlesungen aus dem Seminar des Mitgliederausschusses für Wirtschaft und Produktionsgenossenschaften des Tschechischen Verbands der wissenschaftlich-technischen Gesellschaften... [usw.], Hradec Králové, 19.–20. Oktober 1987]. Pardubice: Dům techniky ČSVTS, 1987, S. 73.

[40] NOVÁK, Vlastislav. *Dětská hřiště. Náměty pro jejich výstavbu a vybavení* [Kinderspielplätze. Anregungen für ihren Bau und ihre Ausstattung]. Brno: Jihomoravský krajský výbor českého svazu bytových družstev a Česká státní pojišťovna, oblastní závod Brno, 1979, S. 2.

[41] ŠŤOVIČKOVÁ (Anm. 37), S. 455.

[42] ČSVTS (Anm. 39), S. 15–16.

[42] ČSVTS (pozn. 39), cit. str. 15–16.

[43] HORA, Dušan – DVOŘÁČEK, Vladimír. Otazníky kolem dětských hřišť. *Domov: kultura bydlení, architektura, umění, design, styl*. Praha: SNTL, roč. 18, 1978, č. 6, cit. str. 42.

[44] ŠTOVIČKOVÁ (pozn. 37), str. 455.

[45] MUSIL, Jiří. Děti ve městě. In: *Architektura ČSSR*. Praha: Klub Architektů, roč. 22, 1963, č. 1, cit. str. 42.

[46] KÝN, Vladimír. *Prolézačky a plastiky pro dětská hřiště*. Ostrava: Krajské osvětové středisko, 1966, cit. str. 6.

panelů, kabelových cívek, rour, lešení apod., které Semrád popisuje takto: „*vytvářejí nepřehledná bludiště, hromady skryté ornice a vytěžené zeminy se seskupují v členitá a rozeklaná pohoří, po dešti se objevují dlouho nevysychající jezera, potoky a říčky, nejrůznější prkna, větve, kamení a bláto přímo vybízejí ke stavbě přístřešků, bunkrů, úkrytů a hradů. Na voru stlučeném z několika prken je možno plavit se přes louži, jezero, moře za dobrodružstvím. Dětská fantazie je bez hranic a dokáže toto chaotické prostředí ovládnout a přizpůsobit si ho pro sebe.*“⁴² Jakkoli zní představa romanticky, popsané „řešení“ pochopitelně nebylo žádoucí z hygienických ani bezpečnostních důvodů. Fungování takového „hřiště“ bylo nadto omezeno dobou stavebních prací. Jak dále autor textu popsal, po ukončení výstavby sídliště zmizela většina terénních nerovností, do rozhrnuté ornice se zasela tráva, tu a tam se objevily tradiční betonové obdélníky s pískovišti a siluetami kovových průlezek doplněné sušáky na prádlo a klepadly na koberce. Na totéž téma upozorňovali v roce 1978 architekt Dušan Hora spolu s psychologem Vladimírem Dvořáčkem, kteří napsali: „*Nevoláme po nedokončování sídlišť, ale smutné je, že s vyasfaltováním a úpravou okolí domů zmizí intimní zákoutí, které by si dítě upravovalo podle vlastních představ. Zmizí suroviny, ze kterých by si mohlo budovat ‚domečky‘. A tak pro desítiletého chlapce nebo děvče zbyde pískoviště, na které (jediné) se zpravidla (nikdy) nezapomene.*“⁴³

Žalostná situace však naštěstí měla své výjimky a faktem je, že i v 60., 70. a 80. letech vznikla na našem území celá řada pozoruhodných a atypických prostor pro hru dětí. Tato hřiště a herní prvky nebyly realizovány jen z povinnosti a nutnosti, nýbrž byly koncepčně a výtvarně promyšleny a snažily se pracovat jak s fantazií, tak s psychickým a fyzickým vývojem dětí. Nutno nicméně dodat, že tyto úspěchy a realizace jiných než typizovaných a uniformních hřišť velmi často záležely především na entuziasmu a nasazení jeho tvůrců – ať už to byli architekti, sochaři či jiní umělci nebo třeba jen odhodlaní rodiče a další participanti ve vsudypřítomných akcích „Z“. Šlo tedy většinou o projekty vzniklé za přispění značné míry „nadšení“ a mnohdy i „osobní statečnosti autorů“ – jak v roce 1986 podotkla Dagmar Štovičková.⁴⁴

Následující text se zaměří na několik příkladů zdařilých autorsky řešených herních prvků i celých hřišť. Vzhledem k soustavnému výzkumu odehrávajícímu se na brněnské půdě (zejména práce Rostislava Koryčánka) se bude věnovat především několika pražským realizacím, jimiž se pokusí moravský kontext doplnit. Zvolené příklady se zároveň pokusí nastínit dvě stěžejní cesty, kterými – dle autorčiny interpretace – by bylo možné do sídlištního prostoru dostat cosi nestandardního: cestu herního prvku jako uměleckého díla a cestu herního prvku vlastní výroby.

HERNÍ PRVEK JAKO UMĚLECKÉ DÍLO – PŘÍPAD TZV. FUNKČNÍCH PLASTIK

Jako dvě základní potřeby, které je nutné respektovat v jakýchkoli návrzích pro dětskou hru, jsou v textech 60.–80. let opakovaně uváděny pohyb a uplatnění fantazie. U prvně zmíněného faktoru šlo jednoduše o umožnění co nejrozmanitější fyzické aktivity – což uspokojivě splňuje většina typových prvků. Složitější situace však nastává, zaměříme-li se na požadavek týkající se dětské fantazie – ten totiž apeloval na vytvoření takového prostředí, které bude podněcovat dobrodružství a rozvíjet dětskou schopnost „*vidět v (herních prvcích) něco nového a neobvyklého.*“⁴⁵ Jak v roce 1966 napsal sochař Vladimír Kýn: „*Prolézačka musí lákat dětské oči, zvát svým složitým tvarem a nabízet se k různým hrám.*“⁴⁶ *Musí znát slabiny svého soupeře, jeho*

verschwanden nach Fertigstellung einer Siedlung die meisten Bodenunebenheiten, auf dem neu verteilten Ackerboden wurde Gras gesät, hier und da erschienen die traditionellen rechteckigen Betonflächen mit Sandkästen und den Silhouetten metallener Klettergeräte, ergänzt durch Wäscheleinen und Teppichstangen. Auf eben dieses Thema machten 1978 auch der Architekt Dušan Hora und der Psychologe Vladimír Dvořáček aufmerksam, als sie schrieben: „*Wir fordern nicht, die Siedlungen unvollendet zu lassen, doch ist es traurig, dass mit dem Asphaltieren und Herrichten der Umgebung der Häuser alle intimen Winkel verschwinden, die Kinder nach ihren eigenen Vorstellungen gestalten könnten. Es verschwinden die Rohstoffe, aus denen sie sich ihre »Häuser« bauen könnten. Und so bleibt für einen zehnjährigen Jungen oder Mädchen nur der Sandkasten, der (als Einziges) in der Regel nie vergessen wird.*“⁴³

Es gab jedoch zum Glück auch Ausnahmen von dieser trostlosen Situation. In der Tat entstanden in unserem Land in den Sechziger-, Siebziger- und Achtzigerjahren zahlreiche bemerkenswerte und neuartige Spielgelände für Kinder. Die Spielplätze und Spielgeräte wurden nicht nur aus der Pflicht und Notwendigkeit heraus errichtet, sondern waren von ihrer Konzeption und ihrer künstlerischen Gestaltung her durchdacht und dazu geeignet, die Fantasie, aber auch die psychische und physische Entwicklung der Kinder anzuregen. Dennoch bleibt anzumerken, dass diese Erfolge und die Realisierung von anderen als den typisierten und eintönigen Spielplätzen sehr oft vor allem vom Enthusiasmus und Einsatz ihrer Schöpfer abhingen – waren dies nun Architekten, Bildhauer oder andere Künstler oder auch nur entschlossene Eltern und andere Teilnehmer der omnipräsenten Subbotniks. Meist handelte es sich also um Projekte, die ein hohes Maß an „*Begeisterung*“ und vielfach auch an „*Zivilcourage der Autoren*“ erforderten, wie dies 1986 Dagmar Štovičková unterstrich.⁴⁴

Der folgende Text konzentriert sich auf einige Beispiele gelungener Spielelemente oder auch ganzer Spielplätze, die auf die Initiative von Einzelpersonen zurückgehen. In Anbetracht der systematischen Untersuchungen zur Situation in Brno (vor allem in den Arbeiten von Rostislav Koryčánek) sollen hier vor allem einige Realisierungen in Prag dargestellt werden, mit denen eine Ergänzung des mährischen Kontextes versucht werden soll. Die gewählten Beispiele sollen gleichzeitig zwei grundlegende Wege andeuten, auf denen es – nach der Interpretation der Autorin – möglich sein konnte, den öffentlichen Raum der Siedlungen mit etwas Besonderem zu bereichern: durch ein Spielelement als Kunstwerk und durch ein selbst hergestelltes Spielelement.

DAS SPIELELEMENT ALS KUNSTWERK – DER FALL DER SOG. FUNKTIONSPLASTIKEN

Als zwei Grundbedürfnisse, die in jedem Entwurf für ein Kinderspiel zu berücksichtigen seien, werden in Texten der Sechziger- bis Achtzigerjahre immer wieder Bewegung und die Anregung der Fantasie genannt. Beim erstgenannten Faktor ging es einfach darum, möglichst vielfältige körperliche Aktivitäten zu ermöglichen – was die meisten standardisierten Spielgeräte in zufriedenstellender Weise erfüllten. Komplizierter zeigt sich die Situation jedoch, wenn wir uns auf die Forderung hinsichtlich der kindlichen Fantasie konzentrieren, denn hier wurde an die Schaffung eines solchen Umfelds appelliert, das zu Abenteuern anregen und bei den Kindern die Fähigkeit fördern sollte, „*in den (Spielelementen) etwas Neues und*

[43] HORA, Dušan und DVOŘÁČEK, Vladimír. Otazníky kolem dětských hřišť [Fragezeichen rund um Kinderspielplätze]. *Domov: kultura bydlení, architektura, umění, design, styl*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1978, 18 (6), S. 42.

[44] ŠTOVIČKOVÁ (Anm. 37), S. 455.

Jaroslav Vacek, prolézačka na sídlišti Invalidovna v Praze
[foto K. Brůhová, 2016]

Jaroslav Vacek, Klettergerät in der Siedlung Invalidovna in Prag
[Foto K. Brůhová, 2016]

[47] KÝN (pozn. 46), str. 9–10.

[48] ČESKOSLOVENSKO. Usnesení vlády ČSSR ze dne 8. července 1965 č. 355 o řešení otázek uplatnění výtvarného umění v investiční výstavbě, cit. odst. 10. Originál uložen v Národním archivu ČR. Publikováno in: KOŘÍNKOVÁ, Jana. *Oživit a ozvláštnit. Výtvarné umění v prostoru brněnských sídlišť*. Brno: SPKH, 2012, nestránk.

[49] KAROUS, Pavel. Umělecká výzdoba sídlišť v Československu 60.–80. let. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 75, 2015, č. 4. Praha: NPÚ, 2015, str. 337.

*touhu po romantice, po něčem neobyčejném.*⁴⁷ V této oblasti pak fádni svařované trubky standardizovaných herních prvků příliš neobstojí. Bylo proto jasné, že realizace takových hřišť a objektů, které ponechají dostatečný prostor pro imaginaci, si bude žádat komplexnější přístup a participaci širšího okruhu odborníků. Kromě architektů sídlištních celků, kteří měli hřiště zasadit do architektonického rámce, to měli být rovněž umělci – jako záruka jisté imaginativní složky a kvalitního výtvarného zpracování samotného objektu.

Angažováním umělce pak došlo také k důležitému procesnímu posunu. Herní prvek už totiž nebyl pouze funkčním objektem, ale stal se i výtvarným artefaktem, na který bylo možné aplikovat principy pro umění ve veřejném prostoru. Podle těchto pravidel se na výtvarném doplnění stavebních celků a na rozhodování o zadání

těchto dílčích objektů měl podílet hlavní architekt stavebního díla, kterému bylo ponecháno konečné slovo. Zásada, že „pro volbu autorů výtvarných děl je rozhodující odborný názor odpovědného projektanta – autora architektonického konceptu“⁴⁸ byla dokonce legislativně ukotvena v Usnesení vlády ČSSR ze dne 8. července 1965 č. 355. Totéž usnesení pak architektovi umožňovalo i výběr uměleckých děl formou soutěže. A právě těmito způsoby – rozhodnutím architekta či soutěží se nezřídka podařilo protlačit i projekty tzv. „funkčních plastik“, které sloužily jako artefakty pro hru dětí. Nutno dodat, že pozitiva byla oboustranná, neboť díky tomuto propůjčení praktické funkce výtvarnému dílu se mnohdy podařilo realizovat práce umělců, kteří byli jinak „v nemilosti“ a byly jim zapovězeny jiné veřejné zakázky nebo vystavování.⁴⁹

Příkladem takovéto zdařilé spolupráce architektů a umělců mohou být například hrací a prolézací plastiky na pražském experimentálním sídlišti Invalidovna, které vznikaly jako inherentní součást tohoto sídlištního celku, do jehož urbanismu, ale i estetiky, bytostně zapadají. Z plastik je také na první pohled patrný důraz na aktivaci dětské fantazie. Plastika Eleonory Haragsimové nazvaná „Kuřátko“ sice kuřátko opravdu připomíná, zároveň však díky svému amorfnímu – až moorovskému – tvarování nechává dostatek prostoru pro další dětské interpretace. Ještě abstraktnější formu pak má prolézačka od sochaře Jaroslava Vacka – objekt organických tvarů s prohloubeninami a otvory, který se v očích dítěte může stát pozorovatelnou, příbytkem, lodí, mostem či stovkami dalších věcí.

Tak jako jiná výtvarná díla ve veřejném prostoru sídlišť, i tzv. „funkční plastiky“ podléhají zubu času a některé bývají odstraňovány či demolovány. Existuje ale také několik pozitivních příkladů, kdy jsou tyto prvky opravovány a znovu instalovány. Paradoxně jim však po zásahu restaurátorů ne vždy bývá navrženo funkční využití. Často se stávají „jen“ výtvarnými artefakty na piedestalu (Eleonora Haragsimová – Slepíčka na Invalidovně po restaurátorském zásahu v roce 201) či prvky se vstupem „na vlastní nebezpečí“ (Miroslav Jirava – Kohout v Krnově).

*Ungewöhnliches zu sehen.*⁴⁵ Schon 1966 schrieb der Bildhauer Vladimír Kýn: „Ein Spielgerät muss das kindliche Auge anziehen, muss durch seine komplizierte Form einladen und sich zu den verschiedensten Spielen anbieten.“⁴⁶ „Es muss die Schwächen seines Gegners kennen, seine Sehnsucht nach Romantik, nach etwas Außergewöhnlichem.“⁴⁷

In dieser Hinsicht hatten die eintönigen zusammengeschweißten Rohre der standardisierten Spielelemente wenig zu bieten. Daher war klar, dass die Realisierung von Spielplätzen und Objekten, die der Fantasie ausreichenden Freiraum gewähren, einen komplexeren Ansatz und die Teilnahme eines weiteren Kreises von Experten erfordern würde. Neben den Architekten der Siedlungen, welche die Spielplätze in ihren architektonischen Rahmen einbetten sollten, waren auch Künstler gefragt – hierdurch sollten eine gewisse imaginative Ebene und die hochwertige Verarbeitung des eigentlichen Objekts garantiert werden.

Durch die Heranziehung eines Künstlers kam es auch zu einer wichtigen Verfahrensänderung. Das Spielelement war nun nämlich nicht mehr nur ein funktionales Objekt, sondern wurde gleichzeitig zu einem künstlerischen Artefakt, auf welches die Prinzipien für Kunst im öffentlichen Raum angewandt werden konnten. Nach diesen Regeln sollte an der künstlerischen Ergänzung der Bauensembles und am Entscheidungsprozess über die Vergabe dieser Teilobjekte der Hauptarchitekt des Baukomplexes beteiligt werden, dem auch das letzte Wort zukam. Der Grundsatz, dass „für die Wahl der Autoren von Kunstwerken die fachliche Meinung des verantwortlichen Projektanten und Autors des architektonischen Konzepts entscheidend ist“⁴⁸, wurde durch den Beschluss der Regierung der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik Nr. 355 vom 8. Juli 1965 sogar gesetzlich verankert. Durch denselben Beschluss wurde den Architekten auch die Möglichkeit gegeben, Kunstwerke durch einen Wettbewerb auszuwählen. Und gerade durch diese Mechanismen – die Entscheidung des Architekten oder einen Wettbewerb – gelang es nicht selten, auch Projekte sog. „Funktionsplastiken“ durchzusetzen, die als Spielobjekte für Kinder dienten. Es bleibt hinzuzufügen, dass von derartigen Projekten beide Seiten profitierten, denn dank der praktischen Funktion des Kunstwerks konnten vielfach Künstler zum Zuge gelangen, die ansonsten in „Unnade“ gefallen waren und denen andere öffentliche Aufträge oder Ausstellungen ihrer Werke verwehrt waren.⁴⁹

Als Beispiel für eine solche gelungene Zusammenarbeit von Architekten und Künstlern mögen die Spiel- und Kletterplastiken in der Prager Experimentalsiedlung Invalidovna dienen,

Eleonora Haragsimová, prolézačka „Kuřátko“ na sídlišti Invalidovna v Praze
[foto K. Brůhová, 2016]

Eleonora Haragsimová, Klettergerät „Küken“ in der Siedlung Invalidovna in Prag
[Foto K. Brůhová, 2016]

[45] MUSIL, Jiří. Děti ve městě [Kinder in der Stadt]. In: *Architektura ČSSR*. Praha: Klub Architektů, 1963, 22, 42.

[46] KÝN, Vladimír. *Prolézačky a plastiky pro dětská hřiště [Klettergeräte und Plastiken für Kinderspielplätze]*. Ostrava: Krajské osvětové středisko, 1966, S. 6.

[47] Ebd., S. 9–10.

[48] TSCHECOSLOWAKEI. Beschluss der Regierung der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik Nr. 355 vom 8. Juli 1965 zur Behandlung von Fragen der Verwendung bildender Kunst bei Großbauvorhaben. Veröffentlicht in: KOŘÍNKOVÁ, Jana. *Oživit a ozvláštnit. Výtvarné umění v prostoru brněnských sídlišť*. Brno: SPKH, 2012, ohne Seitenzahl.

[49] KAROUS, Pavel. Umělecká výzdoba sídlišť v Československu 60.–80. let [Die künstlerische Dekoration von Siedlungen in der Tschechoslowakei der Sechziger- bis Achtzigerjahre]. In: *Zprávy památkové péče* 2015/75, Nr. 4. Praha: Národní památkový ústav, S. 337.

[50] HORA – DVOŘÁČEK (pozn. 43), str. 41–43.

HERNÍ PRVEK VLASTNÍ VÝROBY – PŘÍPAD TZV. AKCÍ „Z“ A OSOBNÍ ANGAŽOVANOSTI ZÚČASTNĚNÝCH

Další cestou, jak dojít k realizaci atypického hřiště nabízejícího rozmanité herní možnosti, byla kromě překlopení úkolu do oblasti výtvarné tvorby také vlastní angažovanost, nadšení a svépomoc. Jak už bylo řečeno, řešení dětských hřišť v rámci sídlišť se zejména v době normalizace většinou považovalo za „něco navíc“, co není nezbytně nutné. Případná výstavba jiného než typizovaného a uniformního hřiště tedy záležela na vůli a entuziasmu jeho tvůrců či samotných obyvatel okolních domů a participantů v akcích „Z“.

Jako příklad nadšeneckého „DIY“ přístupu lze zmínit například dvě iniciativy, které se odehrály v letech 1976 a 1977, vždy u příležitosti mezinárodního dne dětí.⁵⁰ První z akcí měla být „pokusem o vytvoření toho, co na hřištích chybí,“ přičemž cílem účastníků bylo vytvořit skryš či domeček – tedy prostor odpovídající velikosti dětí, kam dospělí nemohou. Výsledkem se stal projekt variabilního krystalického systému, který umožňoval konstrukci různých

„Kopule“ z pneumatik pro MŠ v Brně-Bystrci vznikla v roce 1977 v rámci workshopu, na němž se podíleli děti, architekt, výtvarník, psycholog i výrobce typových prolézaček.

[reprofoto: HORA, Dušan – DVOŘÁČEK, Vladimír. Otazníky kolem dětských hřišť. In: Domov: kultura bydlení, architektura, umění, design, styl, 18(6). Praha: SNTL, 1978, str. 43]

Die „Kuppel“ aus Autoreifen für den Kindergarten in Brno-Bystrc entstand 1977 im Rahmen eines Workshops, an dem sich die Kinder, ein Architekt, ein bildender Künstler, ein Psychologe und auch ein Hersteller typisierter Spielgeräte beteiligten

[Reproduktion aus: HORA, Dušan – DVOŘÁČEK, Vladimír. Otazníky kolem dětských hřišť [Fragezeichen rund um Kinderspielplätze]. In: Domov: kultura bydlení, architektura, umění, design, styl, 18 (6). Praha: SNTL, 1978, S. 43]

[50] HORA – DVOŘÁČEK (Ann. 43), S. 41–43.

die als inhärenter Bestandteil dieses Siedlungskomplexes entstanden, in dessen urbanistische Gestaltung, aber auch seine Ästhetik sie sich nahtlos einfügen. Die Plastiken lassen auf den ersten Blick erkennen, dass sie dazu konzipiert wurden, die kindliche Fantasie anzuregen. So erinnert Eleonora Haragsimovás Plastik mit dem Titel „Küken“ zwar wirklich an ein Huhn, doch lässt sie durch ihre amorphe, geradezu an die Werke Henry Moores erinnernde Gestaltung genügend Raum, um von Kindern auch ganz anders interpretiert zu werden. Eine noch abstraktere Form hat das Klettergerät des Bildhauers Jaroslav Vacek – ein Objekt von organischen Formen mit Vertiefungen und Öffnungen, das in den Augen eines Kindes zu einem Wachturm, einer Behausung, einem Schiff, einer Brücke und zu hunderterlei anderen Dingen werden kann.

Wie an allen anderen Kunstwerken im öffentlichen Raum der Siedlungen nagt auch den sog. „Funktionsplastiken“ der Zahn der Zeit, und so manche von ihnen wurden entfernt oder zerstört. Es gibt jedoch auch einige positive Beispiele, in denen derartige Kunstwerke restauriert und erneut aufgestellt wurden. Paradoxerweise haben sie nach dem Eingriff der Restauratoren nicht immer ihre ursprüngliche Funktion zurückerhalten. Oft wurden sie zu „reinen“ Kunstwerken auf einem Sockel (z. B. Eleonora Haragsimovás „Küken“ in der Siedlung Invalidovna) oder zu Elementen, die nur noch „auf eigene Gefahr“ betreten werden dürfen (z. B. Miroslav Jiravas „Hahn“ in Krnov).

SELBSTGebaute Spielelemente – BEISPIELE FÜR SUBBOTNIKS UND PERSÖNLICHES ENGAGEMENT

Neben dem Umweg, einen bildenden Künstler zu beauftragen, gab es noch einen weiteren Weg, wie man zu einem individuellen Spielplatz mit vielfältigen Spielmöglichkeiten gelangen konnte – eigenes Engagement, Enthusiasmus und Selbsthilfe. Wie bereits dargestellt, wurde die Gestaltung der Kinderspielplätze in den Wohnsiedlungen vor allem in den Jahren der Normalisierung meist als ein nicht unbedingt notwendiges „Extra“ betrachtet. Wenn denn etwas anderes als ein eintöniger Spielplatz aus Normteilen entstehen sollte, so war der Wille und der Enthusiasmus seiner Schöpfer oder direkt jener der Bewohner der umliegenden Häuser oder anderer Teilnehmer an den sog. Subbotiks gefragt.

Als Beispiele für „DIY“-Aktionen freiwilliger Enthusiasten können zwei Initiativen genannt werden, die sich in den Jahren 1976 und 1977 jeweils anlässlich des Weltkindertags abspielten.⁵⁰ Im ersteren Fall handelt es sich um den „Versuch, das zu schaffen, was auf den Spielplätzen fehlt“. Ziel der Teilnehmer war es, einen Unterschlupf oder ein Häuschen zu errichten – also einen Raum von Kindergröße, zu dem Erwachsene keinen Zugang haben. Als Resultat entstand das Projekt eines variablen, kristallartigen Systems, das die Konstruktion unterschiedlicher „Zellen“ gestattete und an dessen Zusammenbau sich die Kinder selbst beteiligen konnten. Ein Prototyp wurde auf einem Spielplatz der Wohnsiedlung Brno-Bystrc installiert, das System wurde jedoch nie in Serie produziert und fand keine weitere Verbreitung. Im Jahr 1977 folgte eine Aktion unter dem Titel „Aktivierung der Interessierten“, deren Ziel es war, Kinder wie Erwachsene dazu zu inspirieren, in Eigenleistung und durch eine konkrete Tat den öffentlichen Raum zu gestalten. Unter der Mitwirkung von Kindern aus dem Kindergarten und der Grundschule, eines bildenden Künstlers, eines Architekten, eines Psychologen sowie eines Herstellers genormter Spielplatzteile entstanden wiederum mehrere Prototypen, die

[51] HORA – DVOŘÁČEK (pozn. 43), str. 43.

[52] MYSLIVEČKOVÁ, Olga, Dětské hřiště jako výtvarné dílo. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*, roč. 29, 1983, č. 24. Praha: Panorama, 1983, str. 7.

„buněk“ a na jehož sestavení se mohly podílet samy děti. Prototyp byl instalován na sídlištním hřišti v Brně-Bystrci, avšak sériové výroby a širšího uplatnění se nedočkal. V roce 1977 následovala akce s názvem *Aktivizace zainteresovaných*, jejímž cílem bylo podnítit děti i dospělé k dotvoření veřejného prostoru svépomocí a konkrétním činem. Ze spolupráce dětí z mateřské a základní školy, výtvarníka, architekta, psychologa a výrobce typových prvků znovu vzniklo několik prototypů, které byly opět instalovány v Brně-Bystrci. Ve všech případech se jednalo o prolézačky z odpadních materiálů – „kopule“ z ojetých pneumatik a prolézačky se skluzavkou ze zbytků trubkového materiálu. Jak uvedli iniciátoři akcí, architekt Dušan Hora a psycholog Vladimír Dvořáček, oběma iniciativami chtěli „*pozvednout hlas, podnítit dospělé k tomu, aby při vytváření životního prostředí vzali v úvahu, že v něm žijí děti. Aby vytvářeli takové prostředí, které nejenom, že vnímavost dítěte nepotlačuje, ale naopak ji podněcuje, příznivě působí na fantazii a zvědavost, ponechává vhodný prostor pro hru. Smyslem je, aby se připojili další.*“⁵¹

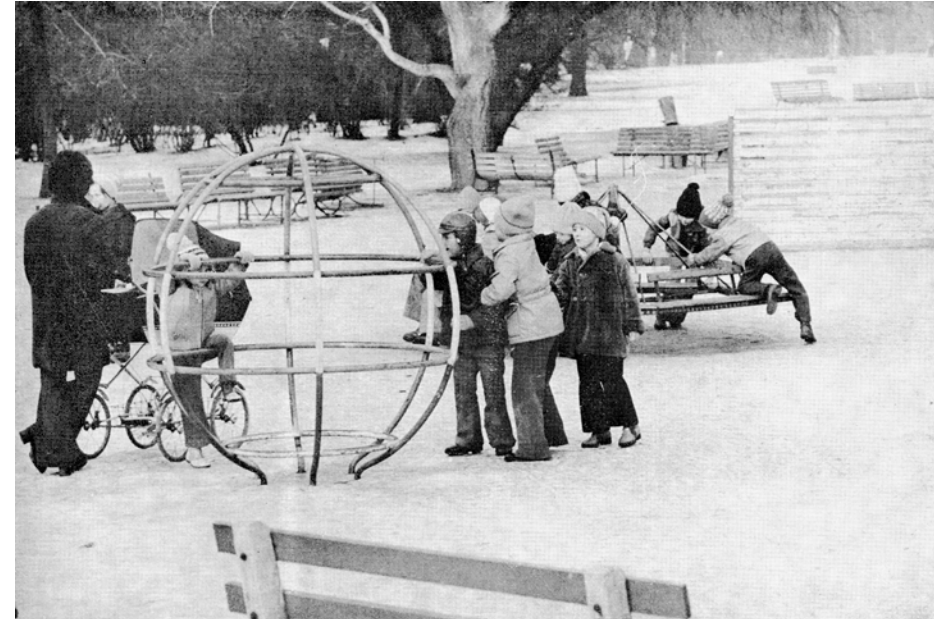
Obdobným způsobem nadšeneckého přístupu se později podařilo vytvořit například také hřiště vzniklé v návaznosti na výstavbu několika panelových domů v pražských Vršovicích. Prostor obsahoval atypické herní prvky pro děti od dvou do patnácti let a z popisu se dozvídáme, že jej jeho tvůrci Jaroslav Mach a Josef Fořtl nejen navrhli, ale také „*vlastníma rukama zbudovali – od února do května (roku 1983)*“. Hlavními materiály jim byly dřevo, kov a písek, s jejichž pomocí vytvořili hrací plochu s terénními nerovnostmi a řadou různorodého nářadí včetně několikametrové prolézačky ve tvaru jakési zavínuté housenky, palisád, lanových špl-hadel či „hopsadel“ ve formě dřevěných desek na pružinách.⁵²

Dalším příkladem entuziastické spolupráce může být i robinsoniádní hřiště *Na Groši* na sídlišti v Praze 15. Recenzent v dobovém tisku k tomuto hřišti přímo píše, že „*pokaždé, když se podaří zrealizovat v parteru více než pískoviště (a) trubkový kolotoč (...), je to důvod k uznání všem, kteří se o to zasadili.*“

Dalším příkladem entuziastické spolupráce může být i robinsoniádní hřiště *Na Groši* na sídlišti v Praze 15. Recenzent v dobovém tisku k tomuto hřišti přímo píše, že „*pokaždé, když se podaří zrealizovat v parteru více než pískoviště (a) trubkový kolotoč (...), je to důvod k uznání všem, kteří se o to zasadili.*“

Aktuální stav někdejšího robinsoniádního hřiště „Na Groši“ [foto K. Brůhová, 2019]

Der aktuelle Zustand des ehemaligen Spielplatz „Na Groši“ [Foto K. Brůhová, 2019]

Sídlištní hřiště období socialismu v dětských očích charakterizuje především kovová konstrukce všudypřítomné „zeměkoule“ [reprofoto: Miloš Černý – Jiří Musil. *Architektura a prostředí městského dítěte*. In: *Architektura ČSR, 1979*, s. 5.]

Der Siedlungsspielplatz der Ära des Sozialismus in Kinderaugen ist vor allem durch die Metallstruktur des allgegenwärtigen „Globus“ geprägt [Reproduktion aus: Miloš Černý – Jiří Musil. *Architektura a prostředí městského dítěte*. In: *Architektura ČSR, 1979*, S. 5.]

in Brno-Bystrc erneut installiert wurden. In allen Fällen handelte es sich um Spielgeräte aus Abfallmaterial – eine „Kuppel“ aus abgefahrenen Autoreifen sowie Klettergeräten mit einer Rutschbahn aus Resten von Rohrmaterial. Wie die Initiatoren, der Architekt Dušan Hora und der Psychologe Vladimír Dvořáček, betonten, wollten sie mit beiden Aktionen „*die Stimme erheben und die Erwachsenen dazu bringen, bei der Gestaltung ihres Lebensumfelds zu berücksichtigen, dass darin auch Kinder leben. Dass sie ein solches Umfeld schaffen, das nicht nur die Aufmerksamkeit des Kindes nicht unterdrückt, sondern sie im Gegenteil anregt, eine positive Wirkung auf die Fantasie und den Wissenstrieb hat und einen geeigneten Raum für das Spiel lässt. Ziel ist es, dass sich auch andere dem Spiel anschließen.*“⁵¹

Durch einen ähnlichen Einsatz von freiwilligen Helfern konnte später zum Beispiel auch ein Spielplatz zu einem neu entstandenen kleinen Plattenbauensemble in Prag-Vršovice errichtet werden. Das Gelände umfasste neuartige Spielgeräte für Kinder von zwei bis fünfzehn Jahren, und wie wir aus einer Beschreibung des Spielplatzes erfahren, haben seine Schöpfer Jaroslav Mach und Josef Fořtl ihn nicht nur entworfen, sondern auch „*mit eigenen Händen errichtet – von Februar bis Mai (1983)*“. Als Hauptmaterialien dienten ihnen Holz, Metall und Sand, mit deren Hilfe sie eine Spielfläche mit Bodennebenheiten und zahlreichen unterschiedlichen Spielgeräten schufen, unter denen sich etwa ein mehrere Meter langes Kletterelement in Form einer zusammengerollten Raupe, Palisaden, Kletterseile oder Hüpfgeräte in Form von Holzbrettern auf Spiralfedern befanden.⁵²

Als weiteres gelungenes Beispiel für privates Engagement kann auch der Robinson-Spielplatz *Na Groši* in einer Siedlung in Prag 15 gelten. Ein Kommentator bemerkte zu diesem Spielplatz in der zeitgenössischen Presse: „*Wann immer es gelingt, in einer Siedlung etwas anderes als einen Sandkasten (und) ein Stahlrohrkarussell zu errichten (...), ist dies ein Grund, allen, die sich dafür eingesetzt haben, Anerkennung auszusprechen.*“ Beim Spielplatz *Na Groši* stand hinter der erfolgreichen Realisierung unter anderem auch die (nicht

[51] Ebd., S. 43.

[52] MYSLIVEČKOVÁ, Olga, Dětské hřiště jako výtvarné dílo [Der Kinderspielplatz als Kunstwerk]. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*, 29 (24). Praha: Panorama, 1983, S. 7.

[53] MYSLIVEČKOVÁ, Olga. Místo pro hru dětí. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*, roč. 33, 1987, č. 13. Praha: Panorama, 1987, str. 7.

U „Groše“ stála za úspěchem realizace mimo jiné také (nepříliš častá) spolupráce architektů se sociology. Na jejím základě se podařilo vystavět nápadité prostředí „*ke hrám dětí všech věkových skupin*“. Součástí hřiště tvořily kromě standardních pískovišť a laviček také betonové „kreslicí“ válce inspirované průmyslovou krajinou Hostivaře přístupné v několika výškových úrovních, zavěšené dřevěné žebříky, visuté chodníky a mostky, pevnosti z palisád a důmyslné prolézačky ze dřeva a lanoví. Základními materiály se staly dřevo a beton natřený okrově žlutou barvou. Stejně jako u ostatních zmíněných elementů, i zde byl tedy kladen důraz na užitnost a estetické působení – jako dvě nejdůležitější kvality prostoru pro hru dětí.⁵³

Ani jedno ze zmíněných pražských hřišť se však bohužel nedožilo dneška. Podobný osud pak potkal řadu dalších atypických herních prostor, které složitě vznikaly, avšak o to jednodušeji podlely opotřebení a zkáze. I přes všechny snahy architektů, výtvarníků, krajinářů, psychologů, sociologů, ale i nadšenců tak sídlištní hřiště období socialismu v dětských očích charakterizuje přeci jen především ona kovová konstrukce všudypřítomné „zeměkoule“.

sehr häufige) Zusammenarbeit von Architekten und Soziologen. Auf deren Grundlage gelang die Gestaltung eines ideenreichen Spielgeländes „*für Kinder aller Altersgruppen*“. So fanden sich hier neben den üblichen Sandkästen und Bänken auch durch die Industrielandschaft von Hostivař inspirierte, zum Bemalen vorgesehene Betonzylinder mit Zugängen in mehreren Höhen, hängende Holzleitern, schwebende Wege und kleine Brücken, Festungen aus Palisaden und fantasievolle Kletterelemente aus Holz und Tauwerk. Grundmaterialien waren Holz und ockergelb gestrichener Beton. Wie bei den übrigen genannten Elementen wurde auch hier großer Wert auf Zweckmäßigkeit und ästhetische Wirkung als die zwei wichtigsten Qualitäten eines Spielbereichs für Kinder gelegt.⁵³

Leider hat sich keiner der beschriebenen Prager Spielplätze bis heute erhalten. Ein ähnliches Schicksal hatten auch viele weitere atypische Spielgelände, die mühsam entstanden, dafür aber umso rascher durch Abnutzung und Vandalismus wieder verschwanden. Allen Bemühungen von Architekten, Künstlern, Landschaftsgestaltern, Psychologen, Soziologen, aber auch freiwilligen Helfern zum Trotz ist damit aus Kindersicht für die Spielplätze der sozialistischen Wohnsiedlungen gerade jene Metallkonstruktion der allgegenwärtigen „Weltkugel“ charakteristisch.

[53] MYSLIVEČKOVÁ, Olga. Místo pro hru dětí [Ein Ort für Kinderspiele]. In: *Československý architekt: čtrnáctideník architektů*, 33 (13). Praha: Panorama, 1987, S. 7.

Několik poznámek k ochraně uměleckých děl z druhé poloviny 20. století

Michaela Čadilová
Univerzita Pardubice,
Fakulta restaurování

Klíčová slova:
socialismus, památková
péče, umění ve veřejném
prostoru, umění 2. poloviny
20. stol.

Článek v hrubých rysech nastiňuje situaci památkové ochrany děl z druhé poloviny 20. století s charakterem nemovitostí a součástí nemovitostí. Problematika movitých kulturních památek se lišila způsobem zápisu na Seznam kulturních památek i formou jejich evidence. Projekt „České umění 50. – 80. let 20. století ve veřejném prostoru“ se navíc primárně věnoval uměleckým dílům v exteriéru, což samo o sobě díla movitého charakteru z větší části vylučuje. Cílem bylo zdůraznit rozlišnost přístupu památkové péče k objektům druhé poloviny minulého století v minulosti a dnes a přispět k vyvolání a rozvinutí diskuze na téma, proč je pro většinu z nás ochrana kulturního dědictví socialismu stále aktuálním problémem.

Umělecká díla z druhé poloviny 20. století, na které se soustředil projektový výzkum *České umění 50.–80. let 20. století ve veřejném prostoru: evidence, průzkumy a restaurování*, úzce souvisela se svým okolím, což vycházelo už ze zadaného úkolu spolupráce architekta s výtvarníkem, z jejichž kooperace tyto výtvarné realizace vznikaly. Taková umělecká díla mají omezené možnosti ochrany, protože jsou často součástí větších celků, ať už jde o přímé součásti stavby nebo tato díla svými kvalitami stupňují urbanistické koncepty. Při úvahách o budoucí ochraně vymezené skupiny děl tedy nelze postupovat plošně, ale je třeba vycházet z legislativních a evidenčních dispozic památkové péče a zažitých praxí.

Podle typu uměleckého díla se dělí i možnosti jeho památkové ochrany. Sochy, památníky či architektonické objekty jsou věcmi nemovitého charakteru patřícími na seznam nemovitých kulturních památek. Následují je díla movitého charakteru s potenciálem figurovat na seznamu movitých kulturních památek. Třetí (nejpočetnější) kategorii, která však paradoxně na památkovou ochranu téměř nemá šanci dosáhnout, představují tzv. součásti nemovitosti. Umělecká díla pevně spjatá s objektem, pro nějž byla vytvořena, jako například dveřní a okenní výplně, nástěnné malby, sgrafita, dekorativní stěny, domovní znamení, umělecká kování, mříže, originální svítidla, reliéfy, nástěnné plastiky apod. Ne vždy byly tyto výtvořky uměleckého řemesla mimo dosah legislativy památkového zákona. Do roku 1988 se nezdálo, že se zápis vitráží, dveří, fasád, portálů apod. na *Seznamy kulturních památek*, pokud byla umělecká a historická hodnota soustředěna pouze na ně. Nová podoba památkového zákona, platná od 1. ledna 1988,⁵⁴ už prohlášení části věci za kulturní památku neumožňovala. V současnosti se legislativní situace kulturních památek zapsaných dle zákona č. 22/1958 Sb. i prohlášených dle zákona č. 20/1987 Sb. řídí pravidly občanského zákoníku a přechodného ustanovení zákona č. 303/2013 Sb. a jeho výkladu součástí věci.

[54] ČESKO. Zákon číslo 20 ze dne 30. března 1987 o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů. In: *Sbírka zákonů České republiky* [online]. [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: <http://www.zakony.cz/zakony/1987/1/zakon-020-1987-Sb-zakon-ceske-narodni-rady-o-statni-pamatkove-peci-SB1987020>.

Einige Bemerkungen zur Erhaltung von Kunstwerken aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts

Michaela Čadilová
Universität Pardubice,
Fakultät für
Restauroving

Der folgende Beitrag skizziert in groben Zügen die Situation beim Denkmalschutz von Werken aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, die den Charakter unbeweglicher Gegenstände oder von Teilen unbeweglicher Gegenstände haben. Die Problematik beweglicher Kulturdenkmäler unterschied sich durch die Art ihres Eintrags in die Verzeichnisse der Kulturdenkmäler wie auch in der Form ihrer Erfassung. Das Projekt „Tschechische Kunst der Fünfziger- bis Achtzigerjahre des 20. Jahrhunderts im öffentlichen Raum“ widmete sich außerdem in erster Linie Kunstwerken im Freien, was Werke beweglichen Charakters schon von vornherein zum größten Teil ausschließt. Ziel war es, die unterschiedliche Herangehensweise der Denkmalpflege an Objekte der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts in der Vergangenheit und heute hervorzuheben sowie zur Initiierung und Entwicklung einer Diskussion zu dem Thema beizutragen, warum für die meisten von uns der Schutz des kulturellen Erbes des Sozialismus noch immer ein aktuelles Problem ist.

Kunstwerke aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, auf die sich das Untersuchungsprojekt *Tschechische Kunst der Fünfziger- bis Achtzigerjahre des 20. Jahrhunderts im öffentlichen Raum: Erfassung, Erforschung und Restaurierung* konzentrierte, gingen oft eine enge Verbindung mit ihrer Umgebung ein, was sich bereits aus der geforderten Zusammenarbeit von Architekt und bildendem Künstler ergab, in deren Kooperation diese Kunstwerke entstanden. Für derartige Kunstwerke bestehen nur beschränkte Möglichkeiten des Schutzes, da sie oft Bestandteile größerer Ensembles sind – sei es, dass sie direkt Teil eines Gebäudes sind oder dass sie durch ihre Qualitäten die urbanistischen Konzepte unterstreichen. Bei Überlegungen zum Schutz dieser begrenzten Gruppe von Werken ist daher kein flächendeckender Ansatz möglich; es ist vielmehr von den legislativen und Erfassungsmöglichkeiten der Denkmalpflege und von der gängigen Praxis auszugehen.

Je nach dem Typ eines Kunstwerks unterscheiden sich auch die Möglichkeiten seines Schutzes. Skulpturen, Denkmäler oder architektonische Objekte sind unbewegliche Gegenstände, womit sie auf die Liste unbeweglicher Kulturdenkmäler gehören. Es folgen Werke beweglichen Charakters, die durch Eintragung in das Verzeichnis der beweglichen Kulturdenkmäler geschützt werden können. Bei der dritten und zahlenmäßig größten Kategorie, die jedoch paradoxerweise kaum eine Chance hat, als Denkmal geschützt zu werden, handelt es sich um Bestandteile von Immobilien, also Kunstwerke, die fest mit dem Bau verbunden sind, für den sie geschaffen wurden, wie etwa Tür- und Fensterfüllungen, Wandgemälde, Sgraffiti,

Schlüsselbegriffe:
Sozialismus,
Denkmalpflege, Kunst im
öffentlichen Raum, Kunst
der zweiten Hälfte des
20. Jahrhunderts

Připustné umění druhé poloviny 20. století hodné památkové ochrany.
Plastika Rudoarmějce od Rudolfa Svobody z roku 1977, Louny
[foto Z. Křenková]

Schützenswerte Kunst aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts.
Plastik eines Rotarmisten von Rudolf Svoboda aus dem Jahr 1977, Louny
[Foto Z. Křenková]

Za kulturní památku je tedy nutné považovat všechny součásti věci (nebo stavby).

Památková ochrana děl souvisejících pevně s architekturou začíná i končí s ochranou celého nemovitého objektu. I když je dílo jedinou uměleckou, historickou či technickou hodnotou celku, není to dostatečný argument pro to, aby byly pod památkovou ochranu zahrnuty i ty části, které si ji jinak nezaslouží a devalvovaly by ve výsledku smysl a význam pojmu kulturní památky. Podobná solitérní díla jsou v současnosti mimo možnosti památkové legislativy a její ochrany. O to důležitější je pro jejich budoucí zachování a péči osvěta a s ní související výzkum a dokumentace.

Zdánlivě nekonfliktní a neproblematickou skupinou se mezi díly druhé poloviny 20. století zdají být samostatně stojící sochy a sousoší spadající do kategorie nemovitých kulturních památek. Mezi obdobnými díly ze starších etap tvoří jen nepatrný zlomek. Za památkovou ochranu většiny z nich vděčíme starší podobě památkového zákona z roku 1958.⁵⁵ *Zákon o kulturních památkách* stanovil ve svém § 2 obecnou definici kulturní památky: „Památkou je kulturní statek, který je dokladem historického vývoje společnosti, jejího umění, techniky, vědy a jiných oborů lidské práce a života,

nebo jest jí dochované historické prostředí sídlištních celků a architektonických souborů anebo věc, která má vztah k význačným osobám a událostem dějin a kultury.“⁵⁶ Statky splňující uvedené vlastnosti byly tedy památkou přímo ze zákona a jako takové byly chráněny. Pouze v případě pochybností měl rozhodnout ve věci výkonný orgán Krajského národního výboru, který si před rozhodnutím vyžádal posudek Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody. Tato vstřícná a otevřená formulace umožňovala chránit téměř všechno.⁵⁷

Tento velmi velkorysý přístup umocnila dobová socialistická politika uplatňující skrze nástroj památkové péče jeden ze svých důležitých pilířů ideologie, a to výchovu socialistického člověka. Proklamovaným otevřeným přístupem k historii ve skloubení s aktivní úlohou památky v duchovním životě socialistické společnosti stavěla na úroveň sobě rovných památky z jakékoliv doby a jakékoliv oblasti. Každý předmět, který existuje, náleží k historii a je jedno, jestli vznikl včera nebo před staletími. Minulost „začínala včerejškem“ a posuzování věci s odstupem obvyklých padesáti let přinášelo riziko, že by řada cenných uměleckých děl mohla podlehnout znehodnocujícím změnám.⁵⁸ Na seznam kulturních památek se tak dostala díla stará sotva jedno desetiletí – např. sousoší *Oběti revoluce* z roku 1975 od Jaroslava Krechlera, tvořící součást pamětního místa vězeňského dvoru v Třešti (okres Jihlava), pomník obětem bojů proti fašismu se sochou Rudoarmějce od Rudolfa Svobody z roku 1977 v Lounech nebo pomník Marie a Petra Curieových od Karla Lidického z roku 1966 v Jáchymově. Většinu

[55] ČESKOSLOVENSKO. Zákon číslo 22 ze dne 17. dubna 1958 o kulturních památkách. In: *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv* [online]. [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=880>.

[56] Ibidem, cit. § 2 odst. 1.

[57] SEDLÁKOVÁ, Dagmar. Zpráva o významném úkolu památkové péče 21. století – o obnově identifikace kulturních památek České republiky. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 66, 2006, č. 2. Praha: NPÚ, 2006, str. 152–154.

[58] NOVOTNÝ, Vladimír. *Socialistická památková péče*. Praha: Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, 1972, str. 12–13.

Zierwände, Hauszeichen, Kunstschmiedearbeiten, Gitter, originelle Beleuchtungskörper, Reliefs, Wandplastiken usw. Derartige Werke standen nicht immer außerhalb der Reichweite der Denkmalgesetzgebung. Bis 1988 finden wir in den Verzeichnissen der Kulturdenkmäler nicht selten Glasfenster, Türen, Fassaden oder Portale, sofern sich der künstlerische oder historische Wert nur auf diese Gebäudeelemente beschränkte. Nach der seit dem 1. Januar 1988 geltenden neuen Fassung des Denkmalgesetzes⁵⁴ ist es nicht mehr möglich, Teile von Gegenständen zu Kulturdenkmälern zu erklären. Gegenwärtig richtet sich die legislative Situation von Kulturdenkmälern, die nach dem Gesetz Nr. 22/1958 Slg. registriert wurden, wie auch jener, die nach dem Gesetz Nr. 20/1987 Slg. unter Schutz gestellt wurden, nach den Regelungen des Bürgerlichen Gesetzbuchs sowie der Übergangsbestimmung des Gesetzes Nr. 303/2013 Slg. und seiner Auslegung des Teils eines Gegenstands. Als Kulturdenkmal sind somit stets alle Teile eines Gegenstands (oder eines Bauwerks) zu betrachten.

Der Denkmalschutz von Werken, die fest mit der Architektur zusammenhängen, beginnt und endet mit dem Schutz des gesamten unbeweglichen Objekts. Auch wenn ein Werk den einzigen künstlerischen, historischen oder technischen Wert eines größeren Ganzen darstellt, ist dies kein ausreichendes Argument dafür, den Denkmalschutz auch auf jene Teile auszuweiten, die ihn ansonsten nicht verdienen und im Endeffekt den Sinn und die Bedeutung des Begriffs Kulturdenkmal entwerten würden. Derartige Einzelwerke stehen heute außerhalb der Möglichkeiten der Denkmalgesetzgebung und des Denkmalschutzes. Umso wichtiger für ihre künftige Erhaltung und Pflege ist es daher, Aufklärungsarbeit sowie die damit zusammenhängende Erforschung und Dokumentation zu leisten.

Als unproblematische Gruppe unter den Werken der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, bei denen keinerlei Konflikte drohen, erscheinen auf den ersten Blick frei stehende Skulpturen oder Figurengruppen, die in die Kategorie der unbeweglichen Kulturdenkmäler fallen. Unter den Werken aus den früheren Bauetappen machen sie nur einen Bruchteil aus. Den Schutzstatus der meisten von ihnen verdanken wir der älteren Fassung des Denkmalgesetzes aus dem Jahr 1958.⁵⁵ Das Gesetz über Kulturdenkmäler lieferte in seinem § 2 folgende Definition dieses Begriffs: „Ein Denkmal ist ein Kulturgut, welches die historische Entwicklung der Gesellschaft, ihre Kunst, Technik, Wissenschaft und andere Bereiche der menschlichen Arbeit und des menschlichen Lebens dokumentiert, oder das erhaltene historische Umfeld von Siedlungskomplexen und architektonischen Ensembles oder ein Gegenstand, der in einem Bezug zu bedeutenden Personen und Ereignissen der Geschichte und der Kultur steht.“⁵⁶ Güter, die die zitierten Eigenschaften erfüllten, galten damit per Gesetz unmittelbar als Denkmal und waren als solche geschützt. Nur in Zweifelsfällen sollte in der Sache das Exekutivorgan des Kreisvolksausschusses entscheiden, nachdem es zuvor eine Stellungnahme des Staatlichen Instituts für Denkmalpflege und Naturschutz angefordert hatte. Diese entgegenkommende und offene Formulierung ermöglichte, nahezu alles zu schützen.⁵⁷

Dieser sehr großzügige Ansatz wurde noch durch die zeitgenössische sozialistische Politik potenziert, die durch das Instrument der Denkmalpflege einen der wichtigsten Pfeiler ihrer Ideologie zur Anwendung brachte – die Erziehung des sozialistischen Menschen. Durch den proklamierten offenen Geschichtsansatz in Verbindung mit der aktiven Rolle des Denkmals im Geistesleben der sozialistischen Gesellschaft standen Denkmäler aus jeder beliebigen Epoche und jedem Lebensbereich gleichberechtigt Seite an Seite. Jeder existierende Gegenstand ist Teil der Geschichte, ganz gleich, ob er erst gestern oder vor einem Jahrhundert entstanden ist. Die Vergangenheit „beginnt mit dem gestrigen Tag“, und die Beurteilung von Werken mit dem üblichen Abstand von fünfzig Jahren hätte das Risiko mit sich gebracht, dass zahlreiche

[54] TSCHECHIEN. Gesetz Nr. 20/1987 Slg., über die staatliche Denkmalpflege.

[55] TSCHECHOSLOWAKEI. Gesetz Nr. 22/1958 Slg. vom 17. April 1958, über Kulturdenkmäler.

[56] Ebd., § 2 Absatz 1.

[57] SEDLÁKOVÁ, Dagmar [Bericht zu einer wichtigen Aufgabe der Denkmalpflege des 21. Jahrhunderts – über die Erneuerung der Identifikation von Kulturdenkmälern der Tschechischen Republik]. In: *Zprávy památkové péče*, 66/2. Praha: Národní památkový ústav, 2006, S. 152–154.

Umění druhé poloviny 20. století nehodné památkové ochrany. Plastika Mrtvý pták od Ladislava Martinka z roku 1964 (1969) pro atrium obchodního střediska Obzor na sídlišti Brno-Lesná [foto M. Maleček]

Nicht schützenswerte Kunst aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Plastik Toter Vogel von Ladislav Martinek aus dem Jahr 1964 (1969) für das Atrium des Einkaufszentrums Obzor in der Siedlung Brno-Lesná [Foto M. Maleček]

[59] Socialistická památková péče samu sebe vnímala jako vědní disciplínu, která se ve své praktické i teoretické části opírá o výsledky dalších vědních oborů a nemohla památku posuzovat sama izolovaně, což přispělo velkou měrou k dokumentaci a evidenci řady technických památek různých oborů. Blíže: ibidem, str. 4–5.

[60] ČESKOSLOVENSKO. Ústavní zákon číslo 100 ze dne 11. července 1960, Ústava Československé socialistické republiky. In: *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv* [online]. [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=990>, cit. Prohlášení I.

[61] Archiv Ministerstva kultury ČR. Rozhodnutí Ministerstva kultury o zrušení památkové ochrany busty Pankráce Krkošky v Rousínově č.j. k 3.515/95 ze dne 14. 2. 1997.

[62] Slavné osobnosti, Pankrác Krkoška. *Brno* [online]. [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: <https://www.brno.cz/obcan/vyznamne-osoby-a-vyroci/slavne-osobnosti/?pg=detail&idosobnosti=230>.

ze sledovaných objektů představují památníky a pomníky historických událostí a osobností. Základním klíčem pro jejich výběr byla hodnota historická a ideologická, a to i v případě absence umělecké hodnoty.

Chápání památky v její jednotě významu historické hodnoty i společenské funkce v současnosti nahrávalo přístupu vše kolem nás vnímat jako důležité kulturní, technické, řemeslné⁵⁹ či jiné dědictví, které je nutné uchovat pro další generace a současně vnímat ve stejném duchu svou vlastní stopu. Vše bylo samozřejmě důsledně podřízeno jediné hlavní myšlence: propagaci ideálů socialismu. Ostatně režim si tento cíl vetkl i do samotné ústavy: „Důslednou mírovou politikou a všestranným rozvojem své země budeme napomáhat k tomu, aby se všechny národy přesvědčily o přednostech socialismu, který jediný vede k blahu všeho lidstva.“⁶⁰

Z pohledu ochrany děl z druhé poloviny 20. století je pro nás přístup tehdejší památkové péče u některých případů přínosem prozatím nedoceneným, jak lze vyvodit z rušení památkové ochrany u těchto věcí. V roce 1997 Ministerstvo kultury rozhodlo o upuštění ochrany u busty Pankráce Krkošky od akademického sochaře Ladislava Martinka z roku 1979 v Rousínově. Svůj krok zdůvodnilo následovně: „Busta je současným výtvarným dilem, nemá historickou ani uměleckou hodnotu, která by dosahovala kritérií kladených na kulturní památky. V minulém období byla tato busta prohlášena za kulturní památku výlučně z politických důvodů.“⁶¹ Pankrác Krkoška žil ve 2. polovině 19. století. Byl osobností, která zůstala v paměti především jako zakladatel novin *Rovnost*, dosud nejdéle vycházejících novin na našem území a jedněch (bez přerušení) z nejdéle vydávaných novin v Evropě.⁶² Krkoškova inklinace k levicovému smýšlení a snahy usmířit znesvářené dělnické strany nahrávaly výchovným záměrům socialistické ideologie a před školu v Rousínově, kde krátkodobě působil, nechala postavit jeho bustu. Je věcí subjektivní interpretace, zda akt zápisu do seznamu nemovitých kulturních památek byl v tomto případě veden tendencí plnění metodiky, která určovala zápisy pomníků historických osobností (mezi mnoha uvedme alespoň pár příkladů: Božena Němcová, Petr Bezruč, Jan Ámos Komenský, Bedřich Smetana, Mistr Jan Hus, Ladislav Čelakovský, Jan

wertvolle Kunstwerke entwertenden Veränderungen ausgesetzt worden wären.⁵⁸ Auf die Liste der Kulturdenkmäler wurden so auch Werke gesetzt, die kaum ein Jahrzehnt alt waren – so etwa die Figurengruppe *Opfer der Revolution* von Jaroslav Krechler aus dem Jahr 1975, welche Teil einer Gedenkstätte im Gefängnishof von Třešť (Bezirk Jihlava) war, das Denkmal für die Opfer des Kampfs gegen den Faschismus mit der Figur eines Rotarmisten von Rudolf Svoboda aus dem Jahr 1977 in Louny oder das Denkmal für Marie und Pierre Curie in Jáchymov, geschaffen 1966 von Karel Lidický. Die meisten der betrachteten Objekte stellen Denkmäler und Gedenkstätten für Persönlichkeiten und Ereignisse der Geschichte dar. Grundkriterium für ihre Auswahl war ihr historischer und ideologischer Wert, und dies auch beim Fehlen jeglichen künstlerischen Wertes.

Das Begreifen eines Denkmals in seinem historischen Wert und gleichzeitig in seiner gesellschaftlichen Funktion in der Gegenwart führte zu dem Ansatz, dass alles um uns herum als wichtiges kulturelles, technisches, handwerkliches⁵⁹ oder sonstiges Erbe aufgefasst werden kann, welches für weitere Generationen bewahrt werden muss, während gleichzeitig im selben Geiste auch die eigene Spur wahrgenommen wird. Selbstverständlich war alles konsequent einem Hauptgedanken untergeordnet: der Propagierung der Ideale des Sozialismus. Dieses Ziel des Regimes fand im Übrigen sogar Eingang in die Verfassung: „Durch eine konsequente Friedenspolitik und die allseitige Entwicklung unseres Landes werden wir unseren Beitrag dazu leisten, alle Völker von den Vorzügen des Sozialismus zu überzeugen, welcher als Einziges das Wohl der ganzen Menschheit garantieren wird.“⁶⁰

Im Hinblick auf den Schutz von Werken aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts wird für uns der Ansatz der damaligen Denkmalpflege in einigen Fällen bislang eher unterbewertet, wie es sich bei der Aufhebung des Denkmalstatus bei solchen Gegenständen zeigt. So beschloss im Jahr 1997 das Ministerium für Kultur die Aufhebung des Schutzes einer Büste von Pankrác Krkoška in Rousínov, die der akademische Bildhauer Ladislav Martinek 1979 geschaffen hatte. Seinen Schritt begründete es wie folgt: „Die Büste ist ein modernes Kunstwerk, sie hat weder einen historischen noch einen künstlerischen Wert, der die an Kulturdenkmäler angelegten Maßstäbe erfüllen würde. In der Vergangenheit wurde diese Büste ausschließlich aus politischen Gründen zum Kulturdenkmal erklärt.“⁶¹ Pankrác Krkoška lebte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In Erinnerung ist er vor allem als Begründer der Tageszeitung *Rovnost* geblieben – der bislang am längsten erscheinenden Zeitung in unserem Land und einer der ältesten ohne Unterbrechung erscheinenden Zeitungen Europas.⁶² Krkoškas Neigung zum Gedankengut der politischen Linken und seine Bemühungen zur Versöhnung der zerstrittenen Arbeiterparteien passten zu den Bildungszielen der sozialistischen Ideologie, und so ließ man vor der Schule in Rousínov, wo er für kurze Zeit gewirkt hatte, seine Büste aufstellen. Es bleibt eine Frage der subjektiven Interpretation, ob die Aufnahme in das Verzeichnis der unbeweglichen Kulturdenkmäler im gegebenen Fall durch die Tendenz zur Erfüllung der Methodik geleitet war, welche die Eintragung von Denkmälern historischer Persönlichkeiten vorsah (unter vielen anderen seien als Beispiel wenigstens einige Namen genannt: Božena Němcová, Petr Bezruč, Johann Amos Comenius, Bedřich Smetana, Jan Hus, Ladislav Čelakovský, Jan Žižka, František Palacký, aber auch Personen von regionaler Bedeutung wie Stanko Vodička, Hans Kudlich, Bohdan Jelínek usw.), oder ob die Eintragung tatsächlich ideologisch begründet war, da damals Personen und Ereignisse der Arbeiterbewegung gefragt waren. Der Autor der Büste, Ladislav Martinek, zählte zu den offiziellen Künstlern, was jedoch der künstlerischen Qualität seines bildhauerischen Schaffens keinen Abbruch tut.⁶³

[58] NOVOTNÝ, Vladimír. *Socialistická památková péče [Die sozialistische Denkmalpflege]*. Praha: Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, 1972, S. 12–13.

[59] Die sozialistische Denkmalpflege betrachtete sich selbst als wissenschaftliche Disziplin, die sich in ihrem praktischen wie ihrem theoretischen Teil auf die Resultate weiterer wissenschaftlicher Fachbereiche stützt und ein Denkmal nicht isoliert für sich beurteilen kann (ebd., S. 4–5), was in einem hohen Maße zur Dokumentation und Erfassung zahlreicher technischer Denkmäler aus den verschiedensten Bereichen führte.

[60] TSCHOSLOWAKEI. Gesetz Nr. 100/1960 Slg., Verfassungsgesetz vom 11. Juli, Verfassung der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik, Deklarationen, I.

[61] Entscheidung des Ministeriums für Kultur über die Aufhebung des Denkmalschutzes für die Büste von Pankrác Krkoška in Rousínov, Az. k 3.515/95 vom 14.2.1997.

[62] Slavné osobnosti, Pankrác Krkoška. *Brno* [Brno: Berühmte Persönlichkeiten]. [zit. 2019-05-20]. Zugänglich unter: <https://www.brno.cz/obcan/vyznamne-osoby-a-vyroci/slavne-osobnosti/?pg=detail&idosobnosti=230>.

[63] KAČER, Jaroslav. *Ladislav Martinek*. Ausstellungskatalog. Brno: Dům umění města Brna, 1991.

Osobnost dělnického hnutí nebo české novinářiny? Busta Pankráce Krkošky od Ladislava Martínka z roku 1979, Rousínov
[foto M. Čadilová]

Eine Persönlichkeit der Arbeiterbewegung oder des tschechischen Journalismus? Büste von Pankrác Krkoška in Rousínov, geschaffen 1979 von Ladislav Martínek
[Foto M. Čadilová]

Žižka, František Palacký, ale i regionální osobnosti jako byli Stanko Vodička, Hans Kudlich, Bohdan Jelínek ad.), nebo zda se skutečně jednalo o zápis poplatně ideologický, jehož zadáním byly osobnosti a události dělnického hnutí. Autor busty Ladislav Martínek patřil mezi oficiální umělce, což ale neubírá jeho sochařské tvorbě na tvůrčí kvalitě.⁶³

Je současných třicet let odstupu dostatečně dlouhá doba, abychom se zbavili osobních předsudků a uznali svébytný umělecký projev socialistického Československa jako nesmazatelnou součást kulturního vývoje a uznali jeho kvality? Objektivně to tak nevypadá, čemuž nasvědčuje řada návrhů na prohlášení za kulturní památku, které spojuje datum vzniku od 50. do 80. let 20. století (např. návrh na prohlášení sochy *Mateřství* v brněnské čtvrti Žabovřesky od Františka Navrátila z roku 1974 nebo soubor umělecké výzdoby sídliště Brno-Lesná z let 1969–1970 od kolektivu autorů, mezi nimiž figuruje mimo jiné výše zmiňovaný Ladislav Martínek, ad.), a jejichž procesní řízení dosud nebyla ukončena, ačkoliv od podání návrhu uběhl již rok a více.⁶⁴

Na tomto místě považujeme, i přes značné rozdíly v politickém vývoji, za nutnost srovnat situaci v českém prostředí se západoevropskými zeměmi. Ukazuje se totiž, že pokusy o ochranu poválečných uměleckých děl vykazují řadu paralel. Obecný zájem o umění druhé poloviny 20. století začal (nejen u nás) výrazně narůstat po roce 2000. V českém prostředí se tato pozornost udržuje stále v mezích občanské iniciativy, v západní Evropě přerostla do státního zájmu. V Nizozemí se ochrana děl z poválečného období tzv. *rekonstrukce* (1945–1965) stala v roce 2007 s nově zvoleným ministrem kultury jedním z hlavních cílů politiky památkové ochrany. Ve velké míře se zadání týkalo především architektury, ale spolu s ní se dostaly na seznam památek i příklady uměleckých děl ve veřejném prostoru.⁶⁵

Ve Velké Británii šly vlny zapisování objektů z poválečné doby na seznam kulturních památek ruku v ruce s celostátními průzkumy a veřejnou prezentací. Asi největší akci představovala výstava a přidružené aktivity včetně vydání několika publikací, uspořádané v roce 2016 vládní agenturou *Historic England* pod názvem *Out There: Our Post-War Public Art*, sledující umění ve veřejném prostoru v letech 1945–1985. Akci těsně předcházelo zveřejnění zápisu 41 soch z druhé poloviny 20. století na seznam kulturního dědictví.

Odborný vědecký průzkum poválečných uměleckých děl ve veřejném prostoru spojuje obě zmiňované zahraniční akce. Je naprosto zásadním krokem vedoucím k výběru nej kvalitnějších a nejdůležitějších realizací. I přes specifika oficiální umělecké tvorby socialistického období je zřejmé, že v námi sledovaném období vznikla na území České republiky kvalitní výtvarná díla, která jsou hodna ochrany a nejedná se jen o památníky válečných útrap a podobizny osobností socialistického kulturního a politického života...

Text vznikl v rámci výzkumného projektu *České umění 50.–80. let 20. století ve veřejném prostoru: evidence, průzkumy a restaurování* (kód projektu DG16P02B030) financovaného z *Programu aplikovaného výzkumu a vývoje Národní a kulturní identity* (NAKI II).

[63] KAČER, Jaroslav. *Ladislav Martínek*. Katalog výstavy. Brno: Dům umění města Brna, 1991.

[64] Problémům s uznáním jejich cenných hodnot čelí snad ještě častěji architektura ze stejného období. Rozdíl mezi neprohlášenými a prohlášenými objekty za kulturní památky zůstává dlouhodobě ve výrazné nerovnováze. Za všechny uvedme alespoň jeden příklad – sídliště Brno–Lesná, jehož kroky a nenaplněnou snahu za památkovou ochranu shrnuje: KOŘÍNKOVÁ, Jana. Obytný soubor Lesná. Trnitá cesta panelového sídliště k památkové ochraně. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 75, 2015, č. 4. Praha: NPÚ, 2015, str. 322–330.

[65] KUIPERS, Marieke. *Conserving the canon?* In: ECKARDT, Frank – MEIER, Hans-Rudolf – SCHEUERMANN, Ingrid – SONNE, Wolfgang. *Welche Denkmale welcher Moderne?* Berlin: Jovis, 2017, str. 156.

Ist der Abstand von inzwischen dreißig Jahren ein ausreichend langer Zeitraum, um uns von persönlichen Vorurteilen zu befreien, den charakteristischen künstlerischen Ausdruck der sozialistischen Tschechoslowakei als unauslöschlichen Bestandteil der kulturellen Entwicklung zu akzeptieren und seine Qualitäten anzuerkennen? Objektiv sieht es nicht danach aus, wovon auch eine Reihe von Anträgen auf den Schutz von Werken als Kulturdenkmal zeugt, die allesamt in den Fünfziger- bis Achtzigerjahren des 20. Jahrhunderts entstanden sind (z. B. die Skulptur *Mutterschaft* im Stadtteil Brno-Žabovřesky von František Navrátil aus dem Jahr 1974 oder das Ensemble von Kunstwerken in der Siedlung Brno-Lesná aus den Jahren 1969–1970 von mehreren Autoren, unter denen u. a. der schon erwähnte Ladislav Martínek figuriert) und deren Begutachtungsverfahren bislang nicht abgeschlossen sind, obgleich seit der Antrags-einreichung mehr als ein Jahr vergangen ist.⁶⁴

An dieser Stelle erachten wir es trotz der beträchtlichen Unterschiede in der politischen Entwicklung als unablässig, die Situation in Tschechien mit jener in den westeuropäischen Ländern zu vergleichen. Es zeigt sich nämlich, dass die Versuche zum Schutz von Kunstwerken der Nachkriegszeit eine Reihe von Parallelen aufweisen. Ein deutlicher Anstieg des Interesses an der Kunst der zweiten Hälfte der 20. Jahrhunderts ist hier wie dort etwa seit dem Jahr 2000 zu verzeichnen. Während diese Aufmerksamkeit in Tschechien nicht über den Kontext der Initiative einzelner Bürger hinausreicht, ist sie in Westeuropa zu einem staatlichen Interesse geworden. In den Niederlanden wurde der Schutz von Werken aus der Nachkriegs-epoche der sog. „*Rekonstruktion*“ (1945–1965) mit der Wahl eines neuen Kulturministers im Jahr 2007 zu einem der Hauptziele der Denkmalschutzpolitik. Diese Ausrichtung betraf in erster Linie die Architektur, doch gelangten zusammen mit ihr auch Beispiele von Kunstwerken im öffentlichen Raum auf die Denkmalliste.⁶⁵

In Großbritannien gingen die Wellen der Aufnahme von Objekten aus der Nachkriegszeit in die Denkmallisten Hand in Hand mit landesweiten Untersuchungen und öffentlichen Präsentationen. Die wohl größte Veranstaltung in diesem Kontext war eine von verschiedenen weiteren Aktivitäten einschließlich der Herausgabe mehrerer Publikationen begleitete Ausstellung mit dem Titel *Out There: Our Post-War Public Art*, die im Jahr 2016 von der staatlichen Agentur *Historic England* organisiert wurde und sich der Kunst im öffentlichen Raum aus den Jahren 1945–1985 widmete. Unmittelbar vor dieser Ausstellung war die Aufnahme von 41 Skulpturen aus der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts in die Kulturerbeliste bekanntgegeben worden.

Die wissenschaftliche Untersuchung zu den Kunstwerken der Nachkriegszeit im öffentlichen Raum verbindet die beiden genannten Aktionen im Ausland. Sie ist ein grundlegender Schritt auf dem Weg zur Auswahl der hochwertigsten und wichtigsten Realisierungen. Trotz der Spezifika des offiziellen Kunstschaffens der sozialistischen Ära ist offensichtlich, dass im von uns betrachteten Zeitraum auf dem Gebiet der heutigen Tschechischen Republik hervorragende Kunstwerke entstanden sind, die es wert sind, erhalten zu werden – und dabei handelt es sich nicht nur um Mahnmale zur Erinnerung an die Leiden des Krieges und um Porträts von Persönlichkeiten des sozialistischen kulturellen und politischen Lebens...

Dieser Text entstand im Rahmen des Forschungsprojekts *Tschechische Kunst der Fünfziger- bis Achtzigerjahre des 20. Jahrhunderts im öffentlichen Raum: Erfassung, Erforschung und Restaurierung* (Projektkode DG16P02B030), welches aus dem *Programm für angewandte Forschung und Entwicklung der nationalen und kulturellen Identität* (NAKI II) finanziert wurde.

[64] Noch mehr hat die Architektur aus der betrachteten Epoche um die Anerkennung ihrer Werte zu kämpfen. Das Verhältnis von Bauten, die zu Kulturdenkmälern ernannt wurden, und solchen, deren Anerkennung verweigert wurde, weist langfristig ein deutliches Ungleichgewicht auf. Stellvertretend sei hier nur die Siedlung Brno-Lesná genannt, deren bislang erfolglose Schritte auf dem Weg zur Anerkennung durch die Denkmalschutzbehörden zusammengefasst sind in: KOŘÍNKOVÁ, Jana. Obytný soubor Lesná. Trnitá cesta panelového sídliště k památkové ochraně [Wohnkomplex Lesná. Der dornige Weg einer Plattenbausiedlung zum Denkmalschutz]. In: *Zprávy památkové péče*, 75/4. Brno: Národní památkový ústav, 2015, S. 322–330.

[65] KUIPERS, Marieke. *Conserving the canon?* In: ECKARDT, Frank – MEIER, Hans-Rudolf – SCHEUERMANN, Ingrid – SONNE, Wolfgang. *Welche Denkmale welcher Moderne?* Berlin: Jovis, 2017, S. 156.

Význam zahradně-architektonických úprav socialistických měst

Roman Zámečník,
Pavel Šimek
Mendelova univerzita v Brně,
Zahradnická fakulta

Klíčová slova:
zahradně-architektonická tvorba 1948–1989, výzkum, metodologie, identifikace

Příspěvek se zabývá metodologií výzkumu v oblasti poznávání zahradně-architektonické tvorby. Zaměřen je na dané období v širším kontextu řešeného výzkumného projektu „Zahradně-architektonická tvorba v období totalitních režimů v letech 1939–1989 na území České republiky“ (DG18P020VV044). Výsledkem zahradně-architektonické tvorby v období socialismu (1948–1989) bylo založení či obnova celé řady objektů krajinářské architektury, které významně ovlivňují kvalitu života obyvatel českých měst. Pozornost je věnována dílčím výstupům projektu – především identifikovaným objektům zahradní a krajinářské tvorby a jejich rámcovému hodnocení. Předmětem průzkumu byla identifikace a základní posouzení stavu 253 objektů zeleně. Výsledky úvodní fáze projektu potvrzují stanovený směr výzkumu a přináší první systémové a oborově zajímavé výstupy.

Zahradnická fakulta Mendelovy univerzity v Brně ve spolupráci s Výzkumným ústavem geodetickým, topografickým a kartografickým, v. v. i., zahájila výzkumnou práci na projektu *Zahradně-architektonická tvorba v období totalitních režimů v letech 1939–1989 na území České republiky*. Řešení projektu probíhá v letech 2018–2022.

Hlavním cílem projektu je vyhodnotit zahradně-architektonickou tvorbu v období totalitních režimů (1939–1989) na území České republiky, posoudit dochovaná díla, ověřit, zda jsou dostatečně chráněna v rámci platných předpisů, případně navrhnout hodnotná díla k ochraně a vytvořit soubor nástrojů péče o tuto specifickou součást národního kulturního dědictví. Zahradně-architektonická tvorba zkoumaného období je vnímána včetně přesahu do oblasti oborového výzkumu, školství, šlechtění a školkařství, u kterých nebyl doposud kriticky vyhodnocen přínos a vliv na utváření veřejného prostoru jako významného fenoménu kultury naší společnosti, včetně přesahu do příbuzných oborů (urbanismus, architektura, výtvarné umění, památková péče). Součástí oborové scény tehdy byla rovněž řada profesních organizací, jejichž činnost představuje doposud nevytěžený potenciál s možností jeho využití pro řešení aktuálních témat. Osobní archivy konkrétních praktikujících architektů nejsou zpracovány, a přitom představují nenahraditelný badatelský potenciál tolik nutný pro zachování a péči o dochovaná díla zahradně-krajinářské tvorby.

Nedostatek informací zejména o zahradně-architektonické tvorbě celé druhé poloviny 20. století vede mnohdy k nenahraditelným ztrátám jednoho z odkazů naší novodobé kultury. Cílem projektu je proto shromáždit (a často zachránit) předmětné zdroje informací, kriticky je vyhodnotit a zpřístupnit je pro jejich další využití.

Zur Bedeutung der gartenarchitektonischen Gestaltung sozialistischer Städte

Roman Zámečník,
Pavel Šimek
Mendel-Universität Brno,
Fakultät für Gartenbau

Der folgende Beitrag beschäftigt sich mit der Methodologie von Forschungen im Bereich des gartenarchitektonischen Schaffens. Er konzentriert sich auf den durch das Forschungsprojekt „Gartenarchitektonisches Schaffen in der Epoche der totalitären Regime von 1939 bis 1989 auf dem Gebiet der Tschechischen Republik“ (DG18P020VV044) vorgegebenen Zeitraum. Ergebnis des gartenarchitektonischen Schaffens in der Epoche des Sozialismus (1948–1989) war die Anlage oder Wiederherstellung einer ganzen Reihe von Objekten der Landschaftsarchitektur, die einen deutlichen Einfluss auf die Lebensqualität der Einwohner der tschechischen Städte haben. Dargestellt werden erste Teilergebnisse des Projekts – vor allem die identifizierten Objekte des Garten- und Landschaftsbaus und ihre vorläufige Bewertung. Gegenstand der Untersuchung waren die Identifikation und die grundlegende Beurteilung des Zustands von 253 Grünanlagen. Die Resultate der einführenden Projektphase bestätigen die eingeschlagene Forschungsrichtung und bringen erste systematische und fachlich interessante Daten mit sich.

Die Fakultät für Gartenbau der Mendel-Universität Brno hat in Zusammenarbeit mit dem Forschungsinstitut für Geodäsie, Topografie und Kartografie ihre Forschungsarbeit im Rahmen des Projekts *Gartenarchitektonisches Schaffen in der Epoche der totalitären Regime von 1939 bis 1989 auf dem Gebiet der Tschechischen Republik* aufgenommen, welches die Jahre 2018–2022 in Anspruch nehmen wird.

Hauptziel des Projekts ist es, das gartenarchitektonische Schaffen in der Epoche der totalitären Regime (1939–1989) auf dem Gebiet der Tschechischen Republik zu bewerten, die erhaltenen Werke zu beurteilen, zu überprüfen, ob sie im Rahmen der geltenden Vorschriften ausreichend geschützt sind, sowie gegebenenfalls wertvolle Werke zur Erhaltung vorzuschlagen und Instrumente für die Pflege dieses spezifischen Teils des nationalen Kulturerbes zu schaffen. Das gartenarchitektonische Schaffen wird einschließlich seiner Überlappungen in die Bereiche der Fachforschung, der Pädagogik, der Veredelung und Aufschulung betrachtet, bei denen bislang keine kritische Bewertung ihres Beitrags und Einflusses auf die Gestaltung des öffentlichen Raums als eines bedeutenden Phänomens unserer Gesellschaft erfolgt ist. Berücksichtigt werden auch Überschneidungen mit benachbarten Disziplinen wie Urbanismus, Architektur, bildender Kunst oder Denkmalpflege. Teil der Fachszene waren auch zahlreiche Berufsorganisationen, deren Tätigkeit ein bislang nicht ausgeschöpftes Potential mit der Möglichkeit seiner Nutzung bei der Behandlung aktueller Themen darstellt. Auch die

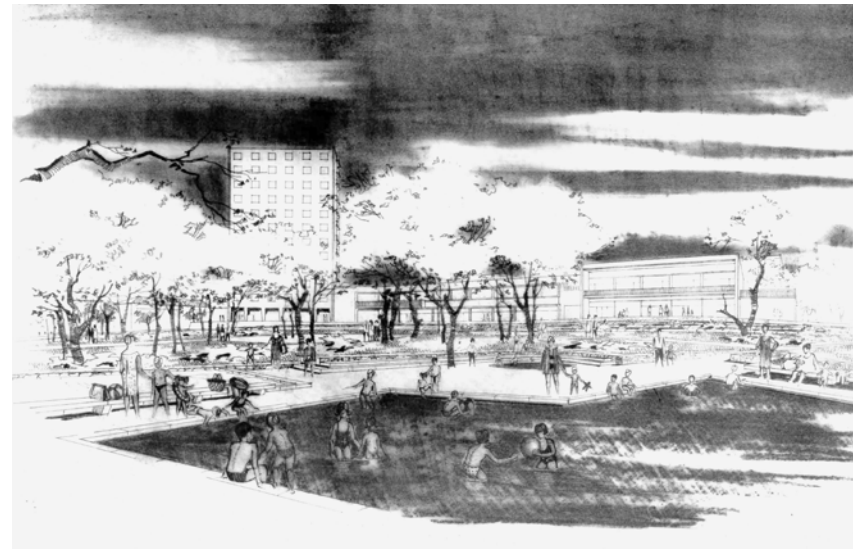
Schlüsselbegriffe:
gartenarchitektonisches Schaffen 1948–1989, Erforschung, Methodologie, Identifikation

Perspektivní návrh úpravy
veřejného prostranství sídliště
Juliánov v Brně s dětským
koupalištěm, Ivan Otruba, 1967

[*soukromý archiv prof. Otruby, reprofoto
Ústav biotechniky zelně ZF MENDELU,
2018*]

Perspektivischer Entwurf der
Gestaltung der öffentlichen Flächen
der Siedlung Juliánov in Brno mit
einem Kinderschwimmbecken,
Ivan Otruba, 1967

[*Privatarchiv Prof. Otruba,
Reproduktion: Institut für die Biotechnik
von Grünflächen, Fakultät für Gartenbau
der Mendel-Universität, 2018*]

V rámci první etapy řešení projektu byly zahájeny jak práce na digitalizaci osobních pozůstalostí významných osobností oboru a národních podniků, které měly zřízeny specializovaná oddělení pro zahradní a krajinářskou tvorbu (Stavoprojekt, Národní podnik Sady, lesy, zahradnictví hl. m. Prahy, Státní projektový ústav, n. p., aj.), tak na terénních průzkumech objektů v jednotlivých krajích České republiky. V rámci terénních průzkumů proběhla identifikace objektů in situ, posouzení jejich kompozice ve vztahu k zachování včetně základního popisu a pořízení pracovní fotodokumentace. Údaje z terénních průzkumů byly zaneseny do specializované databáze.

OSOBNOSTI, JEJICHŽ ARCHIVY JSOU DIGITALIZOVÁNY

Prof. Ing. Ivar Otruba, CSc. (nar. 18. 8. 1933, Kyjov). V roce 1953 absolvoval Vyšší ovocnicko-vinařskou a zahradnickou školu v Lednici. V témže roce nastoupil na Agronomickou fakultu Vysoké školy zemědělské a lesnické, obor zahradnictví, specializace okrasné zahradnictví a sadovnictví v Lednici. Vysokou školu absolvoval v roce 1958. Poté začal pracovat v oddělení zahradní architektury Státního statku Brno v Želešicích u Brna. V roce 1966 nastoupil jako

odborný asistent na Katedru okrasného zahradnictví (VŠZ). Od roku 1968 působil v Botanické zahradě a arboretu VŠZ v Brně jako odborný pracovník. Projektoval její rozšíření do dnešní podoby. Jako člen Svazu architektů ČSR rozvíjel projektovou činnost v oboru, organizoval a tvořil výstavy. Od roku 1990 působil v Lednici na Zahradnické fakultě jako vedoucí Ústavu zahradní a krajinářské architektury VŠZ Brno. Vedle projektování zahradně-architektonických a krajinářských úprav se věnuje publikační činnosti. Jeho významná zahradně-architektonická díla: Karlova Studánka, Bardejovské Kúpele (SK), úpravy Botanické zahrady a arboreta MENDELU, Botanická zahrada FLORA Olomouc, úpravy parků v Chomutově, Boskovicích, Svitavách, Olomouci,

park Lužánky, Koliště, Tyršův sad v Brně, návrhy a realizace sídlišť Brno-Juliánov, Brno-Řečkovice. Řešení obnovy zámeckých parků v Třeboni, Mikulově a Blansku, návrh na úpravu Mendelových zahrad Augustiniánského kláštera v Brně aj.

Ing. arch. Dušan Riedl, CSc. (22. 3. 1925, Brno – 4. 10. 2015, Brno). Věnoval se zejména urbanismu, teorii architektury a památkové péči. Ve své odborné praxi se zaměřoval především na úpravy a přestavby historických centrálních částí měst a rekonstrukce historických zahrad. Pracoval jako architekt ve Výzkumném ústavu výstavby a architektury a dále ve Státním ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů.

persönlichen Archive konkreter praktizierender Architekten wurden bislang nicht ausgewertet, obwohl sie ein unersetzliches Forschungspotential darstellen, das für die Erhaltung und für die Pflege der erhaltenen Werke des Garten- und Landschaftsbaus so dringend benötigt wird.

Der Mangel an Informationen vor allem zum gartenarchitektonischen Schaffen der ganzen zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts führt vielfach zu unersetzlichen Verlusten bei einem der Vermächnisse unserer neuzeitlichen Kultur. Das Projekt verfolgt daher das Ziel, einschlägige Informationsquellen zu erschließen (und vielfach zu retten), sie einer kritischen Auswertung zu unterziehen und sie für die weitere Nutzung zugänglich zu machen.

Im Rahmen der ersten Projektetappe wurde mit der Digitalisierung der persönlichen Hinterlassenschaften von bedeutenden Persönlichkeiten aus dem Bereich wie auch von Staatsbetrieben begonnen, die über eigene Abteilungen für den Garten- und Landschaftsbau verfügten (Stavoprojekt, Staatsbetrieb Gärten, Wälder, Gartenbau der Hauptstadt Prag, Staatliches Projektinstitut Brno u. a.). Außerdem wurden Felduntersuchungen an den einzelnen Objekten in den verschiedenen Kreisen der Tschechischen Republik aufgenommen, in deren Rahmen die Identifizierung der Objekte in situ und eine Beurteilung ihrer Komposition im Verhältnis zu ihrem Erhaltungsgrad samt einer grundlegenden Beschreibung und der Erstellung einer Fotodokumentation zu Arbeitszwecken erfolgte. Die Daten aus den Felduntersuchungen wurden in eine spezielle Datenbank übertragen.

PERSÖNLICHKEITEN, DEREN ARCHIVE DIGITALISIERT WURDEN

Prof. Ing. Ivar Otruba, CSc. (geb. 18. 8. 1933, Kyjov). Im Jahr 1953 absolvierte Otruba die Oberschule für Obst-, Wein- und Gartenbau in Lednice. Im selben Jahr begann er sein Studium an der Landwirtschaftsfakultät der Hochschule für Land- und Forstwirtschaft in Lednice im Fach Gartenbau mit der Spezialisierung auf Zier- und Obstgärten. Nach Abschluss des Studiums begann er 1958 bei der Abteilung für Gartenarchitektur des Staatsguts Brno in Želešice bei Brno zu arbeiten. Im Jahr 1966 trat er eine Stelle als Fachassistent am Lehrstuhl für Ziergartenbau der Landwirtschaftlichen Hochschule an. Ab 1968 wirkte er als Fachkraft im botanischen Garten und Arboretum der Landwirtschaftlichen Hochschule in Brno, wo er die Erweiterung der Anlage zu ihrer heutigen Form projektierte. Als Mitglied des Architektenverbands der Tschechischen Sozialistischen Republik war er als Projektant und Organisator tätig und konzipierte Ausstellungen. Ab 1990 wirkte er an der Gartenbaufakultät in Lednice als Leiter des Instituts für Garten- und Landschaftsarchitektur der Landwirtschaftlichen Hochschule Brno. Neben der Projektierung gartenarchitektonischer und landschaftsgestalterischer Arbeiten widmet er sich auch der Publikationstätigkeit. Zu seinen bedeutenden gartenarchitektonischen Werken zählen: Karlova Studánka, Bardejovské Kúpele (SK), Gestaltung des botanischen Gartens und Arboretums der Mendel-Universität, botanischer Garten FLORA Olomouc, Gestaltung von Parks in Chomutov, Boskovice, Svitavy und Olomouc, Parks Lužánky, Koliště und Tyršův sad in Brno, Projekte und Realisierungen in den Siedlungen Brno-Juliánov und Brno-Řečkovice, Projekte zur Instandsetzung der Schlossparks in Třeboň, Mikulov und Blansko, Entwurf für die Gestaltung der Mendel-Gärten des Augustinerklosters in Brno usw.

Ing. arch. Dušan Riedl, CSc. (22. 3. 1925, Brno – 4. 10. 2015, Brno). Riedl widmete sich vornehmlich dem Urbanismus, der Architekturtheorie und der Denkmalpflege. In seiner fachlichen Praxis konzentrierte er sich vor allem auf Umgestaltungen und Umbauten historischer Stadtzentren und die Rekonstruktion historischer Gärten. Er wirkte als Architekt beim

[66] STEINOVÁ, Šárka – ZÁMEČNÍK, Roman – OTTOMANSKÁ, Stanislava. *Zahradně-architektonická tvorba první Československé republiky a její zahradníci*. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2017.

[67] SLAVÍK, Antonín. Úkol zahradní architektury v etapě budování socialismu. Nové směry v našem sadovnickém umění. In: *Zahradnické listy, časopis československého zahradnictví*, XXXII., 1949, č. 18. Praha: Brázda, 1949, str. 199–200.

[68] KUMPÁN, Josef. Sady u kolektivních domů. In: *Zahradnické listy, časopis československého zahradnictví*, XXXII., 1949, č. 25. Praha: Brázda, 1949, str. 278–279.

[69] KUMPÁN, Josef. Lidové sady. In: *Zahradnické listy, časopis československého zahradnictví*, XXXII., 1949, č. 4. Praha: Brázda, 1949, str. 42.

[70] Nejvýznamnějším a ve své době celostátně zcela ojedinělým se stalo *Zahradnictvo a rekreační služby města Bratislava* (ZARES). V Brně to byla *Zahradní architektura Želešice u Brna*, což byl organizační název oddělení Státního statek Brno, n. p.

Ing. Drahošlav Šonský, CSc. (nar. 6. 11. 1934, Roudné). V roce 1949 vstoupil do učení v podniku Zahradnictví Mašek a spol. v Turnově. V období dvou let učení absolvoval učňovskou zahradnickou školu v Lomnici nad Popelkou. Poté studoval na Státní vyšší ovocnicko-vinařské a zahradnické škole v Mělníku. Následně studoval Vysokou školu zemědělskou v Brně, kde se specializoval na okrasné zahradnictví a zahradní architekturu. Na Ústavu okrasného zahradnictví VŠZ v Lednici působil také jako pomocná vědecká síla. Po ukončení vysoké školy v roce 1959 nastoupil do zahradnického podniku Záhradnictvo a rekreační služby v Bratislavě, kde se stal vedoucím oddělení. Od roku 1970 působil v Děčíně, kde převzal funkci vedoucího Střediska zahradní architektury, založeného při Střední technické zahradnické škole v Děčíně-Libverdě. Od roku 1972 působil jako samostatný projektant zeleně na Krajské organizaci rozvoje techniky v Liberci a od roku 1974 působil ve výzkumném ústavu v Průhonících, kde byl mj. pověřen vypracováním návrhu na založení nového výzkumného objektu Dendrologické zahrady. V roce 1990 byl odvolán z funkce vedoucího dendrologického střediska v Průhonících. Od roku 1991 rozvíjí vlastní projekční činnost v soukromém ateliéru. K jeho významným pracím patří Dendrologická zahrada v Průhonících, úprava zámeckého parku v Zákupcech, Klášterní zahrady v Chebu, zámeckého parku v Letohradě, Ploskovicích, Mimoni, městského parku v Ústí nad Labem. Dále pak Arbesovo nám. v Praze-Smíchově, náměstí Svobody v Pelhřimově, hřbitovní areál a park v Pelhřimově a mnohé další.

TEORIE

Plynulý vývoj zahradně-architektonické tvorby vrcholil na konci 19. století, a to zejména v souvislosti s nezpochybnitelnými úspěchy v oblasti introdukce, šlechtění a produkce okrasných rostlin. Pomyslného vrcholu u nás obor zahradnictví dosáhl mezi světovými válkami.⁶⁶ Po únoru 1948 se zahradně-architektonická tvorba předchozího období stala předmětem kritiky. Byla nadále nahlížena jako buržoazní a kapitalistický symbol (zejména vilové zahrady). Docházelo k postupnému zániku prakticky všech původních podnikatelských i tvůrčích subjektů a ke snižování jejich úlohy v nově se utvářejících společenských strukturách. Následný vývoj od 50. let 20. století je charakteristický přestavbou prakticky všech úrovní oboru zahradnictví, a tedy i zahradní a krajinářské architektury. Celý další vývoj byl ovlivněn výraznou centralizací a důsledným usměrňováním společenských i hospodářských vztahů. Zahradní tvorba se rozvíjela výhradně směrem k plnění socialistických cílů stanovených komunistickou stranou.⁶⁷ Architektura soukromých zahrad se vytrácela a důraz byl kladen na veřejné objekty („sídlíšní zeleň“) s akcentem na potřeby dělnické třídy.⁶⁸ Jedním z cílů socialistické společnosti bylo trávení volného času kolektivním způsobem. Pozornost byla upírána na ozdravení těla i ducha pracujícího člověka, k čemuž měly mimo jiné sloužit veřejné lidové sady, plavecké stadiony, lázně a koupaliště.⁶⁹

Ve většině větších měst (Praha, Brno, Hradec Králové, Bratislava aj.) se postupně v rámci komunálních podniků rozvinuly souborné útvary projekce, realizace a údržby zeleně.⁷⁰ Ve výrazné převaze projekční a realizační činnosti byly v tomto období nově zakládány systémy tzv. sídlíšní zeleně. Pozoruhodný byl jejich plošný rozsah a častý vztah k navazujícím účelovým (příměstským) lesům a k zahrádkovým osadám (Praha, Hradec Králové aj.). Řada těchto úprav dosáhla mimořádně vysoké úrovně (např. sídlíště Lesná v Brně).

Projekty této doby vznikaly v kontextuální izolaci od mezinárodního dění. Autoři proto hledali výhradně domácí zdroje. I přes patrnou uniformitu projevující se zejména u typických

Forschungsinstitut für Bau und Architektur sowie beim Staatlichen Institut für die Rekonstruktion denkmalgeschützter Städte und Objekte.

Ing. Drahošlav Šonský, CSc. (geb. 6. 11. 1934, Roudné). Šonský trat 1949 eine Lehre beim Gartenbaubetrieb Mašek & Co. in Turnov an. In zwei Jahren absolvierte er die Gartenbauschule in Lomnice nad Popelkou. Anschließend studierte er an der Staatlichen Oberschule für Obst-, Wein- und Gartenbau in Mělník, schließlich folgte ein Studium an der Landwirtschaftlichen Hochschule in Brno, wo er sich auf Ziergärten und Gartenarchitektur spezialisierte. Am Institut für Ziergartenbau der Landwirtschaftlichen Hochschule in Lednice wirkte er auch als wissenschaftliche Hilfskraft. Nach Abschluss des Hochschulstudiums im Jahr 1959 trat er als Abteilungsleiter in das Unternehmen Gartenbau und Freizeiteinrichtungen der Stadt Bratislava ein. Ab 1970 war er in Děčín tätig, wo er als Leiter des von der Technischen Mittelschule für Gartenbau in Děčín-Libverda gegründeten Zentrums für Gartenarchitektur wirkte. Ab 1972 war er als selbständiger Projektant für Grünanlagen bei der Kreisorganisation zur Entwicklung der Technik in Liberec tätig, ab 1974 wirkte er beim Forschungsinstitut in Průhonice, wo er u. a. mit der Ausarbeitung des Projekts für die Einrichtung des neuen Forschungsobjekts Dendrologischer Garten betraut war. Im Jahr 1990 wurde er von seiner Funktion als Leiter des dendrologischen Zentrums in Průhonice abberufen, seit 1991 geht er in einem privaten Atelier seiner eigenen Projektstätigkeit nach. Zu seinen bedeutendsten Arbeiten zählen der Dendrologische Garten in Průhonice sowie die Gestaltung des Schlossparks in Zákupy, des Klostergartens in Cheb, der Schlossparks in Letohrad, Ploskovic, Mimoň oder des Stadtparks in Ústí nad Labem. Weiter gestaltete er den Arbesovo náměstí in Prag-Smíchov, den Náměstí Svobody in Pelhřimov, das Friedhofgelände und einen Park in Pelhřimov sowie viele weitere Grünanlagen.

THEORIE

Die kontinuierliche Entwicklung des gartenarchitektonischen Schaffens kulminierte gegen Ende des 19. Jahrhunderts, insbesondere im Zusammenhang mit den unbestreitbaren Erfolgen bei der Einführung, Veredelung und Produktion von Zierpflanzen. In unserem Land erreichte der Gartenbau seinen Höhepunkt in den Jahren zwischen den Kriegen.⁶⁶ Nach dem Februar 1948 wurde das gartenarchitektonische Schaffen der vorausgegangenen Epoche zur Zielscheibe der Kritik und galt von nun an als ein Symbol der Bourgeoisie und des Kapitalismus (v. a. die Gärten der Villen). Nach und nach verschwanden praktisch alle Gartenbauunternehmen und alle Gartenkünstler, die in den sich entwickelnden neuen Gesellschaftsstrukturen nur noch eine untergeordnete Rolle hatten. Die anschließende Entwicklung ab den Fünfzigerjahren des 20. Jahrhunderts ist charakterisiert durch eine Umstrukturierung des Faches Gartenbau auf praktisch allen Ebenen, so auch im Bereich der Garten- und Landschaftsarchitektur. Die gesamte weitere Entwicklung stand unter dem Einfluss einer ausgeprägten Zentralisierung und einer konsequenten Neuausrichtung der gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Beziehungen. Der Gartenbau entwickelte sich allein in die Richtung der Erfüllung der von der kommunistischen Partei vorgegebenen Ziele.⁶⁷ Die Architektur privater Gärten verschwand aus dem Blickpunkt, während der Schwerpunkt nun auf öffentlichen Objekten („Siedlungsgrün“) unter Betonung der Bedürfnisse der Arbeiterklasse lag.⁶⁸ Eines der Ziele der sozialistischen Gesellschaft war es, die Freizeit kollektiv zu verbringen. Große Aufmerksamkeit wurde der körperlichen und geistigen Gesundheit des arbeitenden Menschen gewidmet, zu welcher unter anderem öffentliche Volksparks, Schwimmhallen, Kuranlagen und Freibäder ihren Beitrag leisten sollten.⁶⁹

[66] STEINOVÁ, Šárka – ZÁMEČNÍK, Roman – OTTOMANSKÁ, Stanislava. *Zahradně-architektonická tvorba první Československé republiky a její zahradníci* [Das gartenarchitektonische Schaffen der ersten Tschechoslowakischen Republik und seine Gärtner]. Praha: Národní zemědělské muzeum, 2017.

[67] SLAVÍK, Antonín. Úkol zahradní architektury v etapě budování socialismu. Nové směry v našem sadovnickém umění [Die Aufgabe der Gartenarchitektur in der Aufbauetappe des Sozialismus. Neue Richtungen in unserer Gartenkunst]. In: *Zahradnické listy, časopis československého zahradnictví*, XXXII., Nr. 18. Praha: Brázda, 1949, S. 199–200.

[68] KUMPÁN, Josef. Sady u kolektivních domů [Gärten bei Kollektivhäusern]. In: *Zahradnické listy, časopis československého zahradnictví*, XXXII., Nr. 25. Praha: Brázda, 1949, S. 278–279.

[69] KUMPÁN, Josef. Lidové sady [Volksgärten]. In: *Zahradnické listy, časopis československého zahradnictví*, XXXII., Nr. 4. Praha: Brázda, 1949, S. 42.

[70] Landesweit bedeutendster Betrieb und seinerzeit ein Phänomen ganz eigener Art war das Unternehmen Gartenbau und Freizeiteinrichtungen der Stadt Bratislava (ZARES). In Brno ist der Betrieb Gartenarchitektur Želešice bei Brno zu erwähnen, bei dem es sich um eine Abteilung des Staatsguts Brno handelte.

[71] ŠIMEK, Pavel. Východiska pro posuzování úrovně údržby zeleně v systémech zeleně sidel [Grundlagen für die Beurteilung des Pflegezustands von Grünanlagen in den Systemen städtischer Grünflächen]. In: *Acta horticulturae et regiotecturae*, Nr. 13, iss. Special. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, 2010, S. 42–46.

[71] ŠIMEK, Pavel. Východiska pro posuzování úrovně údržby zeleně v systémech zeleně sídel. In: *Acta horticulturae et regiotelecturae*, 2010, č. 13, iss. Special. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, 2010, str. 42–46.

[72] Botanická zahrada a arboretum byla v roce 1967 rozšířena z původních 2 ha na současných 11 ha. Areál je rozdělen do pěti tematických částí. V celé zahradě je k vidění na 4 000 taxonů orchidejí, 300 tillandsií, 2 000 trvalek, 350 velkokvětých kosatců, 500 skalniček a 4000 dřevin. Dílo prof. Otruby a dalších spolupracovníků se stalo významným zejména tím, že příkladně spojilo hlediska sortimentální, technologická a kompoziční, čímž bylo ve své době ojedinělým a vysoce odborným i duchovním povzbuzením.

[73] Realizace parku byla provedena podle soutěžního návrhu doc. Kuči z roku 1968 rozpracovaného v letech 1973–1975 v ateliéru krajinářské architektury SÚRPMO se spoluúčastí Hydroprojektu. K realizaci došlo v letech 1976–1983 v částečném rozsahu. Park Přátelství se táhne od severozápadu k jihovýchodu v obdélníku souběžně s páteří Vysočanskou ulicí. V tomto směru prochází celým parkem rozsáhlé vodní dílo sestávající z vodotečí, vodních ploch, fontán a kaskád. Vodní dílo obklopují a doprovázejí rekreační louky. Porostní uskupení stromů a keřů vytváří nejen postranní kulisy, ale též vnitřní prostorové předěly a akcenty.

[74] V rámci výstavby nového města Most byl vybudován nový městský park. Projekt KPÚ v Ústí nad Labem pochází z roku 1967 (odpovědný projektant Ing. Filip). Realizace probíhala v letech 1971–1972. Park byl plný vodních prvků, květin a stal se chloubou Mostčanů. Před dvaceti lety byly vodní prvky vypuštěny a park od té doby chátrá.

[75] *Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i.*

funkčních typů zeleně⁷¹ té doby, jakými jsou zeleň bytových souborů, občanské vybavenosti, školních a kulturních zařízení, či zeleň zdravotnických zařízení, vznikají výrazná (nadčasová) díla dokládající tvůrčí schopnosti jednotlivců i pracovních skupin. Jako ukázkové příklady takových svébytných tvůrčích počínů mohou sloužit *Botanická zahrada a arboretum* dnešní Mendelovy univerzity v Brně, která se dodnes řadí k nejlepším svého druhu nejen u nás, ale i ve světě,⁷² *park Přátelství* v Praze,⁷³ *park Střed* v Mostě⁷⁴ aj.

Poválečné období přineslo převratnou a překotnou změnu vlastnických poměrů. Ruku v ruce s ní přicházela také změna systému péče a využívání zahradních úprav založených v předcházejících historických obdobích. Vzhledem k tomu, že vegetační kompozice velmi rychle negativně reagují na absenci kvalitní péče, bylo u mnoha objektů potřebné po roce 1948 realizovat rozsáhlé obnovné zásahy. Jejich cílem bylo nejen navrácení důstojné podoby historickým areálům, ale také přizpůsobení těchto objektů změněné funkci a způsobu využívání.

Po starší generaci tvůrců jako byl Pavel Janák, Otokar Fierlinger či Břetislav Štorm se této oblasti věnovali Dušan Riedl, Otakar Kuča, Josef Němec a další. Jejich práci většinou zastřelil v roce 1954 založený *Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze* (SÚRPMO). Dalším důležitým subjektem figurujícím v procesu péče o památky zahradního umění v druhé polovině 20. století se stal *Státní ústav památkové péče a ochrany přírody* jako nástupce Památkových úřadů fungujících do roku 1953. Jednotliví tvůrčí a jejich partneři na státních institucích přistupovali k úkolu obnovy historických vegetačních kompozic různým způsobem – od nové architektonické tvorby vkládané do historického prostředí po snahu o reminiscenci možné historické podoby. Svě limity do této tvorby vnašely technické a materiální možnosti doby i společenská objednávka.

Zcela mimořádný význam pro rozvoj oboru měl v tomto počátečním, poválečně se formujícím období tehdejší *Výzkumný ústav okrasného zahradnictví v Průhoních*.⁷⁵ Svoji činnost začal rozvíjet na úrovni estetiky, aplikované dendrologie a uplatnění trvalek, květinářství, pěstebních metod a fytopatologie. Ústav byl pověřen celostátní odbornou gescí za rozvoj významných historických parků v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a i na Slovensku.

Botanická zahrada a arboretum Mendelovy univerzity v Brně z konce 60. let 20. století [soulkromý archiv prof. Otruby, reprofoto Ústav biotechniky zelné ZF MENDELU, 2018]

Botanischer Garten und Arboretum der Mendel-Universität in Brno vom Ende der Sechzigerjahre des 20. Jahrhunderts [Privatarchiv Prof. Otruba, Reproduktion: Institut für die Biotechnik von Grünflächen, Fakultät für Gartenbau der Mendel-Universität, 2018]

In den meisten größeren Städten (Prag, Brno, Hradec Králové, Bratislava u. a.) entwickelten sich im Rahmen der kommunalen Unternehmen nach und nach Abteilungen für die Projektierung, Realisierung und den Unterhalt von Grünanlagen.⁷⁰ Unter deutlichem Überwiegen der Projektierungs- und Realisierungsarbeit wurden in jener Zeit neue Systeme des sog. Siedlungsgrüns eingeführt. Bemerkenswert waren ihre Ausdehnung und oft auch ihr Bezug zu angrenzenden stadtnahen Nutzwäldern oder Gartenkolonien (u. a. Prag, Hradec Králové). Manche dieser Grünanlagen erreichten ein außerordentlich hohes Niveau (z. B. Siedlung Lesná in Brno).

Die Projekte jener Zeit entstanden isoliert vom internationalen Kontext, weshalb die Autoren ihre Inspiration ausschließlich im Inland suchten. Trotz einer erkennbaren Uniformität vor allem bei den vorherrschenden Funktionstypen der Grünanlagen⁷¹ jener Zeit – wie etwa Grünanlagen von Wohnensembles, öffentlichen Einrichtungen, Schulen und Kulturhäusern oder von medizinischen Einrichtungen – entstanden markante, zeitlose Werke, die die schöpferischen Fähigkeiten ihrer individuellen Autoren oder der zuständigen Arbeitsgruppen belegen. Als herausragende Beispiele eigenständiger schöpferischer Leistungen können der botanische Garten und das Arboretum der heutigen Mendel-Universität in Brno, welche bis heute zu den besten ihrer Art nicht nur in Tschechien, sondern im weltweiten Maßstab zählen⁷², der Park der Freundschaft in Prag⁷³ oder der Park Střed in Most⁷⁴ gelten.

Die Nachkriegszeit brachte weitreichende und überstürzte Veränderungen der Eigentumsverhältnisse mit sich. Hand in Hand damit änderte sich auch das System der Pflege und der Nutzung der in den vorausgegangenen Epochen errichteten Gartenanlagen. Da die Vegetationskompositionen sehr rasch negativ auf das Fehlen der entsprechenden Pflege reagieren, waren bei vielen Objekten nach 1948 weitreichende Erneuerungsmaßnahmen notwendig. Diese verfolgten nicht nur das Ziel, historischen Anlagen wieder ein würdiges Erscheinungsbild zu verleihen, sondern sollten diese Objekte an ihre veränderte Funktion und Nutzungsweise anpassen.

Nach einer älteren Generation von Schöpfern wie Pavel Janák, Otokar Fierlinger oder Břetislav Štorm waren Dušan Riedl, Otakar Kuča, Josef Němec und weitere in diesem Bereich tätig, die ihre Arbeit meist unter der Ägide des 1954 gegründeten Staatlichen Instituts für die Rekonstruktion denkmalgeschützter Städte und Objekte (SÚRPMO) in Prag ausübten. Zu einer weiteren wichtigen Institution, die bei der Pflege von Denkmälern der Gartenkunst in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts in Erscheinung trat, wurde das Staatliche Institut für Denkmalpflege und Naturschutz als Nachfolger der im Jahr 1953 aufgelösten Denkmalämter. Die einzelnen Schöpfer und ihre Partner in den staatlichen Institutionen gingen die Aufgabe der Wiederherstellung historischer Vegetationskompositionen in unterschiedlicher Weise an – von neuen architektonischen Elementen, die in das historische Umfeld eingefügt wurden, bis hin zu Bemühungen um eine Reminiscenz an mögliche historische Vorbilder. Einschränkend wirkten bei dieser Arbeit die technischen und materiellen Möglichkeiten jener Epoche, aber auch der gesellschaftliche Auftrag.

Eine ganz außergewöhnliche Bedeutung für die Entwicklung des Faches hatte in jenen Anfangsjahren nach dem Krieg das damalige Forschungsinstitut für Ziergartenbau in Průhonice.⁷⁵ Seine Aktivitäten nahmen ihren Anfang in den Bereichen der Ästhetik, der angewandten Dendrologie und der Nutzung perennierender Pflanzen, der Blumenzucht, bei der Entwicklung von Zuchtmethoden und bei der Phytopathologie. Das Institut wirkte an der Entwicklung historischer Parks in ganz Böhmen, Mähren, Schlesien und der Slowakei auf fachlicher Ebene mit.

Einen wichtigen Meilenstein für die Erhaltung und weitere Entwicklung des Faches markierte das Jahr 1947, als parallel an den landwirtschaftlichen Hochschulen in Prag und in Brno erstmals ein Gartenbauunterricht im hochschulischen Rahmen aufgenommen wurde.

[72] Der botanische Garten und das Arboretum wurden 1967 von ursprünglich 2 ha auf die heutigen 11 ha erweitert. Das Gelände ist in fünf thematische Bereiche gegliedert. Im gesamten Garten sind rund 4 000 Taxa von Orchideen, 300 Tillandsien, 2 000 perennierende Pflanzen, 350 großblütige Schwertlilien, 500 Alpenpflanzen und 4000 Gehölzpflanzen zu sehen. Das Werk von Prof. Otruba und seinen Mitarbeitern ist vor allem dadurch von besonderer Bedeutung, dass es in vorbildlicher Weise die Gesichtspunkte der Sortimentierung, der Technologie und der Komposition miteinander verband, wodurch es zu seiner Zeit eine einzigartige, hochgradig fachliche, aber auch geistige Anregung darstellte.

[73] Die Realisierung des Parks der Freundschaft erfolgte nach einem Wettbewerbsentwurf von Doc. Kuča aus dem Jahr 1968, welcher in den Jahren 1973–1975 im Atelier für Landschaftsarchitektur des SÚRPMO unter Beteiligung der Firma Hydroprojekt weiter ausgearbeitet wurde. Realisiert wurde der Park in den Jahren 1976–1983, allerdings nicht im vollen Umfang des Projekts. Der Park erstreckt sich von Nordwesten nach Südosten in Form eines Rechtecks parallel zur Hauptverkehrsachse der Vysočanská ulice. In dieser Richtung verlaufen durch den ganzen Park weitläufige Wasseranlagen bestehend aus Wasserläufen, Wasserflächen, Fontänen und Kaskaden. Die Wasseranlagen sind von Rasenflächen umgeben. Die Baum- und Strauchgruppen bilden nicht nur Kulissen am Rande, sondern unterteilen den Park auch in seinem Innern und setzen Akzente.

[74] Im Rahmen der Errichtung der neuen Stadt Most wurde ein neuer Stadtpark angelegt. Das Kreisprojektinstitut in Ústí nad Labem stammte aus dem >>

Park Přátelství v Praze. Projekt
Otakara Kuči z roku 1968, realizace
1976–1983

[foto R. Zámečník, 2018]

Park der Freundschaft in Prag. Projekt
von Otakar Kuča aus dem Jahr 1968,
Realisierung 1976–1983

[Foto R. Zámečník, 2018]

Pro zachování a dalšího rozvoje oboru se stalo důležitým zahájení první vysokoškolské zahradnické výuky souběžně na Vysoké škole zemědělské v Praze a v Brně v roce 1947. Počáteční forma výuky byla realizována v obou případech na úrovni sadovnické specializace III. a IV. ročníku. Výuka v celém rozsahu a na tehdejší nejvyšší úrovni byla zajišťována v Praze Bohumilem Kavkou a na úrovni cvičení v Průhonickém ústavu a parku. Výuku v Brně – Lednici zajišťoval Josef Scholz, Bohdan Wagner a Jaroslav Machovec v areálu parku a zahradnických zařízení školního statku.⁷⁶

[76] MAREČEK, Jiří. Kdo jsme, odkud jsme přišli a co tu vlastně hledáme. In: *Zahrada – park – krajina: odborný časopis oboru sadovnictví a krajinářství*, roč. XXVIII, 2018, č. 3. Praha: SZKT, 2018, str. 7–11.

[77] Např. diferenciacie území podle zájmových objektů – funkčních typů zeleně (např. park, zeleň bytových souborů, zeleň sportovních areálů, aj.) nebo okruhů (např. pouze historické zahrady, nebo pouze tvorba 60. let 20. stol.); rozdělení území podle krajů a okresů; rozdělení mapovaných objektů podle autorského původu, aj. Rozdělení zájmového území podle některého z uvedených kritérií nebo za využití kombinace různých kritérií (autor a lokalita) výrazně zefektivní vlastní proces terénního průzkumu.

TERÉNNÍ PRŮZKUM A HODNOCENÍ OBJEKTŮ

Vlastnímu terénnímu mapování objektů předchází vytipování objektů v jednotlivých krajích České republiky, a to prostřednictvím místních regionálních znalců z řad památkářů, zahradních architektů a pamětníků s cílem vybrat takové objekty, které svou mírou zachování vhodně charakterizují dobu svého vzniku.

Rozsah studovaného území a množství potenciale mapovaných objektů si může, v odůvodněných případech, vynutit uskutečnění dalších kroků nutných k realizaci před zahájením fyzických průzkumů.⁷⁷

Interpretace neboli výklad stavu a významu objektu a klasifikace neboli hodnocení současného stavu mapovaných objektů se provádí prostřednictvím terénního průzkumu konkrétního objektu. K nezákladnějším technikám sběru dat o studovaném objektu patří metoda pozorování, která je zásadní pro terénní průzkum zahradně-architektonických děl. Při terénním průzkumu se uplatňuje metrologická metoda využívající měření. Při ní je mezi

Anfänglich hatte der Unterricht in beiden Fällen die Form einer Spezialisierung auf den Bereich Gartenbau im 3. und 4. Studienjahr. In Prag wurde der Unterricht vollumfänglich und auf dem höchsten Niveau jener Zeit durch Bohumil Kavka abgehalten, während die zugehörigen Übungen im Institut und im Park in Průhonice stattfanden. An der Brüner Hochschule erfolgte der Unterricht unter der Leitung von Josef Scholz, Bohdan Wagner und Jaroslav Machovec im Parkgelände und in den Gartenanlagen des Schulguts in Lednice.⁷⁶

FELDUNTERSUCHUNGEN UND BEWERTUNG DER OBJEKTE

Der eigentlichen Felduntersuchung ging eine Auswahl von Objekten in den einzelnen Kreisen der Tschechischen Republik unter der Mithilfe örtlicher Denkmalschützer, Gartenarchitekten und Zeitzeugen voraus. Dabei war es das Ziel, solche Objekte auszuwählen, die durch das Maß ihrer Erhaltung in geeigneter Weise ihre Entstehungszeit charakterisieren.

Der Umfang des studierten Gebiets und die große Zahl der potenziell zu erfassenden Objekte können in begründeten Fällen weitere Schritte vor der Aufnahme der physischen Untersuchungen erforderlich machen.⁷⁷

Die Interpretation des Zustands und der Bedeutung eines Objekts und die Klassifizierung oder Bewertung des gegenwärtigen Zustands der erfassten Objekte erfolgt durch eine Felduntersuchung des konkreten Objekts. Zu den grundlegendsten Techniken der Sammlung von Daten zum betrachteten Objekt gehört die Methode der Beobachtung, welche bei Felduntersuchungen gartenarchitektonischer Werke essentiell ist. Bei der Felduntersuchung kommt die metrologische Methode unter Nutzung von Messungen zur Anwendung. Dabei kommt zwischen dem Beobachter und dem beobachteten Gegenstand eine Hilfsapparatur zum Einsatz – eine Grundskala zur Bewertung der Objekte in situ (siehe die Fünf-Punkte-Skala in Tabelle 1), durch welche die Beobachtung in eine Ermittlung des aktuellen Zustands der gartenarchitektonischen Objekte verwandelt wird.

>> Jahr 1967 (zuständiger Projektant Ing. Filip), die Realisierung erfolgte in den Jahren 1971–1972. Der Park war voller Wasserelemente und Blumen und war der ganze Stolz der Bürger von Most. Vor zwanzig Jahren wurden die Wasserelemente entleert, und seither ist der Park dem Verfall preisgegeben.

[75] Silva-Tarouca-Forschungsinstitut für Landschaft und Ziergartenbau.

[76] MAREČEK, Jiří. Kdo jsme, odkud jsme přišli a co tu vlastně hledáme [Wer wird sind, woher wir kommen und was wir hier eigentlich suchen]. In: *Zahrada-park-krajina*, Nr. 3. Praha: SZKT, 2018, S. 7–11.

[77] Z. B. eine Differenzierung des Gebiets nach Funktionstypen der Grünflächen (z. B. Parks, Grünbereiche von Wohnkomplexen, Grünbereiche von Sportanlagen usw.) oder nach Themenkreisen (z. B. nur historische Gärten oder nur das Schaffen der Sechzigerjahre des 20. Jahrhunderts); Unterteilung des Gebiets nach Kreisen und Bezirken; Unterteilung der erfassten Objekte nach ihrer Autorschaft usw. Die Unterteilung des betrachteten Gebiets nach einem der genannten Kriterien oder unter Nutzung einer Kombination verschiedener Kriterien (Autor und Standort) erlauben eine deutliche Effektivierung des eigentlichen Prozesses der Felduntersuchungen.

Sadové náměstí v Mostě (dnes park Střed) na dobové fotografii z roku 1981. Vedoucí projektu Ing. Filip, 1967, realizace 1971–1972

[reprofoto Průboj: deník demokratické levice. Ústí nad Labem: KV KSČ, 1981]

Sadové náměstí in Most (heute Park Střed) auf einer zeitgenössischen Fotografie von 1981. Projektleiter Ing. Filip, 1967, Realisierung 1971–1972

[Reproduktion aus Průboj: deník demokratické levice. Ústí nad Labem: KV KSČ, 1981]

[78] ZÁMEČNÍK, Roman – VAIDA, Pavel – KUŤKOVÁ, Tatiana. *Metodika k zajištění a ochraně dalších zahradně-architektonických děl, která nezachytí záběr projektu*. Certifikovaná metodika. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2017.

pozorovatele a pozorovaný předmět vsunuta pomocná aparatura – základní stupnice hodnocení objektů in situ (viz pětibodová stupnice, která je součástí tabulky č. 1), která pozorování mění ve zjišťování aktuálního stavu zahradně-architektonických objektů.

Při terénním průzkumu je pozornost zaměřována na celkovou čitelnost historické kompozice – vzájemné odlišení původní kompozice od pozdějších dosadeb a dostaveb, na určení míry zachování jednotlivých prvků kompozice (technické, výtvarné, ostatní vegetační), včetně jejich druhového a materiálového složení a způsobu jejich použití v objektu. Pro základní hodnocení každého mapovaného objektu zahradně-architektonické tvorby je využíváno pětibodové stupnice:

1	objekt plně zachovaný, popř. autenticky obnovený	3	dochované pouze jednotlivé prvky
2	původní dispozice čitelná	4	původní funkce zachovaná
		5	jiná funkce objektu

Při terénním průzkumu objektů mají řešitelé v terénu k dispozici pracovní formulář pro popis objektu. Údaje zaznamenané do těchto formulářů jsou následně přepsány do databáze hodnocených objektů (excelová tabulka). Ta sestává z listů: DB (hlavní datová báze), Legenda (pomocný list s legendou pro základní posouzení objektu) a Fotodokumentace (seznam fotodokumentace pořízené v rámci terénního šetření, včetně popisu – slouží např. k fulltextovému vyhledávání v popisech fotografií). Strukturu databáze hodnocených objektů znázorňuje tabulka.⁷⁸

Tab. 1.:
Struktura databáze
hodnocených objektů
(Zdroj: Ústav biotechniky
zeleně ZF MENDELU)

Parametr	Popis parametru
Etap	Označení etapy terénního šetření.
Stav zpracování	Uvedení hodnoty, např. <i>základní terénní průzkum</i> .
ID objektu	Číslo přidělené jednotlivému objektu.
Název objektu	Doslovný přepis dostupného názvu objektu, popř. upraveno dle zpracovatele.
Zpracovatel	Příjmení zpracovatele, který objekt terénně mapoval.
Autor návrhu	Autor návrhu objektu, pokud je znám.
Ulice, číslo	Současná adresa (popř. včetně PSČ).
Místo	Současná adresa.
Zeměpisná šířka	GPS souřadnice s identifikací místa (ve formátu X°Y'Z" N).
Zeměpisná délka	GPS souřadnice s identifikací místa (ve formátu X°Y'Z" E).
Funkční typ objektu	Funkční typ zeleně daného objektu.
Základní posouzení objektu (1–5)	Číselné zhodnocení objektu na stupnici 1–5.
Slovní popis objektu	Slouží k popisu stavu objektu dle zpracovatele.
Fotodokumentace aktuálního stavu s komentářem	Slouží k pojmenování fotografií dle jednotné syntaxe: <i>název souboru – popis fotografie</i> (kde <i>název souboru = ID objektu-fs-autor fotografie-pořadové číslo fotografie.jpg</i>)
Doporučení pro realizaci dalších průzkumů (ANO/NE)	Doporučení zpracovatele pro realizaci navazujících průzkumů v dalších etapách řešení projektu.

Bei der Felduntersuchung liegt das Augenmerk auf der allgemeinen Erkennbarkeit der historischen Komposition, d. h. der Unterscheidung der ursprünglichen Komposition von späteren Anpflanzungen und baulichen Erweiterungen, auf der Bestimmung des Erhaltungsgrads der einzelnen Elemente der Komposition (technische, künstlerische, sonstige Vegetationselemente) einschließlich ihrer Zusammensetzung nach Arten und Materialien und der Art ihrer Verwendung in dem Objekt. Für eine Grundbewertung jedes erfassten gartenarchitektonischen Objekts wird eine Fünf-Punkte-Skala genutzt:

1	Objekt vollständig erhalten bzw. in authentischer Form wiederhergestellt	3	nur einzelne Elemente erhalten
2	ursprüngliche Disposition erkennbar	4	ursprüngliche Funktion erhalten
		5	andere Funktion des Objekts

Bei den Felduntersuchungen der Objekte haben die Bearbeiter ein Formular zu Beschreibung des Objekts zur Verfügung. Die in diesen Formularen erfassten Daten werden anschließend in eine Datenbank des bewerteten Objekts (Excel-Tabelle) übertragen. Diese besteht aus den Blättern „DB“ (Hauptdatenbank), „Legende“ (Hilfsblatt mit einer Legende zur grundlegenden Bewertung des Objekts) und „Fotodokumentation“ (Liste der im Rahmen der Felduntersuchung angefertigten Fotos einschließlich Beschreibung – dient z. B. zur Volltextsuche in den Fotobeschreibungen). Die Struktur der Datenbank der bewerteten Objekte geht aus der folgenden Tabelle hervor.⁷⁸

[78] ZÁMEČNÍK, Roman – VAIDA, Pavel – KUŤKOVÁ, Tatiana. *Metodika k zajištění a ochraně dalších zahradně-architektonických děl, která nezachytí záběr projektu [Methodik zur Sicherung und Erhaltung weiterer gartenarchitektonischer Werke außerhalb des Projektfokus]*, zertifizierte Methodik. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2017.

Tab. 1.:
Struktur der Datenbank der
bewerteten Objekte
(Quelle: Institut für die
Biotechnik von Grünflächen,
Fakultät für Gartenbau der
Mendel-Universität)

Parameter	Beschreibung des Parameters
Etappe	Bezeichnung der Etappe der Felduntersuchung
Stand der Bearbeitung	Angabe eines Werts, z. B. <i>grundlegende Felduntersuchung</i>
Objekt-ID	Nummer, die dem jeweiligen Objekt zugeteilt wurde
Name des Objekts	Wörtliche Wiedergabe des verfügbaren Namens des Objekts, ggf. je nach Bearbeiter abgewandelt
Bearbeiter	Nachname des Bearbeiters, der das Objekts im Rahmen der Felduntersuchung erfasst hat
Autor des Entwurfs	Autor des Entwurfs des Objekts, sofern bekannt.
Straße, Hausnummer	Gegenwärtige Anschrift (ggf. einschließlich PLZ)
Ort	Gegenwärtige Anschrift
Geografische Breite	GPS-Koordinate mit Identifikation des Ortes (im Format X°Y'Z" N)
Geografische Länge	GPS-Koordinate mit Identifikation des Ortes (im Format X°Y'Z" E)
Funktionstyp des Objekts	Funktionstyp der Grünfläche des gegebenen Objekts
Grundlegende Beurteilung des Objekts (1–5)	Zahlenbewertung des Objekts auf einer Skala von 1 bis 5
Beschreibung des Objekts in Worten	Dient zur Beschreibung des Zustands des Objekts durch den Bearbeiter
Fotodokumentation des aktuellen Zustands mit Kommentar	Dient zur Benennung der Fotografien nach dem einheitlichen Muster: <i>Dateiname – Beschreibung der Fotografie</i> (wobei <i>Dateiname = Objekt-ID-fs-Autor der Fotografie-laufende Nummer der Fotografie.jpg</i>)
Empfehlung für die Durchführung weiterer Untersuchungen (JA/NEIN)	Empfehlung des Bearbeiters für die Durchführung von weiterführenden Untersuchungen in den folgenden Etappen der Projektbearbeitung

[79] Soubor dat ve formě excelové tabulky, v níž každý záznam (řádek) představuje informaci o objektu, který byl studován v rámci terénního průzkumu. Součástí tohoto záznamu je např. název objektu, současná adresa, zeměpisné souřadnice, informace o funkčním typu objektu, základní posouzení, slovní popis, fotodokumentace k objektu apod.

[80] Soubor dat a informací o plánové dokumentaci ve formě excelové tabulky. Jednotlivý kus plánové dokumentace představuje jeden řádek katalogu. Katalog obsahuje všechna dostupná data, která se dala z příslušné plánové dokumentace vyčíst (např. autor a název plánu, rok zpracování plánu, místo určení apod.).

[81] ŠIMEK, Pavel. Městská zeleň. In: ŠRYTR, Petr. *Městské inženýrství*. Praha: Academia, 2001, str. 183–225.

[82] ŠTENCL, Václav – SOUČEK, Vladimír – ŠONSKÝ, Drahošlav. *Architektonické úpravy veřejných prostranství*. Praha: SNTL, 1983.

Ke specifickým údajům, uvedeným v databázi hodnocených objektů,⁷⁹ patří jedinečně *ID objektu*. K jednotlivému objektu s přiděleným ID může existovat jeden nebo i několik výkresů historické plánové dokumentace. Naopak tentýž objekt nemůže mít přiřazeny různé identifikátory. Nastavením filtru na příslušné ID objektu, pod kterým je objekt v katalogu plánové dokumentace veden,⁸⁰ umožní v katalogu dohledat všechny výkresy k danému objektu (jeden nebo více).

Funkční typ objektu (funkční typ zeleně) je oborový termín používaný pro upřesnění hlavní funkce základní plochy zeleně. Hlavní funkce je označení převládajících procesů a jevů, které souvisí s využíváním základní plochy zeleně.⁸¹

Funkční typy zeleně jsou děleny do dvou základních skupin. Plochy, na nichž zeleň plní hlavní funkci, tj. plochy, u kterých je většina rozhodujících funkcí vázána na vlastní zeleň. Druhou skupinou jsou plochy, na nichž zeleň plní funkci doplňkovou (doprovodnou), tj. takové plochy, na nichž dominuje funkce zastavitelných území (bydlení, vybavenost, doprava) a vegetační prvky tuto funkci doprovází nebo doplňují. Mezi základní funkční typy zeleně patří: park, parkově upravená plocha, rekreační zeleň, nábřeží, hřbitovy, ochranná zeleň, stabilizační vegetace svahů, zeleň obytných souborů, zeleň občanské vybavenosti, zeleň školních a kulturních zařízení, rodinné zahrady, zeleň sportovních areálů, zeleň dopravních staveb, zeleň vodotečí, zeleň zdravotnických zařízení a ostatní.⁸² Pro potřeby mapování objektů z let 1939–1989 byl výčet rozšířen o takové funkční typy, které jsou příznačné právě pro toto mapované období – zeleň pietních míst a náměstí.

Ke každému mapovanému objektu je na úložišti dat, které vede výzkumné pracoviště (Ústav biotechniky zeleně, ZF MENDELU), založena složka s názvem ID *X*, kde *X* je ID objektu, do níž je ukládána pořízená fotodokumentace k objektu, případně jiné grafické materiály, které byly v průběhu průzkumu pořízeny (získány např. od správce, pamětníků). List Fotodokumentace v databázi hodnocených objektů má de facto povahu seznamu všech fotografií ke všem objektům, pořízených během terénních průzkumů jednotlivými zpracovateli. Specializovaná databáze umožňuje filtrování dle ID objektu (tj. např. zobrazit všechny fotografie k danému objektu) či autorů dle historické plánové dokumentace a vyhledávat v popisech fotografií (proto je důležité, aby byl popis dostatečně výstižný). Například lze vyhledat fotografie objektů od konkrétního autora, v jejichž popisu se vyskytuje výraz *altán*.

INTERPRETACE VÝSLEDKŮ PRŮZKUMU

Předmětem základního průzkumu byla identifikace a základní posouzení stavu 253 objektů zeleně. Výsledky této iniciační fáze projektu dokladují celou řadu více či méně předpokládaných charakteristik objektů zeleně. Předložené výsledky je nutné vnímat jako předběžné, ale důležité nejen pro další zaměření výzkumu.

Přehled uvedený v tabulce č. 2 dokládá velmi odlišné zastoupení jednotlivých funkčních typů zeleně v tvorbě období 1939–1989. Jako výrazně dominantní je možno jednoznačně identifikovat funkční typ *park*, který je v hodnoceném souboru zastoupen 22,1 % (56 objektů). Subdominantní funkční typy představuje *zeleň bytových souborů* 14,6 % (37 objektů) a *parkově upravená plocha* 12,65 % (32 objektů). Tyto tři funkční typy zeleně jsou v hodnoceném souboru zastoupeny téměř 50 %.

Zu den specifischen Daten, die in der Datenbank der bewerteten Objekt genannt werden⁷⁹, gehört eine eindeutige *Objekt-ID*. Zu jedem Objekt mit einer zugeteilten ID können eine oder auch mehrere Zeichnungen der historischen Plandokumentation existieren. Dagegen können einem und demselben Objekt keine verschiedenen Identifikatoren zugewiesen werden. Indem im Filter die entsprechende Objekt-ID eingegeben wird, unter der das Objekt im Katalog der Plandokumentation geführt wird⁸⁰, lassen sich im Katalog alle Zeichnungen zum gegebenen Objekt (eine oder mehrere) auffinden.

Der *Funktionstyp des Objekts* (Funktionstyp der Grünanlage) ist ein Fachbegriff, der zur Präzisierung der Hauptfunktion der Grundfläche eines Grünbereichs dient. Unter der Hauptfunktion werden die überwiegenden Prozesse und Erscheinungen im Zusammenhang mit der Nutzung der Grundfläche des Grünbereichs verstanden.⁸¹

Die Funktionstypen der Grünbereiche werden in zwei Hauptgruppen unterteilt. Zum einen sind dies Flächen, wo das Grün die Hauptfunktion erfüllt, d. h. Flächen, bei denen die Mehrzahl der entscheidenden Funktion an das Grün als solches gebunden ist. Die zweite Gruppe stellen Flächen dar, wo das Grün eine ergänzende (begleitende) Funktion erfüllt, d. h. solche Flächen, wo die Funktion der bebaubaren Gebiete (Wohnen, Infrastruktur, Verkehr) überwiegt und die Vegetationselemente diese Funktion lediglich begleiten oder ergänzen. Zu den grundlegenden Funktionstypen der Grünbereiche gehören: Parks, parkartige gestaltete Flächen, grüne Freizeiflächen, Ufer, Friedhöfe, grüne Schutzstreifen, Vegetation zur Hangstabilisierung, Grünbereiche von Wohnkomplexen, Grünbereiche der öffentlichen Infrastruktur, Grünbereiche von Schulen und Kultureinrichtungen, Privatgärten, Grünbereiche von Sportgeländen, Grünbereiche von Verkehrsbauten, Grünbereiche von Wasserläufen, Grünbereiche von medizinischen Einrichtungen und sonstige Grünbereiche.⁸² Für die Zwecke der Erfassung von Objekten aus den Jahren 1939–1989 wurde diese Aufzählung um weitere Funktionstypen ergänzt, die gerade für den betrachteten Zeitraum charakteristisch sind – Grünbereiche von Gedenkstätten und Plätze in Städten.

Zu jedem erfassten Objekt wurde im Datenspeicher des Forschungsbereichs (Institut für die Biotechnik von Grünflächen, Fakultät für Gartenbau der Mendel-Universität) ein Ordner mit dem Namen ID *X* angelegt (wobei *X* die Objekt-ID ist) in dem die angefertigte Fotodokumentation und ggf. auch andere grafische Materialien, die im Verlauf der Untersuchung hinzugekommen sind (z. B. vom Verwalter der Anlage oder von Zeitzeugen), abgelegt werden. Das Blatt „Fotodokumentation“ in der Datenbank der bewerteten Objekte hat de facto den Charakter eines Verzeichnisses aller Fotografien zu allen Objekten, welche während der Felduntersuchungen durch die verschiedenen Bearbeiter angefertigt wurden. Die spezialisierte Datenbank ermöglicht eine Filterung nach Objekt-ID (um z. B. alle Fotografien zum gegebenen Objekt anzuzeigen) oder nach den Autoren entsprechend der historischen Plandokumentation und gestattet eine Volltextsuche in den Beschreibungen der Fotos (daher ist eine aussagekräftige Beschreibung wichtig). So kann etwa nach Fotografien von Objekten eines konkreten Autors gesucht werden, in deren Beschreibung der Ausdruck „Pavillon“ enthalten ist.

INTERPRETATION DER UNTERSUCHUNGSERGEBNISSE

Gegenstand der Untersuchung waren die Identifikation und die grundlegende Beurteilung des Zustands von 253 Grünanlagen. Die Ergebnisse dieser Anfangsphase des Projekts belegen eine ganze Reihe von mehr oder weniger erwarteten Charakteristika der Objekte. Die

[79] Datensammlung in Form einer Excel-Tabelle, wo jeder Eintrag (Zeile) eine Information zu einem Objekt darstellt, das im Rahmen der Felduntersuchung studiert wurde. Bestandteil eines solchen Eintrags ist z. B. die Bezeichnung des Objekts, die heutige Anschrift, seine geografischen Koordinaten, Informationen zum Funktionstyp des Objekts, eine grundlegende Beurteilung, eine Beschreibung in Worten, eine Fotodokumentation des Objekts usw.

[80] Sammlung von Daten und Informationen zur Plandokumentation in Form einer Excel-Tabelle. Jedes einzelne Stück der Plandokumentation stellt eine Zeile des Katalogs dar. Der Katalog enthält alle verfügbaren Daten, die sich aus der entsprechenden Plandokumentation entnehmen lassen (z. B. Autor und Name des Plans, Ausarbeitungsjahr des Plans, Bestimmungsort usw.).

[81] ŠIMEK, Pavel. Městská zeleň [Städtische Grünflächen]. In: ŠRYTR, Petr. *Městské inženýrství*. Praha: Academia, 2001, S. 183–225.

[82] ŠTENCL, Václav – SOUČEK, Vladimír – ŠONSKÝ, Drahošlav. *Architektonické úpravy veřejných prostranství [Die architektonische Gestaltung öffentlicher Flächen]*. Praha: SNTL, 1983.

Funkční typ objektu	1		2		3		4		5		celkem	
	četnost	podíl (%)	četnost	podíl (%)	četnost	podíl (%)	četnost	podíl (%)	četnost	podíl (%)	četnost	podíl (%)
Park	6	10,71	23	41,07	21	37,50	6	10,71		0,00	56	22,13
Zeleň bytových souborů	1	2,70	2	5,41	30	81,08	4	10,81		0,00	37	14,62
Parkově upravená plocha		0,00	9	28,13	22	68,75		0,00	1	3,13	32	12,65
Zeleň občanské vybavenosti		0,00	6	24,00	18	72,00	1	4,00		0,00	25	9,88
Zeleň školních a kulturních zařízení		0,00	5	20,83	16	66,67	2	8,33	1	4,17	24	9,49
Zeleň pietních míst		0,00	9	40,91	10	45,45	3	13,64		0,00	22	8,70
Zeleň zdravotnických zařízení	1	6,67	6	40,00	7	46,67	1	6,67		0,00	15	5,93
Rekreační zeleň	1	9,09	2	18,18	6	54,55	2	18,18		0,00	11	4,35
Náměstí	1	10,00		0,00	6	60,00	3	30,00		0,00	10	3,95
Hřbitov	3	33,33	2	22,22	3	33,33		0,00	1	11,11	9	3,56
Zeleň sportovních areálů		0,00		0,00	5	71,43		0,00	2	28,57	7	2,77
Zahrada rodinného domu		0,00	2	66,67	1	33,33		0,00		0,00	3	1,19
Nábřeží		0,00		0,00	1	100,00		0,00		0,00	1	0,40
Ochranná zeleň		0,00		0,00	1	100,00		0,00		0,00	1	0,40
Celkový součet	13	5,14	66	26,09	147	58,10	22	8,70	5	1,98	253	100,00

Tab. 2.:
Zastoupení funkčních typů zeleně
podle základního posouzení stavu
objektu (Ústav biotechniky zeleně
ZF MENDELU)

Základní posouzení stavu 253 objektů zeleně bylo zaměřeno na dochování (autenticitu) jejich kompozice a skladebních prvků, popřípadě změnu funkce objektu. Z tohoto pohledu přináší základní průzkum následující pracovní závěry:

- 31 % objektů lze hodnotit jako zachované, popř. jako objekty, u kterých je čitelná původní dispozice, kompozice i provoz. Podíl plně zachovaných objektů je však pouze 5 %,
- u 58 % objektů jsou zachované jednotlivé skladební prvky, ale kompozice objektu jako celku je změněná,
- u 11 % objektů je možno hodnotit jejich stav jako významně změněný bez přímé vazby na původně realizovaný stav.

Tab. 3.:
Posouzení vybraných funkčních
typů zeleně (Ústav biotechniky
zeleně ZF MENDELU)

Výsledky základního posouzení objektů dokladují různou míru „zachovalosti“ jednotlivých funkčních typů zeleně. Stav u sedmi nejčastěji evidovaných funkčních typů (tvoří více než 80 % všech hodnocených objektů) je uveden níže. Tento soubor objektů je slibným vzorkem pro další výzkum.

P. Č.	Funkční typ	Základní posouzení objektu (% zastoupení)				
		1 objekt plně zachovaný	2 původní dispozice čitelná	3 dochované pouze jednotlivé prvky	4 původní funkce zachovaná	5 jiná funkce objektu
1	Park	10,71	41,07	37,50	10,71	0,00
2	Zeleň bytových souborů	2,70	5,41	81,08	10,81	0,00
3	Parkově upravená plocha	0,00	28,13	68,75	0,00	3,13
4	Zeleň občanské vybavenosti	0,00	24,00	72,00	4,00	0,00
5	Zeleň školních a kulturních zařízení	0,00	20,83	66,67	8,33	4,17
6	Zeleň pietních míst	0,00	40,91	45,45	13,64	0,00
7	Zeleň zdravotnických zařízení	6,67	40,00	46,67	6,67	0,00

vorliegenden Ergebnisse sind als vorläufig zu betrachten, jedoch als wichtig nicht nur für die weitere Zielstellung der Untersuchung.

Die Übersicht in Tabelle 2 zeigt, dass die einzelnen Funktionstypen von Grünbereichen im Schaffen der Jahre 1939–1989 sehr unterschiedlich vertreten sind. Als klar dominierend lässt sich der Funktionstyp „Park“ identifizieren, der im bewerteten Datensatz mit 22,1 % vertreten ist (56 Objekte). Eine weniger dominante Position haben die Funktionstypen „Grünbereiche von Wohnkomplexen“ mit 14,6 % (37 Objekte) und „parkartig gestaltete Flächen“ mit 12,65 % (32 Objekte). Zusammen erreichen diese drei Funktionstypen von Grünflächen im Datensatz fast 50 %.

Funktionstyp des Objekts	1		2		3		4		5		Insgesamt	
	Häufigkeit	Anteil (%)	Häufigkeit	Anteil (%)	Häufigkeit	Anteil (%)	Häufigkeit	Anteil (%)	Häufigkeit	Anteil (%)	Häufigkeit	Anteil (%)
Parks	6	10,71	23	41,07	21	37,50	6	10,71		0,00	56	22,13
GA von Wohnkomplexen	1	2,70	2	5,41	30	81,08	4	10,81		0,00	37	14,62
Parkartig gestaltete Flächen		0,00	9	28,13	22	68,75		0,00	1	3,13	32	12,65
GA der öffentlichen Infrastruktur		0,00	6	24,00	18	72,00	1	4,00		0,00	25	9,88
GA von Schulen und Kultureinrichtungen		0,00	5	20,83	16	66,67	2	8,33	1	4,17	24	9,49
GA von Gedenkstätten		0,00	9	40,91	10	45,45	3	13,64		0,00	22	8,70
GA von medizinischen Einrichtungen	1	6,67	6	40,00	7	46,67	1	6,67		0,00	15	5,93
Grüne Freizeittflächen	1	9,09	2	18,18	6	54,55	2	18,18		0,00	11	4,35
Plätze in Städten	1	10,00		0,00	6	60,00	3	30,00		0,00	10	3,95
Friedhöfe	3	33,33	2	22,22	3	33,33		0,00	1	11,11	9	3,56
GA von Sportgeländen		0,00		0,00	5	71,43		0,00	2	28,57	7	2,77
Gärten von Privathäusern		0,00	2	66,67	1	33,33		0,00		0,00	3	1,19
Ufer		0,00		0,00	1	100,00		0,00		0,00	1	0,40
Grüne Schutzstreifen		0,00		0,00	1	100,00		0,00		0,00	1	0,40
Gesamtsumme	13	5,14	66	26,09	147	58,10	22	8,70	5	1,98	253	100,00

Die grundlegende Beurteilung des Zustands der 253 Objekte war auf den Erhaltungsgrad (die Authentizität) ihrer Komposition und ihrer einzelnen Elemente bzw. auf Veränderungen der Funktion des Objekts ausgerichtet. Aus dieser Perspektive liefert unsere grundlegende Untersuchung die folgenden Zwischenergebnisse:

- 31 % der Objekte können als erhalten betrachtet werden bzw. als Objekte, bei denen die ursprüngliche Disposition, Komposition und Nutzung erkennbar sind. Der Anteil der vollständig erhaltenen Objekte liegt jedoch nur bei 5 %;
- bei 58 % der Objekte sind einzelne Elemente erhalten, während jedoch die Gesamtkomposition des Objekts verändert wurde;
- in 11 % der Fälle kann der Zustand der Objekte als wesentlich verändert und ohne direkte Verbindung zum ursprünglich realisierten Zustand betrachtet werden.

Die Ergebnisse der grundlegenden Beurteilung der Objekte lassen bei den verschiedenen Funktionstypen einen unterschiedlichen Erhaltungsgrad erkennen. Die Werte der sieben am häufigsten erfassten Funktionstypen (welche mehr als 80 % aller bewerteten Objekte ausmachen) sind in der folgenden Tabelle angegeben. Diese Auswahl an Objekten stellt ein vielversprechendes Muster für die weiteren Untersuchungen dar.

Tab. 2.:
Verteilung der Funktionstypen
von Grünanlagen (GA) nach der
grundlegenden Beurteilung des
Zustands der Objekte
(Institut für die Biotechnik von
Grünflächen, Fakultät für Gartenbau
der Mendel-Universität)

Autorský tým projektu současně pracuje na návrhu webové aplikace geografického informačního systému městských parků a zahrad. Smyslem této snahy je zpřístupnit pro široký okruh zájemců (především odborné, ale i laické veřejnosti) informace o objektech krajinářské architektury, které byly zpracovány v rámci řešení projektu. Předmětný software bude zpřístupněn pomocí webové aplikace s využitím GIS nástrojů umožňující vyhledávání zájmových objektů a jejich zobrazení na různých mapových podkladech. Vyhledávání objektů bude realizováno na základě *multikriteriálních atributů* (např. podle požadavků pracovníka památkové péče, návštěvníka, či obyvatele konkrétního města). Vzhledem k rozdílnosti podkladových informací bude aplikace integrovat popisná a obrazová data a jejich vzájemnou geolokaci tak, aby umožňovala současně prohlížení popisných a polohových dat, doplňujících textových a obrazových materiálů a mohla poskytnout integrované nástroje pro analýzu zájmových objektů a vytváření uživatelského obsahu (poznámky, popisy, fotografie, analýzy apod.). Funkcionality tohoto nástroje budou předmětem ústního sdělení za využití grafických ukázek na plánované konferenci.

ZÁVĚR

Výsledkem zahradně-architektonické tvorby v období totalitních režimů (1939–1989) na území České republiky bylo založení či obnova celé řady objektů krajinářské architektury, které významně ovlivňují kvalitu života obyvatel českých měst. Jejich současná role v systému zeleně měst je v České republice zásadní. Cílem tohoto příspěvku bylo upozornit na existenci a problematiku této specifické součásti národního kulturního dědictví, která je komplexně řešena v rámci řešeného projektu. Výsledky úvodní fáze projektu potvrzují stanovený směr výzkumu a přináší první systémové a oborově zajímavé výstupy.

Příspěvek vznikl na základě podpory při řešení projektu *Zahradně-architektonická tvorba v období totalitních režimů v letech 1939–1989 v České republice (DG18P02OVV044)* financovaného z *Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II)* Ministerstva kultury.

Nr.	Funktionstyp	Grundlegende Beurteilung des Objekts (Verteilung in %)				
		1 Objekt vollständig erhalten	2 ursprüngliche Disposition erkennbar	3 nur einzelne Elemente erhalten	4 ursprüngliche Funktion erhalten	5 andere Funktion des Objekts
1	Parks	10,71	41,07	37,50	10,71	0,00
2	GA von Wohnkomplexen	2,70	5,41	81,08	10,81	0,00
3	Parkartig gestaltete Flächen	0,00	28,13	68,75	0,00	3,13
4	GA der öffentlichen Infrastruktur	0,00	24,00	72,00	4,00	0,00
5	GA von Schulen und Kultureinrichtungen	0,00	20,83	66,67	8,33	4,17
6	GA von Gedenkstätten	0,00	40,91	45,45	13,64	0,00
7	GA von medizinischen Einrichtungen	6,67	40,00	46,67	6,67	0,00

Das Autorenteam des Projekts arbeitet gleichzeitig am Entwurf der Webanwendung eines geografischen Informationssystems für städtische Parks und Gärten. Ziel dieser Bemühungen ist es, einem breiten Kreis von Interessierten (vor allem Fachleuten, aber auch Laien) Informationen zu Objekten der Landschaftsarchitektur zugänglich zu machen, die im Rahmen des Projekts zusammengetragen wurden. Die entsprechende Software wird über eine Webanwendung unter Nutzung von GIS-Instrumenten verfügbar sein, welche die Suche nach einzelnen Objekten und ihre Anzeige auf unterschiedlichen Kartenunterlagen ermöglicht. Die Suche nach Objekten wird auf der Grundlage multikriterieller Attribute erfolgen (z. B. je nach den Anforderungen eines Denkmalpflegers, eines Besuchers oder eines Einwohners der konkreten Stadt). Im Hinblick auf die Unterschiedlichkeit der Informationen aus den Unterlagen wird die Anwendung Beschreibungen und Bilddaten und ihre gegenseitige Geolokation so integrieren, dass das gleichzeitige Betrachten von Beschreibungen und Positionsdaten sowie ergänzendem Text- und Bildmaterial möglich wird sowie integrierte Instrumente zur Analyse der jeweiligen Objekte bereitgestellt und nutzerspezifische Inhalte (Anmerkungen, Beschreibungen, Fotografien, Analysen usw.) generiert werden können. Die Funktionalitäten dieses Instruments werden auf einer geplanten Konferenz Gegenstand eines mündlichen Referats unter Nutzung grafischer Beispiele sein.

Tab. 3:
*Beurteilung ausgewählter
Funktionstypen von Grünanlagen (GA)
(Institut für die Biotechnik von
Grünflächen, Fakultät für Gartenbau
der Mendel-Universität)*

FAZIT

Ergebnis des gartenarchitektonischen Schaffens in der Epoche der totalitären Regime (1939–1989) auf dem Gebiet der heutigen Tschechischen Republik war die Anlage oder Wiederherstellung einer ganzen Reihe von Objekten der Landschaftsarchitektur, die einen deutlichen Einfluss auf die Lebensqualität der Einwohner der tschechischen Städte haben. Ihre derzeitige Rolle im System der städtischen Grünflächen in diesem Land ist unersetzlich. Ziel dieses Beitrags war es, auf die Existenz und die Problematik dieses spezifischen Bestandteils des nationalen Kulturerbes, welcher im Rahmen des Projekts in umfassender Weise behandelt wird, aufmerksam zu machen. Die Resultate der einführenden Projektphase bestätigen die eingeschlagene Forschungsrichtung und bringen erste systematische und fachlich interessante Daten mit sich.

Dieser Beitrag entstand im Rahmen des Projekts *Gartenarchitektonisches Schaffen in der Epoche der totalitären Regime von 1939 bis 1989 auf dem Gebiet der Tschechischen Republik (DG18P02OVV044)*, welches aus dem *Programm für angewandte Forschung und Entwicklung der nationalen und kulturellen Identität (NAKI II)* des Ministeriums für Kultur für die Jahre 2016 bis 2022 finanziert wurde.

Obzor – podmínka nebo překážka památkové ochrany sídliště Brno-Lesná?

Petra Svobodová
Muzeum Brněnska,
příspěvková organizace

Klíčová slova:
sídliště Brno-Lesná, kulturní
památky, objekt občanské
vybavenosti, Brno, Obzor

[83] Výběrové: ZEMAN, Lubomír. *Architektura socialistického realismu v severozápadních Čechách*. Ostrava: NPÚ, 2008; STRAKOŠ, Martin. *Nová Ostrava a její satelity: kapitoly z dějin architektury 30.–50. let 20. století*. Ostrava: NPÚ, 2010; STRAKOŠ, Martin. *Po sorele brusel, kov, sklo, struktury a beton: kapitoly o architektuře a výtvarném umění 50. a 60. let 20. století od Bruselu po Ostravu*. Ostrava: NPÚ, 2014.

[84] Blíže: ZARECOR, Kimberly Elman. *Utváření socialistické modernity: bydlení v Československu v letech 1945–1960*. Praha: Academia, 2015. Tematické číslo věnované „socialistické“ výstavbě: Zprávy památkové péče, roč. 75, 2015, č. 4. Praha: NPÚ, 2015.

[85] UBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada – ŘÍHA, Cyril – ČUMLIVSKÍ, Jan. *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. Praha: VŠUP, 2007.

Sídliště Brno-Lesná,
nákupní středisko Obzor
[foto J. Syrový, 2014]

Siedlung Brno-Lesná,
Einkaufszentrum Obzor
[Foto J. Syrový, 2014].

V letech 2009 až 2010 probíhalo na Ministerstvu kultury ČR (MK ČR) správní řízení o prohlášení nebo neprohlášení objektu občanské vybavenosti tzv. Obzoru (dále jen Obzor) na panelovém sídlišti Brno-Lesná za kulturní památku. MK ČR objekt kulturní památkou neprohlásilo a sídliště Lesná se nestalo městskou památkovou zónou. Obzor momentálně prochází zcela zásadní přestavbou. Pochybily snad orgány památkové péče? Byla (a je) jiná cesta k plošné ochraně panelových sídlišť?

V roce 2010 bylo povědomí o architektonických a urbanistických hodnotách staveb z 50. až 70. let 20. století na mnohem nižší úrovni než v současnosti, tedy o téměř deset let později.⁸³ Výzkum zejména panelových sídlišť byl v samém začátku.⁸⁴ Na tomto místě zmiňme jen tři příklady, které přispěly nejen k poznání hodnot panelové výstavby, ale především k jejich popularizaci: výstavu *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let* instalovanou v roce 2007 na Uměleckoprůmyslové škole v Praze,⁸⁵ cyklus 14 krajských výstav *Příběh paneláku*⁸⁶ z let 2014

Petra Svobodová
Muzeum der Region Brno

Obzor – Voraussetzung oder Hindernis für den Denkmalschutz der Siedlung Brno-Lesná?

In den Jahren 2009 und 2010 lief beim Ministerium für Kultur der Tschechischen Republik ein Verwaltungsverfahren zu der Frage, ob das Infrastrukturobjekt Obzor in der Plattenbausiedlung Brno-Lesná zum Kulturdenkmal erklärt werden soll. Das Ministerium ernannte das Gebäude nicht zum Kulturdenkmal, und die Siedlung Lesná wurde nicht zu einer städtischen Denkmalschutzzone erklärt. Der Obzor-Bau erlebt derzeit einen grundlegenden Umbau. Haben hier etwa die Denkmalschutzbehörden versagt? Gab (und gibt) es einen anderen Weg zum flächendeckenden Schutz von Plattenbausiedlungen?

Im Jahr 2010 war das Bewusstsein hinsichtlich der architektonischen und urbanistischen Werte von Bauten der Fünfziger- bis Siebzigerjahre des 20. Jahrhunderts auf einem weit niedrigeren Niveau als in der Gegenwart, also fast zehn Jahre später.⁸³ Die Forschung insbesondere zu Plattenbausiedlungen befand sich noch ganz am Anfang.⁸⁴ An dieser Stelle seien nur drei Beispiele genannt, die nicht nur dazu beitrugen, den Wert der Plattenbauten zu erkennen, sondern vor allem auch für ihre Popularisierung sorgten: die Ausstellung *Husáks 3 Zimmer, Küche, Bad: Wohnkultur der Siebzigerjahre*, welche 2007 an der Kunstgewerbeschule in Prag gezeigt wurde⁸⁵, ein Zyklus von 14 kreisweiten Ausstellungen unter dem Titel *Die Geschichte des Plattenbaus*⁸⁶ in den Jahren 2014 bis 2018 sowie die Ausstellung *Paneland. Das größte tschechoslowakische Experiment*⁸⁷, die zur Jahreswende 2017/2018 in der Mährischen Galerie in Brno zu sehen war.

Der Siedlung Brno-Lesná war am 4. November 2010 ein thematisches Seminar *50 Jahre Lesná – Geschichte – Gegenwart – Perspektiven* gewidmet, welches erstmals die Architektur, die Kunstwerke, die Raumplanung, die demografische Struktur und weitere interessante Aspekte der Entwicklung dieser einzigartigen Siedlung einer gesamthaften Betrachtung unterzog.⁸⁸

Die Siedlung Lesná in Brno stellt eine repräsentative Wohnanlage aus den Sechzigerjahren des 20. Jahrhunderts dar. Das Projekt der Siedlung wurde in den Jahren 1960–1961 durch die Architekten František Zounek, Viktor Rudiš, Ladislav Volák, Miroslav Dufek und Ivan Veselý ausgearbeitet.⁸⁹ Die Autoren berücksichtigten in größtmöglicher Weise das abschüssige Terrain, so dass die Bebauung sehr aufgelockert ist. In den Jahren 1962–1970 wurde die Siedlung unter Anwendung der sog. Strommethode errichtet⁹⁰, was im Endeffekt bedeutete, dass die Bewohner eine vollständig fertiggestellte Siedlung bezogen (es waren nicht nur die Plattenbauten fertiggestellt, sondern auch die komplette öffentliche Infrastruktur

Schlüsselbegriffe:
Siedlung Brno-Lesná,
Kulturdenkmal,
Infrastrukturobjekt, Brno,
Obzor

[83] Als Auswahl z. B. ZEMAN, Lubomír. *Architektura socialistického realismu v severozápadních Čechách [Architektur des sozialistische Realismus in Nordwestböhmen]*. Ostrava: Národní památkový ústav, 2008; STRAKOŠ, Martin. *Nová Ostrava a její satelity: kapitoly z dějin architektury 30.–50. let 20. století [Das neue Ostrava und seine Satellitenstädte: Kapitel aus der Architekturgeschichte der Dreißiger- bis Fünfzigerjahre des 20. Jahrhunderts]*. Ostrava: Národní památkový ústav, 2010; STRAKOŠ, Martin. *Po sorele brusel, kov, sklo, struktury a beton: kapitoly o architektuře a výtvarném umění 50. a 60. let 20. století od Bruselu po Ostravu [Nach dem sozialistischen Realismus Brüssel, Metall, Glas, Strukturen und Beton: Kapitel der Architektur und bildenden Kunst der Fünfziger- und Sechzigerjahre des 20. Jahrhunderts von Brüssel bis Ostrava]*. Ostrava: Národní památkový ústav, 2014.

[84] ZARECOR, Kimberly Elman. *Utváření socialistické modernity: bydlení v Československu v letech 1945–1960 [Die Formung der sozialistischen Moderne: >>*

[86] SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – NOVOTNÁ, Eva – JIRKALOVÁ, Karolína (edd.). *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích*. Praha: UPM v Praze, 2016; SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – KOUKALOVÁ, Martina – NOVOTNÁ, Eva (edd.). *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989*. Praha: UPM v Praze, 2017. Taktéž: *Paneláci* [online]. [cit. 2019-05-30]. Dostupné z: <http://www.panelaci.cz>.

[87] KORYČÁNEK, Rostislav. *Paneland: největší československý experiment*. Brno: Moravská galerie, 2017.

[88] *Lesná – 50 let sídliště: historie, současnost, perspektivy: sborník příspěvků k výročí sídliště Lesná*. Brno: Občanské sdružení Obzor Lesná, 2012.

[89] K historii např.: MALEČEK, Martin. Sídlíště Lesná – unikátní příklad panelového obytného celku. Svědectví progresivního urbanismu a architektury 60. let 20. století v Československu. In: MIHOLA, Jiří – FILIP, Aleš. *Brno v proměnách staletí: kapitoly z dějin města pod Špilberkem*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, str. 177–188.

[90] Proudová metoda stavění, tzn. vědecký způsob organizování práce, vycházející z poznatků pásové výroby, kdy jednotlivé za sebou řazené úkoly provádějí k tomu vyškolení pracovníci.

[91] Blíže: ZADRAŽILOVÁ, Lucie. Brněnská Tapiola. Sociokulturní pohled na brněnské sídliště Lesná a jeho vztah k finské Tapiole. In: *Brno v minulosti a dnes 26*. Brno: Archiv města Brna, 2013, str. 213–260.

[92] Blíže: KOŘÍNKOVÁ, Jana. Obytný soubor Lesná. Trnitá cesta panelového sídliště k památkové ochraně. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 75, 2015, č. 4. Praha: NPÚ, 2015, str. 322–330.

[93] Archiv MK ČR. Rozhodnutí MK ČR o neprohlášení objektu občanské vybavenosti Obzor za kulturní památku č.j. MK 18647/2010 OPP ze dne 7. 9. 2010.

až 2018 a výstavu *Paneland. Největší československý experiment*⁸⁷ z přelomu let 2017 až 2018 v Moravské galerii v Brně.

K sídlišti Brno-Lesná se konal 4. listopadu 2010 tematický seminář *50 let Lesné – historie – současnost – perspektivy*, který poprvé uceleně zhodnotil architekturu, výtvarná díla, urbanismus, demografickou strukturu a další zajímavé aspekty vývoje tohoto unikátního sídliště.⁸⁸

Brněnské sídliště Lesná představuje reprezentativní obytný soubor z 60. let 20. století. Projekt sídliště vypracovali v letech 1960–1961 architekti František Zounek, Viktor Rudiš, Ladislav Volák, Miroslav Dufek a Ivan Veselý.⁸⁹ Architekti maximálně uzpůsobili projekt svažitému terénu, takže urbanismus je značně rozvolněný. V letech 1962–1970 se sídliště realizovalo tzv. proudovou metodou,⁹⁰ což ve výsledku znamenalo, že se obyvatelé stěhovali do hotového sídliště (byly dokončeny nejen panelové domy, ale i občanská vybavenost a především infrastruktura – silnice, chodníky atd.). Lesná byla členěna do čtyř, respektive pěti okrsků. Bylo postaveno 18 deskových domů orientovaných podle vrstevnic, doplněných několika trojicemi věžových domů. Občanská vybavenost zahrnovala jesle, mateřské a základní školy a obchodní centra s poetickými názvy – Polana, Lučina, Obzor a Dukát. Nerealizováno zůstalo nadokrskové centrum, letní kino v Čertově roklí, duchovní centrum, sportovní centrum, středisko řemesel a služeb, garážové domy a autobusové zastávky v jednotném stylu. Lesná bývá někdy přirovnávána k finské Tapiole, což není zcela přesné, i když autoři Lesné Finsko navštívili. Tapiola je satelitním obytným celkem v zeleni, respektive v lese, a Lesná je spíše zelené předměstí Brna.⁹¹ Dalším častým přívlastkem je sídliště coby „galerie pod širým nebem“, protože volné plochy jsou spoluutvářeny zhruba dvacítkou výtvarných děl (plastiky a dekorativní stěny) navržených významnými výtvarníky, např. Sylvou Lacinovou, Čestmírem Kafkou, Jánusem Kubíčkem, Miloslavem Chlupáčem, Bohumírem Matalou či Ladislavem Martínkem.⁹²

Tzv. humanizace panelových domů se dotkla po roce 1989 i sídliště Lesná. Revitalizace domů v podobě vnějšího zateplování fasád a s tím souvisejících změn barevnosti (časté používání pastelových barev vedlo k lidovému označení paneláku jako plasteláku), výměny dřevěných oken za plastová, nevhodné nadstavby domů, z deskových domů byly odstraněny průběžné parapety, místo závěsných balkonů nainstalovány masivní betonové lodžie atd. Vzhledem k tomu, že nebyly vybudovány plánované parkovací domy, se sídliště potýká s trvalým nedostatkem parkovacích míst. Některé objekty zůstávají nevyužité (školy, okrsková centra), hlavním trendem je zahušťování zástavby. Nicméně Lesná si zachovala i řadu kladných stránek: relativně nenarušená původní urbanistická struktura, jedná se o bydlení v zeleni s volnými, otevřenými plochami, dochoval se unikátní soubor výtvarných děl, vzdálenost ke službám je přiměřená a dopravní spojení s centrem Brna funguje.

Autorem projektu okrskového centra *Obzor* byl Ing. arch. Viktor Rudiš; autorem inovativního technického řešení byl Ing. Zdeněk Musil. Objekt občanské vybavenosti obsahoval samoobsluhu, restauraci a bufet, včetně nejrůznějších služeb. V roce 1968 byla dokončena výstavba objektu technologií montovaného skeletu se skrytými průvlaky v modulu 6×7,20 metru. Jednalo se o jednopodlažní, částečně podsklepenou budovu na půdorysu 60 × 60 metrů v podobě písmene „U“. V atriu se nacházela monumentální kovová plastika *Ptáci* od Ladislava Martínka.

V letech 2009 až 2010 probíhalo na Ministerstvu kultury ČR (MK ČR) správní řízení o prohlášení objektu občanské vybavenosti Obzor v Brně za kulturní památku.⁹³ Podnět na prohlášení na MK ČR zaslala Ing. arch. Nataša Zounková, dcera jednoho z autorů sídliště Lesná, s následujícím odůvodněním: „jedná se o významnou stavbu moderní funkcionalistické architektury (ve stylu architekta Miese van der Rohe).“ Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně tento podnět dopracoval a doporučil prohlášení Obzoru za kulturní

und insbesondere die Straßen und Fußwegen). Lesná war in vier bzw. fünf Bezirke untergliedert. Es wurden 18 langgestreckte Häuser errichtet, die parallel zu den Höhenlinien ausgerichtet waren, dazu mehrere Dreiergruppen von Turmhäusern. Die öffentliche Infrastruktur umfasste Kinderkrippen, Kindergärten und Grundschulen sowie Einkaufszentren mit poetischen Namen wie Polana, Lučina, Obzor oder Dukát. Zahlreiche geplante Elemente der Siedlung wurden am Ende nicht realisiert – so etwa ein großes Verwaltungs- und Einkaufszentrum für die gesamte Siedlung, ein Freilichtkino im Waldpark Čertova rokle, ein geistliches Zentrum, ein Sportzentrum, ein Handwerks- und Dienstleistungszentrum, mehrstöckige Parkhäuser oder Bushaltestellen in einem einheitlichen Stil. Lesná wird bisweilen mit dem finnischen Tapiola verglichen, was jedoch nicht ganz präzise ist, auch wenn die Autoren von Lesná Finnland besucht hatten. Tapiola ist eine im Grünen bzw. im Wald gelegene Wohnstadt, Lesná dagegen eher ein grüner Vorort von Brno.⁹¹ In einem anderen Kontext wird die Siedlung oft als „Freilichtgalerie“ tituliert, da ihre Freiflächen rund zwanzig Kunstwerke (Plastiken und dekorative Wände) von namhaften Autoren wie Sylva Lacinová, Čestmír Kafka, Jánus Kubíček, Miloslav Chlupáč, Bohumír Matala oder Ladislav Martínek zieren.⁹²

Die sog. Humanisierung der Plattenbauten erreichte nach 1989 auch die Siedlung Lesná. Die Revitalisierung der Häuser erfolgte durch außen angebrachte Wärmedämmungen, was mit einem Neuanstrich der Fassaden verbunden war – die dabei häufig verwendeten Pastellfarben ließen die volkstümliche Bezeichnung *pastelák* anstelle von *panelák* (= Plattenbau) entstehen. Die Holzfenster wurden durch solche aus Kunststoff ersetzt, die Häuser wurden durch unpassende Aufsätze aufgestockt, von den langgestreckten Häusern wurden die durchgehenden Fenstersimse entfernt, statt der an der Fassade abgehängten Balkone wurden Loggien aus Massivbeton angebracht. Da die geplanten Parkhäuser nie errichtet wurden, hat die Siedlung dauerhaft mit einem Mangel an Stellplätzen für Autos zu kämpfen. Manche Bauten (Schulen, Bezirkszentren) blieben ungenutzt, Haupttrend ist die Verdichtung der Bebauung. Dennoch konnte sich Lesná auch etliche positive Aspekte bewahren: die relativ unbeeinträchtigte ursprüngliche urbanistische Struktur, das Wohnen im Grünen mit großen Freiflächen, das einzigartige Ensemble an Kunstwerken, die relativ gute Erreichbarkeit aller Dienstleistungen und funktionsfähige Verkehrsverbindungen ins Zentrum von Brno.

Projektautor des Bezirkszentrums Obzor war Ing. arch. Viktor Rudiš, die innovative technische Lösung war das Werk von Ing. Zdeněk Musil. Das Infrastrukturzentrum umfasste einen Supermarkt, eine Gaststätte und ein Buffet sowie die unterschiedlichsten Dienstleistungen. Im Jahr 1968 wurde der Bau mit dem Verfahren eines montierten Skeletts mit integrierten Deckenträgern und Modulmaßen von 6 × 7,2 Metern vollendet. Es handelte sich um einen eingeschossigen, teilweise unterkellerten Bau mit einem Grundriss von 60 × 60 Metern in der Form eines „U“. Im Atrium das Gebäudes wurde die monumentale Plastik „Vögel“ von Ladislav Martínek aufgestellt.

In den Jahren 2009 und 2010 lief beim Ministerium für Kultur der Tschechischen Republik ein Verwaltungsverfahren über die Erklärung des Infrastrukturobjekts Obzor in Brno zum Kulturdenkmal.⁹³ Einen entsprechenden Antrag hatte beim Ministerium Ing. arch. Nataša Zounková, die Tochter eines der Autoren der Siedlung Lesná, mit der folgenden Begründung eingereicht: „*Es handelt sich um ein bedeutendes Bauwerk der modernen funktionalistischen Architektur (im Stile des Architekten Mies van der Rohe).*“ Das Nationalinstitut für Denkmalpflege, Regionalreferat Brno, arbeitete diese Anregung weiter aus und empfahl die Erklärung des Obzor-Baus zum Kulturdenkmal, denn es handle sich u. a. um „*das letzte erhaltene Beispiel eines Bezirkszentrums der Siedlung Lesná (...), ein typisches Beispiel für den hohen*

>> *Wohnen in der Tschechoslowakei in den Jahren 1945–1960*]. Praha: Academia, 2015; Themenheft der Zeitschrift *Zprávy památkové péče*, 2015/75, Nr. 4.

[85] UBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada – ŘÍHA, Cyril – ČUMLIVSKI, Jan. *Husákov 3+1: bytová kultura 70. let [Husáks 3 Zimmer, Küche, Bad: Wohnkultur der Siebzigerjahre]*. Praha: VŠUP, 2007.

[86] SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – NOVOTNÁ, Eva – JIRKALOVÁ, Karolína. *Paneláci 1 [Plattenbauten 1]*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, 2016; SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie – ŠVÁCHA, Rostislav – KOUKALOVÁ, Martina – NOVOTNÁ, Eva. *Paneláci 2 [Plattenbauten 2]*. Praha: Uměleckoprůmyslové museum, 2017. Näheres unter www.panelaci.cz.

[87] KORYČÁNEK, Rostislav. *Paneland: největší československý experiment [Paneland: das größte tschechoslowakische Experiment]*. Brno: Moravská galerie, 2017.

[88] *Lesná – 50 let sídliště: historie, současnost, perspektivy: sborník příspěvků k výročí sídliště Lesná [50 Jahre Siedlung Lesná: Geschichte, Gegenwart, Perspektiven: Sammelband mit Beiträgen zum Jubiläum der Siedlung Lesná]*. Brno: Občanské sdružení Obzor Lesná, 2012.

[89] Zur Geschichte z. B. MALEČEK, Martin. Sídlíště Lesná – unikátní příklad panelového obytného celku. Svědectví progresivního urbanismu a architektury 60. let 20. století v Československu [Die Siedlung Lesná – ein außergewöhnliches Beispiel eines Plattenbau-Wohnkomplexes. Zeugnis des progressiven Urbanismus und der Architektur der Sechzigerjahre des 20. Jahrhunderts in der Tschechoslowakei]. In: MIHOLA, Jiří – FILIP, Aleš. *Brno v proměnách staletí: kapitoly z dějin města pod Špilberkem*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, S. 177–188.

[94] V odůvodnění rozhodnutí MK ČR není nikde uvedeno, že je „areál Obzor esteticky a kulturně-historicky bezcenným“, jak cituje ve svém příspěvku Jana Kořínková. Blíže viz: KOŘÍNKOVÁ (pozn. 92), cit. str. 328.

[95] Archiv MK ČR. Rozhodnutí ministra kultury ČR č.j. MK 9741/2011 OLP ze dne 23. 2. 2011.

[96] Blíže: *Hnutí SOL* [online]. [cit. 2019-05-30]. Dostupné z: www.solesne.cz.

[97] Srov. aktuální projekty IMOS development: *IMOS development* [online]. [cit. 2019-05-30]. Dostupné z: www.imos-development.cz.

památku, protože se mj. jedná o „poslední dochovaný příklad okrskové vybavenosti sídliště Lesná (...), typickou ukázkou vysokého standardu výstavby sídliště ze šedesátých let.“ Odbor památkové péče Magistrátu města Brna nedoporučil prohlášení věci za kulturní památku s tím, že „objekt vykazuje známky dlouhodobé neúdržby (...), neuspokojivý stavebně-technický stav (...), hodnota sídliště je v jeho celkových urbanistických a architektonických souvislostech.“ Odbor kultury a památkové péče Krajského úřadu Jihomoravského kraje nedoporučil prohlášení za kulturní památku s odvoláním na špatný až havarijní stavebně-technický stav objektu, rovněž vyzdvihl urbanistické hodnoty sídliště jako celku a konstatoval, že objekt sám odpovídal dobovým standardům a nepředstavoval žádný výjimečný architektonický počín. V řízení se dále vyjádřilo *Občanské sdružení pro životní prostředí na Ježkově*, které se velmi zasazovalo o prohlášení za kulturní památku. Oproti tomu autor Ing. arch. V. Rudiš ve svém vyjádření konstatoval, že památková ochrana v současnosti již nemá smysl, protože došlo k nevratným negativním zásahům a „*technicistní architektura panelových domů vycházející z technologie se vytratila a nahradil ji banální výraz pokleslé úrovně.*“ Vlastník věci společnost IMOS development, a.s., nesoúhlasil s prohlášením věci za kulturní památku s odvoláním na zcela havarijní stav konstrukcí objektu. Většina argumentů uvedených ve správním řízení nebyla relevantní (úvahy o kupní ceně a podnikatelských záměrech vlastníka, využívání či využitelnost objektu v budoucnosti, spor mezi vlastníkem a obyvateli sídliště atd.). Nesporná urbanistická hodnota sídliště také nebyla předmětem řízení o prohlášení věci za kulturní památku. Dne 7. 9. 2010 MK ČR rozhodlo o neprohlášení Obzoru za kulturní památku, protože se jedná o „*utilitární stavbu občanské vybavenosti, která byla postavena bez větších architektonických či estetických ambicí a je zcela standardním dokladem stavební produkce své doby (...). Stavba si v kontextu sídliště zachovala svůj urbanistický význam (...), který sám o sobě nepostačuje k prohlášení věci za kulturní památku.*“⁹⁴

Dopisem ze dne 21. 10. 2010 Ing. arch. Nataša Zounková, v zastoupení Občanského sdružení pro životní prostředí na Ježkově, podala rozklad proti rozhodnutí o neprohlášení věci za kulturní památku. Rozklad může ve správním řízení podat pouze vlastník objektu, nikoli jiný subjekt, takže se jednalo o tzv. *nepřípustný rozklad*. Nicméně ministr kultury přezkoumal původní rozhodnutí MK ČR a shledal, že bylo vydáno v souladu s příslušnými právními předpisy a námitky uvedené v nepřípustném rozkladu a ani jiné zjištěné skutečnosti nespovídají o tom, že by byly dány předpoklady pro zahájení přezkumného řízení, pro obnovu řízení, nebo pro vydání nového rozhodnutí.⁹⁵

Od roku 2006 vznikala na území městské části Brno-sever občanská sdružení, která se v roce 2013 sjednotila pod centrální orgán *Rada občanských iniciativ k. ú. Lesná*. V průběhu doby se ukázalo, že pro účinnější obhajobu cílů sdružení je nutná účast v zastupitelstvu městské části Brno-sever. Z této potřeby bylo v roce 2014 založeno představiteli občanských iniciativ Lesné politické *Hnutí Sever otevřený lidem (SOL)*, které v komunálních volbách v letech 2014 a 2018 nejen získalo prvenství, ale dosáhlo i na post starosty MČ Brno-sever.⁹⁶

Pod tlakem veřejnosti a od roku 2015 i zastupitelstva MČ Brno-sever vlastník Obzoru, společnost IMOS development, a. s., přehodnotil své plány na výstavbu v tomto území a výsledkem je relativně přijatelný kompromis. Nevznikne zde několik výškových staveb (tři šestnáctipodlažní bytové domy o 180 bytech), které by zcela narušily urbanistickou strukturu, ale přiměřená novostavba polyfunkčního domu (byty, podzemní garáže a služby). Projekt *Nový Obzor* začlení i část původního objektu (blíže ul. Fillova). Stavba víceméně kopíruje původní půdorys a výškově nepřesáhne okolní zástavbu (4 NP). Součástí komplexu je i zachování veřejně přístupného atria se sovkoupturou L. Martínka *Ptáci*.⁹⁷

Sídliště Brno-Lesná, nákupní středisko Obzor, atrium se sousoším Ladislava Martínka Ptáci (Mrtvý pták)
[foto J. Syrový, 2014]

Siedlung Brno-Lesná, Einkaufszentrum Obzor, Atrium mit Ladislav Martineks Skulpturengruppe „Vögel“ („Toter Vogel“)
[Foto J. Syrový, 2014]

[90] Strombaumethode = wissenschaftliches Verfahren der Arbeitsorganisation, basierend auf den Erkenntnissen der Fließbandproduktion, wo die einzelnen aufeinanderfolgenden Aufgaben von hierzu geschulten Arbeitern ausgeführt werden.

[91] Hierzu näher ZADRAŽILOVÁ, Lucie. Brněnská Tapiola. Sociokulturní pohled na brněnské sídliště Lesná a jeho vztah k finské Tapiole [Das Brünner Tapiola. Ein soziokultureller Blick auf die Siedlung Brno-Lesná und ihre Beziehung zum finnischen Tapiola]. In: *Brno v minulosti a dnes 26*, Brno: Archiv města Brna, 2013, S. 213–260.

[92] Hierzu näher KOŘÍNKOVÁ, Jana. Obytný soubor Lesná. Trnitá cesta panelového sídliště k památkové ochraně [Das Wohnensemble Lesná. Der dornige Weg einer Plattenbausiedlung zum Denkmalschutz]. In: *Zprávy památkové péče*, Jahrgang 75, Nr. 4. Praha: Národní památkový ústav, 2015, S. 322–330.

[93] Entscheidung des Ministeriums für Kultur der Tschechischen Republik über die Nichternennung des Infrastrukturobjekts Obzor zum Kulturdenkmal, Az. MK 18647/2010 OPP vom 7.9.2010. Archiv MK ČR.

Baustandard der Siedlung aus den Sechzigerjahren.“ Das Referat für Denkmalpflege des Magistrats der Stadt Brno widersetzte sich einer Ernennung zum Kulturdenkmal mit der Argumentation, dass „*das Objekt Anzeichen langjähriger mangelhaften Unterhalts aufweist (...), der unbefriedigende bautechnische Zustand (...), der Wert der Siedlung liegt in ihren urbanistischen und architektonischen Gesamtzusammenhängen.*“ Das Referat für Kultur und Denkmalpflege des Kreisamts für Südmähren sprach sich ebenfalls gegen die Ernennung zum Kulturdenkmal aus, wobei es sich auf den schlechten bis bedrohlichen baulich-technischen Zustand des Objekts berief und wiederum den urbanistischen Wert der Siedlung als Ganzes hervorhob. Der Bau an sich entspreche den zeitgenössischen Standards und stelle keine herausragende architektonische Leistung dar. Im Verfahren gab ferner der Bürgerverein für die Umwelt in der Ježková eine Stellungnahme ab, in der er sich sehr für die Ernennung zum Kulturdenkmal einsetzte. Dagegen konstatierte der Autor Ing. arch. V. Rudiš in seiner Äußerung, dass der Denkmalschutz heute keinen Sinn mehr habe, da es zu unumkehrbaren negativen Eingriffen gekommen sei – „*die technizistische Architektur der Plattenbauten, welche aus ihrer Technologie hervorgeht, ist verloren gegangen und ersetzt worden durch einen banalen Ausdruck niederen Niveaus.*“ Die Firma IMOS development, a.s. als Eigentümer der Immobilie sprach sich unter Verweis auf den völlig maroden Zustand der Baukonstruktionen des Objekts gegen dessen Ernennung zum Kulturdenkmal aus. Die meisten während des Verwaltungsverfahrens vorgebrachten Argumente waren nicht relevant (Überlegungen zum Kaufpreis und zu den geschäftlichen Absichten des Eigentümers, Nutzung oder Nutzbarkeit des Objekts in der Zukunft, Konflikt zwischen dem Eigentümer und den Einwohnern der Siedlung usw.). Der unzweifelhafte urbanistische Wert der Siedlung war ebenfalls nicht Gegenstand des

Návrh polyfunkčního domu Obzor
[vizualizace, zdroj:
<http://www.imos-development.cz/nove-byty-domy/polyfunkcni-dum-obzor-brno>]

Entwurf des Multifunktionsbaus Obzor
[Visualisierung, Quelle:
<http://www.imos-development.cz/nove-byty-domy/polyfunkcni-dum-obzor-brno>]

Polyfunkční dům Obzor – stavba v roce 2019
[foto P. Svoboda, 2019]

Multifunktionsbau Obzor – Bauarbeiten im Jahr 2019
[Foto P. Svoboda, 2019]

Verfahrens. Am 7.9.2010 entschied das Ministerium für Kultur der Tschechischen Republik, den Obzor-Bau nicht zum Kulturdenkmal zu ernennen, denn es handle sich um „einen Nutzbau der öffentlichen Infrastruktur, der ohne größere architektonische oder ästhetische Ambitionen errichtet wurde und ein vollkommen übliches Beispiel der Bauproduktion seiner Zeit ist (...) Der Bau hat sich im Kontext der Siedlung seine urbanistische Bedeutung bewahrt (...), die aber für sich allein nicht ausreicht, um das Objekt zum Kulturdenkmal zu erklären.“⁹⁴

In einem Schreiben vom 21.10.2010 legte Ing. arch. Nataša Zounková in Vertretung des Bürgervereins für die Umwelt in der Ježková Berufung gegen die Entscheidung ein, das Objekt nicht zum Kulturdenkmal zu erheben. Da jedoch in einem Verwaltungsverfahren ausschließlich der Eigentümer des Objekts Berufung einlegen kann, handelte es sich um eine unzulässige Berufung. Der Minister für Kultur überprüfte dennoch die ursprüngliche Entscheidung des Ministeriums und gelangte zu dem Schluss, dass sie im Einklang mit den einschlägigen Rechtsvorschriften erfolgt sei und weder die in der unzulässigen Berufung vorgebrachten Einwände noch andere festgestellte Sachverhalte darauf hindeuteten, dass die Voraussetzungen für eine Wiederaufnahme des Verfahrens, für die Aufnahme eines Überprüfungsverfahrens oder für Ausfertigung einer neuen Entscheidung gegeben seien.⁹⁵

Ab 2006 entstanden im Stadtteil Brno-Nord mehrere Bürgervereine, die sich 2013 unter dem Dach des Rates der Bürgerinitiativen im Katastrgebiet Lesná zusammenschlossen. Im Laufe der Zeit zeigte sich, dass die Vereinigung für eine wirkungsvollere Durchsetzung ihrer Ziele in der Stadtteilvertretung Brno-Nord vertreten sein müsste. Aus dieser Überlegung heraus gründeten Vertreter der Bürgerinitiativen aus Lesná im Jahr 2014 die politische Bewegung SOL (Sever Otevřený Lidem = Der Norden offen für die Menschen), welche in den Kommunalwahlen 2014 und 2018 nicht nur die meisten Stimmen errang, sondern auch den Bürgermeister des Stadtteils Brno-Nord stellen konnte.⁹⁶

Unter dem Druck der Öffentlichkeit und seit 2015 auch der Stadtteilvertretung Brno-Nord überarbeitete der Eigner des Obzor-Baus, die Firma IMOS development, a.s., sein Bauvorhaben, und das Ergebnis war ein relativ annehmbarer Kompromiss. Anstelle von drei sechzehnstöckigen Wohnhochhäusern mit insgesamt 180 Wohnungen, die die urbanistische Struktur der Siedlung vollkommen aus dem Gleichgewicht gebracht hätten, entsteht nun ein angemessenerer Multifunktionsbau mit Wohnungen, Tiefgarage und Dienstleistungen. Das Projekt Nový Obzor bezieht auch einen Teil des ursprünglichen Gebäudes (zur Fillova ulice hin) mit ein. Der Grundriss wird mehr oder weniger vom ursprünglichen Bau übernommen, während das neue Haus mit vier Obergeschossen nicht über die umgebende Bebauung hinausragen wird. Erhalten bleibt auch das frei zugängliche Atrium mit L. Martíneks Skulptur „Vögel“.⁹⁷

Noch zur Jahreswende 2010/2011 neigte die Auslegung des Gesetzes über die staatliche Denkmalpflege dazu, als Vorbedingung für die Ausrufung einer Denkmalschutzzone (flächiger Schutz) die Anwesenheit wenigstens eines (solitären) Kulturdenkmals anzusehen. Eine Stellungnahme der Denkmalinspektion aus dem Jahr 2014 räumte erstmals auch die Möglichkeit der Existenz einer Denkmalschutzzone ohne ein individuelles Kulturdenkmal ein.⁹⁸ Seit 2013 werden Denkmalschutzzonen durch eine Maßnahme allgemeinen Charakters ausgerufen⁹⁹, was einen administrativ und logistisch komplizierten Prozess darstellt, der jedoch in den letzten Jahren schon mehrfach mit Erfolg angewandt wurde.¹⁰⁰ Im Falle der Siedlung Lesná bieten sich somit derzeit mehrere Wege, um den angestrebten Denkmalschutzstatus zu erreichen: 1) Ausrufung einer städtischen Denkmalschutzzone (ein zeitlich und administrativ anspruchsvoller Prozess, an dem sich theoretisch alle Einwohner der Siedlung beteiligen

[94] In der Begründung der Entscheidung des Ministeriums für Kultur der Tschechischen Republik findet sich nirgends die Passage, dass das „Obzor-Gelände ästhetisch und kulturgeschichtlich wertlos“ sei, wie sie Jana Kořínková in ihrem Beitrag zitiert. KOŘÍNKOVÁ (Anm. 92), S. 328.

[95] Entscheidung des Ministeriums für Kultur, Az. MK 9741/2011 OLP vom 23.2.2011. Archiv MK ČR.

[96] Näheres unter www.solesne.cz.

[97] Vgl. die aktuellen Projekte von IMOS development, www.imos-development.cz.

[98] KOŘÍNKOVÁ (Anm. 92), S. 329.

[99] TSCHECHIEN. Maßnahme allgemeinen Charakters, §172 Abs. 4 des Gesetzes Nr. 500/2004 Slg., Verwaltungsordnung.

[100] Vgl. z. B. die städtische Denkmalschutzzone Prag-Zbraslav (2014), die dörflichen Denkmalschutzzonen Kačarov (2016), Třeština und Přislop (beide 2017), die Landschaftsdenkmalschutzzonen Bečovsko, Kladrubské Polabí, Bergbau-Kulturlandschaft Krupka und Bergbau-Kulturlandschaft Jáchymov (alle 2014). Siehe den Denkmalkatalog, Datenbank des Nationalinstituts für Denkmalpflege.

[98] KOŘÍNKOVÁ (pozn. 92), str. 329.

[99] ČESKO. Zákon číslo 500 ze dne 24. června 2004 správní řád. In: *Sbírka zákonů České republiky* [online]. [cit. 2019-05-30]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-500>, cit. § 172 odst. 4.

[100] Srov. např. městská památková zóna Praha-Zbraslav (2014), vesnické památkové zóny Kačerov (2016), Třeština a Přislop (obě 2017), krajinné památkové zóny Bečovsko, Kladrubské Polabí, Hornická kulturní krajina Krupka a Hornická kulturní krajina Jáchymov (vše 2014). Blíže viz: Vyhledávání. *Památkový katalog* [online]. [cit. 2019-05-30]. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/uskp>.

[101] ČESKO. Zákon číslo 183 ze dne 14. března 2006 o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In: *Sbírka zákonů České republiky* [online]. [cit. 2019-05-30]. Dostupné z: <http://www.zakony.cz/zakony/2006/101/zakon-183-2006-Sb-SB2006183>, blíže viz Regulační plán, § 61.

Ještě na přelomu let 2010 a 2011 směřoval výklad zákona o státní památkové péči k tomu, že podmínkou pro vyhlášení památkové zóny (plošná ochrana) je nutná přítomnost nejméně jedné (solitérní) kulturní památky. Stanovisko památkové inspekce v roce 2014 připustilo poprvé i možnost existence památkové zóny bez individuální kulturní památky.⁹⁸ Od roku 2013 jsou památkové zóny vyhlášovány opatřením obecné povahy,⁹⁹ což je administrativně a logisticky obtížný proces, který se ovšem v posledních letech podařilo několikrát úspěšně zrealizovat.¹⁰⁰ Takže v případě sídliště Lesná se v současnosti nabízí několik cest vedoucích k památkové ochraně: 1) vyhlášení městské památkové zóny (časově a administrativně náročný proces, kterého se teoreticky mohou účastnit všichni obyvatelé sídliště); 2) prohlášení některého panelového domu s nejvyšší mírou autenticity (zachované konstrukce, původní vzhled, minimum nevhodných stavebních zásahů, příp. zásahy reverzibilní) za kulturní památku, jakožto doklad typické výstavby obytných souborů 2. poloviny 20. století; 3) prohlášení souboru výtvarných děl za kulturní památku a 4) vypracování regulačního plánu, který by zajistil ochranu území a zachování jeho stávajících hodnot formou stanovení podrobných podmínek pro jeho využití.¹⁰¹

Závěrem lze orgánům památkové péče a samosprávným celkům doporučit důslednější využívání institutů územního plánování (regulační plán) a apelovat na soustavnou edukaci v oblasti památkové péče (vlastníci kulturních památek, laická veřejnost). Rozhodně nepovažujeme za vhodné používat zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči jako „klacek“ na investory.

können); 2) Ernennung eines Plattenbaus mit möglichst authentischer Erscheinung (erhaltene Konstruktion, ursprüngliches Aussehen, ein Minimum an störenden baulichen Eingriffen bzw. Eingriffe reversibel) zum Kulturdenkmal – als Beispiel einer typischen Bauweise von Wohnensembles der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts; 3) Ernennung eines Ensembles von Kunstwerken zum Kulturdenkmal oder 4) Ausarbeitung eines Regulierungsplans, der den Schutz des Gebietes und die Erhaltung seiner bestehenden Werte durch Festlegung detaillierter Bedingungen für seine Nutzung gewährleisten würde.¹⁰¹

Abschließend kann den Denkmalbehörden und den örtlichen Verwaltungsbehörden eine konsequentere Nutzung der Instrumente der Raumplanung (Regulierungsplan) empfohlen werden, und es ist eine systematischere Aufklärung der Öffentlichkeit wie der Eigentümer von Kulturdenkmälern im Bereich der Denkmalpflege anzumahnen. Keinesfalls erachten wir es als angemessen, das Gesetz Nr. 20/1987 Slg., über die staatliche Denkmalpflege, als „Knüppel“ gegen Investoren einzusetzen.

[101] TSCHECHIEN. Regulierungsplan, § 61 des Gesetzes Nr. 183/2006 Slg., über die Raumplanung und die Bauordnung (Baugesetz).

Brněnská družstevní výstavba na příkladu obytného souboru Hapalova

Klíčová slova:

sídlště, Brno, Lesná, Hapalova, architektura 20. stol., družstevní výstavba

[102] Kategorizace bytů je zde myšlena v podobě počtu obytných místností dle ČSN 73 4301 (III. kategorie = byt o třech obytných místnostech), nikoli z pohledu veřejnosti blíže známého rozřídění užívaného v podniku bytového hospodářství dle vyhlášky č. 60/1964 Sb. (byt III. kategorie = byt bez ústředního vytápění s částečným základním příslušenstvím). Blíže viz: ČESKOSLOVENSKO. Vyhláška číslo 60 ze dne 26. března 1964 o úhradě za užívání bytu a za služby spojené s užíváním bytu. In: *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv* [online]. [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: <https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=1265>.

[103] MUSIL, Jiří a kol. *Lidé a sídlště*. Praha: Svoboda, 1985, str. 61.

[104] Nebylo neobvyklé, že v socialistické společnosti vedle sebe v bytovém domě bydleli lékař, dělník, nebo vysokoškolský profesor. Bytová politika Československa se tak lišila od sociální výstavby západní Evropy, která navazovala na historickou tradici segregace tříd a sociálních vrstev.

Adam Guzdek,
Vysoké učení technické v Brně,
Fakulta stavební

Jižně orientované svahy poblíž řečkovického zámečku byly v 70. letech v rámci své-pomocné družstevní výstavby pokryty hustým kobercem nízkopodlažní zástavby. Po téměř 50 letech je tento soubor dodnes díky stále žijícím stavebníkům zachován v autentické podobě. Dynamická kompozice dvou typů bytových domů respektující topografii terénu původního ovocného sadu vytváří unikátní veřejná prostranství s dnes již vzrostlou zelení. Vyrovná se urbanistická kvalita tohoto opomenutého souboru sídliště Lesná, které o památkovou ochranu usiluje již téměř dvě desetiletí?

Je velkou zásluhou řady teoretiků, historiků a architektů, že se v posledním desetiletí začíná veřejnosti otevírat téma kvality bydlení po druhé světové válce a přínosu bydlení v panelových sídlištích. Přestože se jedná o téma, které bylo v porevolučních dobách politickými špičkami silně kritizováno, ukazuje se, že ve srovnání s pozdější „kapitalistickou“ produkcí mají své přednosti. A to jak architektonické, tak zejména urbanistické. Sídlštěm obvykle rozumíme velký obytný soubor vystavěný mezi léty 1948 až 1990 (v ideální formě polyfunkčního charakteru) o výměře desítek hektarů s počtem obyvatel dosahujícím obvykle menších okresních měst, nabízející bydlení v bytech různých kategorií¹⁰² v těsné návaznosti na příměstské zelené rekreační oblasti s napojením na městskou hromadnou dopravu, dopravní a další technickou infrastrukturu. S obytnými domy a doplňujícími objekty kubických forem skládaných do abstraktních útvarů, využívající tradiční kompoziční kategorie, vytvářející dominanty, průhledy a otevřená veřejná prostranství v podobě parků, hřišť, luk či lesoparků. Kvalita bydlení je dána také různorodostí sociální struktury obyvatel,¹⁰³ která se ve velké míře uchovala od výstavby dodnes.¹⁰⁴ Po krátkém období na začátku 90. let, kdy bylo bydlení na sídlišti vnímáno za sociální status chudších, kdy zbohatlí odcházeli do nově stavěných atraktivních domů, se situace konsolidovala a sídlště se stala plnohodnotným partnerem k soudobým urbanistickým počínům. O neutuchajícím zájmu bydlení na sídlištích svědčí rostoucí poptávka a stále zvyšující se tržní cena tamních bytů.

Volná urbanistická koncepce sídlišť, kontrastující s rostlým historickým městem, vybízela k dalšímu zahuštění. Přestože se tak dělo už v 80. letech pod nátlakem státních orgánů vestavbou výškových panelových domů s cílem zvýšit hustotu rozvolněných sídlišť 60. let, v porevolučních dobách se tak dělo zejména z tlaků spekulantů, kteří si realizovali své podnikatelské záměry. Smutnou ukázkou této doby je často zmiňované brněnské sídlště Lesná. Některé deskové domy byly doplněné o architektonicky nekvalitní nástavby a v průběhu času postupně zanikla také dvě okřsková obchodní centra, která byla přestavěna na obytné domy.

Adam Guzdek
Technische Universität Brno,
Fakultät für Bauwesen

Die Südhänge in der Nähe des Schlosses in Brno-Řečkovice wurden in den Siebzigerjahren im Rahmen eines in Eigenleistung erbrachten genossenschaftlichen Wohnungsbauprojekts mit einem dichten Teppich aus niedrigen Häusern überzogen. Nach fast fünfzig Jahren ist dieser Komplex dank der nach wie vor lebenden Bauherren bis heute in authentischer Form erhalten. Die dynamische Komposition aus zwei Wohnhaustypen, welche die Topografie des Geländes –ursprünglich eine Obstwiese – respektiert, sorgt für einzigartige öffentliche Plätze mit inzwischen erwachsenen Büschen und Bäumen. Ist die urbanistische Qualität dieses in Vergessenheit geratenen Komplexes mit jener der Großwohnsiedlung Lesná, die sich bereits seit nahezu zwei Jahrzehnten um den Denkmalschutzstatus bemüht, gleichzusetzen?

Es ist ein großes Verdienst zahlreicher Wissenschaftler, Historiker und Architekten, dass sich die Öffentlichkeit im letzten Jahrzehnt für das Thema Wohnqualität nach dem Zweiten Weltkrieg und Bedeutung des Wohnens in Plattenbausiedlungen zu öffnen beginnt. Obwohl es sich um ein Thema handelt, das in der Nachwendzeit von führenden Politikern stark kritisiert wurde, zeigt sich, dass diese Siedlungen im Vergleich zu späteren „kapitalistischen“ Bauten ihre Vorzüge haben – sowohl architektonische als auch insbesondere urbanistische.

Unter einer Großwohnsiedlung versteht man in der Regel einen großen Wohnkomplex, der in der Zeit von 1948 bis 1990 errichtet wurde (in der Idealform mit multifunktionalem Charakter), der eine zweistellige Hektarfläche umfasst, in der Regel die Einwohnerzahl kleinerer Kreisstädte erreicht und Wohnungen unterschiedlicher Kategorien¹⁰² bietet, der an Naherholungsgebiete angrenzt und an den städtischen Nahverkehr, andere Verkehrswege und die sonstige technische Infrastruktur angebunden ist. Mit den Wohnhäusern und den sie ergänzenden kubisch geformten Objekten, die zu abstrakten Formationen zusammengestellt waren, welche auf traditionelle Kompositionskategorien zurückgriffen, wurden Blickfänge, Sichtachsen und freie öffentliche Räume in Gestalt von Parks, Spielplätzen, Wiesen und Waldparks geschaffen. Die Wohnqualität ist auch durch die Vielfalt der sozialen Struktur der Bewohner gegeben,¹⁰³ die seit der Erbauung bis heute in hohem Maße erhalten geblieben ist.¹⁰⁴ Nach einer kurzen Phase am Beginn der Neunzigerjahre, in der das Wohnen in Großwohnsiedlungen mit dem sozialen Status der Ärmeren assoziiert wurde und diejenigen, die zu Geld gekommen waren, in neu gebaute attraktive Häuser abwanderten, konsolidierte sich die Situation und die Großwohnsiedlung wurde zu einem vollwertigen Partner zeitgenössischer urbanistischer Bestrebungen. Vom anhaltenden Interesse am Wohnen in

Genossenschaftlicher Wohnungsbau in Brno am Beispiel des Wohnkomplexes Hapalova

Schlüsselbegriffe:
Wohnsiedlung, Brno, Lesná, Hapalova, Architektur des 20. Jahrhunderts, genossenschaftlicher Wohnungsbau

[102] Gemeint ist hier die Kategorisierung der Wohnungen anhand der Zahl der Wohnräume gemäß der Norm ČSN 73 4301 (III. Kategorie = Wohnung mit drei Wohnräumen), nicht die der Allgemeinheit bekanntere Unterteilung, die vom Wohnungswirtschaftsbetrieb Podnik bytového hospodářství gemäß Verordnung Nr. 60/1964 Slg. verwendet wird (Wohnung der III. Kategorie = Wohnung ohne Zentralheizung mit partieller Grundausstattung).

[103] MUSIL, Jiří et al. *Lidé a sídlště [Menschen und Großwohnsiedlungen]*. Praha: nakladatelství Svoboda, 1985, S. 61.

[104] In der sozialistischen Gesellschaft war es nichts Ungewöhnliches, dass ein Arzt, ein Arbeiter oder auch ein Hochschulprofessor in einem Wohnhaus nebeneinander wohnten. Die Wohnungspolitik der Tschechoslowakei unterschied sich somit vom sozialen Wohnungsbau in Westeuropa, der auf der historischen Tradition der Segregation der Klassen und sozialen Schichten basierte.

Veřejné prostory obytného souboru Hapalova
[foto A. Guzdek, 2019]

Öffentliche Räume des Wohnkomplexes Hapalova
[Foto A. Guzdek, 2019]

Zvýšení počtu obyvatel s sebou přineslo další nároky na již tehdy nedostačující parkovací místa. Potřebu uchránit tento veřejný prostor s sebou přinesl myšlenku plošné památkové ochrany, která nebyla Ministerstvem kultury zatím vyslyšena.

Snaha těchto obyvatel k ochraně sídliště je ale vedena pouze sobeckou touhou uchránit jakoukoli formou kvalitu vlastního bydlení – bydlení v zeleni, jímž jsou tato modernistická díla charakteristická. Socialistická sídliště byla komponována jako celek – architektura z typizovaných dílců a urbanismus vycházející z topografie či z kompozičních představ autorů. Přestože tehdy architekti byli omezeni sortimentem stavební výroby a schopnostmi zestátných stavebních závodů, byla jejich snaha vytvořit kvalitní dílo zřejmá jak ve výrazu celku, tak i v architektonickém detailu. V dobách, kdy se na sídlišti Lesná začalo s nástavbami, bylo objektům 40 let. Dost málo k tomu, aby žijící autoři uspěli s návrhem na památkovou ochranu technicistně pojatého sídliště. Doba k pochopení sídlišť bohužel ještě nepřála. Za posledních dvacet let se panelové domy na Lesné „zhumanizovaly“. Domy byly zatepleny, aniž by zachovaly viditelnou skladebnost a členitost prefabrikovaných prvků včetně snahy o jejich povrchovou různorodost, fasády byly natřeny zářivými kombinacemi barev, došlo

Großwohnsiedlungen zeugt die wachsende Nachfrage und der ständig steigende Marktpreis für derartige Wohnungen.

Die freie urbanistische Konzeption der Großwohnsiedlungen, die im Kontrast zur gewachsenen historischen Stadt stand, bildete den Anreiz zu einer weiteren Verdichtung. Obwohl es dazu auch schon in den Achtzigerjahren unter dem Druck der staatlichen Organe kam, indem man mit dem Ziel, die Dichte der großzügig angelegten Großwohnsiedlungen aus den Sechzigerjahren zu erhöhen, Hochhäuser in die Siedlungen einfügte, geschah dies in der Nachwendezeit vor allem auf Druck von Spekulanten, die ihre unternehmerischen Ziele verfolgten. Ein trauriges Beispiel für diese Zeit ist die häufig erwähnte Brünner Großwohnsiedlung Lesná. Einige Wohnscheiben wurden mit architektonisch minderwertigen Aufbauten versehen und im Laufe der Zeit verschwanden auch die beiden Einkaufszentren des Stadtbezirks, die zu Wohnhäusern umgebaut wurden. Die hohe Einwohnerzahl brachte auch einen größeren Bedarf an Parkplätzen mit sich, die schon damals nicht in ausreichendem Maße vorhanden waren. Der Wunsch, diesen öffentlichen Raum zu schützen, führte zu dem Gedanken, diese Gebiete unter Denkmalschutz zu stellen, was jedoch beim Kulturministerium bislang kein Gehör fand.

Die Bemühungen der Bewohner, ihre Großwohnsiedlung zu schützen, sind aber nicht nur von dem egoistischen Wunsch geleitet, in irgendeiner Form ihre eigene Wohnqualität – das für diese modernistischen Bauten charakteristische Wohnen im Grünen – zu wahren. Die sozialistischen Großwohnsiedlungen wurden als ein Ganzes entworfen – die Architektur der typisierten Bauelemente und die Urbanistik resultieren aus der Topografie und den gestalterischen Vorstellungen der Architekten. Obwohl diesen damals durch das Sortiment an Bauwaren und die Fähigkeiten der Beschäftigten der Baubetriebe Grenzen gesetzt waren, war ihr Bemühen um ein qualitativ hochwertiges Ergebnis sowohl im Gesamtausdruck als auch im architektonischen Detail klar erkennbar. In der Zeit, als in der Großwohnsiedlung Lesná mit dem Aufstocken der Häuser begonnen wurde, waren die Objekte vierzig Jahre alt. Das war zu wenig, um den noch lebenden Architekten mit ihrem Antrag auf Denkmalschutz dieser technizistisch geprägten Großwohnsiedlung Erfolg zu bescheren. Die Zeit war leider noch nicht reif dafür, ein entsprechendes Verständnis für Großwohnsiedlungen zu entwickeln. In den letzten zwanzig Jahren wurden die Plattenbauten in der Siedlung Lesná „humanisiert“. Die Häuser wurden gedämmt, ohne das sichtbare Gefüge und die Gliederung der vorgefertigten Elemente zu bewahren oder sich um die Erhaltung der Vielfalt ihrer Oberflächen zu bemühen. Die Fassaden wurden mit leuchtenden Farbkombinationen gestrichen. Die Fensterfüllungen wurden ausgetauscht, ohne die ursprüngliche Farbgebung zu respektieren, und die architektonische Wirkung der horizontalen Gliederung, die durch dunkle Fenster und farbige Felder zwischen diesen entstanden war, wurde durch den Anbau vertikaler Betonbalkone gestört. Obwohl sich Lesná stolz als erste große Brünner Großwohnsiedlung mit konsequent durchorganisiertem Bauablauf bezeichnet, bei der es wahrscheinlich zum ersten und leider auch zum letzten Mal gelang, vom Projektanten über den Investor bis hin zum Baubetrieb alle am Bau beteiligten Subjekte aufeinander abzustimmen, bei der ein komplexes Zusammenspiel erzielt wurde, sodass alle projektierten Teile einschließlich Verkehrs- und Gehwege sowie die soziale Infrastruktur gleichzeitig abgeschlossen wurden und die neuen Bewohner nicht durch den Schlamm waten mussten, wie es vorher und leider auch danach der Fall war, und in der dank des verpflichtend für Kunst eingepflanzten Postens einzigartige „Spielplatzwände“ entstanden, ist es dennoch so, dass diese Großwohnsiedlung ihren einheitlichen und rein technizistischen Charakter eingebüßt hat. Es kam zu einer Störung der Authentizität eines Maximums an

[105] Podmínkou byla délka pracovního poměru, ať již odpracovaná, nebo příslibená.

[106] Samotné zařazení na seznam družstevníků spojené se složením počátečního podílu bylo v mnoha případech obtížné, časově náročné, v některých případech spojené i s korupcí. Výjimečně byly z důvodu odstoupení družstva od plánované realizace podíly vráceny zpět stavebníkům, kterým tak nezbyvalo nic jiného, než realizovat své sny zcela svépomocným (mnohem dražším) způsobem.

[107] GUZDEK, Adam. *Sídlíště Lesná v kontextu času*. Dizertační práce. Brno: VUT v Brně, 2016.

[108] Ústní informace, setkání s architektem Ivanem Rullerem dne 21. 11. 2015.

[109] Broskvoňová, Hrušňová, Mandloňová, Meruňková, Ovocná, Třešňová, Višňová.

k výměně okenních výplní nerespektující původní barevnost a byl narušen architektonický výraz horizontálního členění tvořeného tmavými okny s barevnými meziokenními výplněmi přistavěním vertikálních betonových loggií. Přestože se Lesná pyšní titulem prvního velkého brněnského sídlíště stavěného proudovou metodou, kde se snad poprvé a bohužel naposled podařila shoda mezi všemi složkami výstavby od projektanta, investora až po realizátora, kdy bylo docíleno komplexní souhry vedoucí k dokončení všech projektovaných částí včetně komunikací a občanské vybavenosti najednou, kdy se noví obyvatelé nebrodili v bahně, jako tomu bylo předtím a bohužel i potom, kdy vznikl díky povinné položce věnované na umění unikátní soubor hřištních „zdi“, ztratilo sídlíště jednotný, ryze technicistní výraz. Došlo k narušení autenticity maxima původního. Na sídlíšti, jakožto uměle vytvořeném lidském díle, již kromě komponovaného urbanismu není co chránit. Přesto se v Brně a jistě i v jiných městech nacházejí obytné soubory, mnohem menší než velká několikatisícová sídlíště, která si stále uchovávají svůj architektonický výraz již téměř padesát let.

Výstavba obytných souborů byla vždy velkou investiční akcí, na které se obvykle podílelo více investorů. To bylo také důvodem různorodé sociální skladby obyvatel budoucího sídlíště. Jednalo se o byty obecní (komunální), podnikové a od 60. let i byty družstevní. Obecní byty byly přidělovány Národním výborem jednotlivým čekatelům dle pořadníku. Nárok na podnikové byty měli pouze zaměstnanci podniku po splnění určitých podmínek.¹⁰⁵ Družstevní byty byly spolufinancovány podílem jednotlivých družstevníků, čímž se šetřily státní peníze. Bydlení v takových domech bylo výrazně dražší než v regulované (dotované) komunální výstavbě. Družstevníci náklady na výstavbu spláceli několik desetiletí a byly tak srovnatelné s dnešními hypotékami. Tato forma výstavby se využívala zejména v lokalitách, kde by vzhledem k malé ploše staveniště a k členité topografii terénu bylo složité nasadit a manipulovat s těžkou technikou. V těchto případech stát podporoval svépomocnou družstevní výstavbu, do které byla zařazena jak výstavba skupinových rodinných (řadových, atriových, atd.), tak i menších bytových domů. Nechat se zařadit¹⁰⁶ do svépomocné družstevní výstavby bylo několikaletým závazkem spojeným s odpracováním příslušného počtu hodin na staveništi a složením počátečního vkladu ve výši několika desítek tisíc. Takto zajištěnou pracovní silou se zlevňovala samotná výstavba a zároveň z pozice pro tento účel založených družstev byla zajištěna dodávka stavebního materiálu, který v případě svépomocné nedružstevní výstavby bylo velmi obtížné sehnat. Nově vzniklá stavební družstva přejímala typové projekty, nebo v případě, že vznikla při velkém podniku, využívala služeb podnikových architektů.¹⁰⁷ V takovém případě se jednalo o vítaný únik z jednotvárné činnosti k tvůrčí práci individuálního charakteru menší obytné zástavby.¹⁰⁸ Tyto obytné soubory svépomocné (družstevní) výstavby jsou charakteristické jednak menším měřítkem, individuálními úpravami projektů a zejména použitým stavebním materiálem – pálenou cihlou.

V Brně bylo v průběhu 60. a 70. let vytipováno několik lokalit, které svou velikostí nevyhovovaly k realizaci velkého sídlíště. Čtvrti rodinných domů na jižních svazích v Komině nebo pod Palackého vrchem nebo soubory bytových domů v Medlánkách a Řečkovcích. Zatímco po terénu klesajících sedm řad bytových domů v Medlánkách je unikátních zejména poetickými názvy jednotlivých ulic dle ovocných stromů,¹⁰⁹ v pojednávaném obytném souboru Hapalova jsou ulice jen dvě – pojmenované podle českého básníka Jana Kárníka a bratrů lékaře Jaroslava a básníka Petra Kříčkových. Tento obytný soubor, který nesl pracovní název „Hapalova“ podle nejbližší ulice spojující historické jádro obce Řečkovice s místní železniční zastávkou byl stavěn v letech 1968 až 1972. Staveniště bylo vybráno s ohledem na výhodně jižně orientovaný svah. V 19. století se jednalo o polnost v návaznosti na hospodářský panský

Ursprünglichem. An dieser Großwohnsiedlung, einem künstlich von Menschen geschaffenen Werk, ist außer der städtebaulichen Komposition nichts mehr zu retten. Trotzdem gibt es in Brno und sicherlich auch in anderen Städten Wohnkomplexe, die sehr viel kleiner sind als die großen Plattenbausiedlungen mit mehreren Tausend Einwohnern und die sich schon seit fast fünfzig Jahren ihren architektonischen Ausdruck bewahren.

Der Bau von Wohnkomplexen war immer ein großes Investitionsvorhaben, an dem in der Regel mehrere Investoren beteiligt waren. Das war auch der Grund für die heterogene soziale Zusammensetzung der Bewohner künftiger Großwohnsiedlungen. Es handelte sich um kommunale Wohnungen, Betriebswohnungen und ab den Sechzigerjahren auch um Genossenschaftswohnungen. Die Zuteilung der kommunalen Wohnungen an die einzelnen Anwärter erfolgte durch die Stadtverwaltung mithilfe einer Warteliste. Anspruch auf Betriebswohnungen hatten nur die Beschäftigten des betreffenden Betriebs nach Erfüllung bestimmter Voraussetzungen.¹⁰⁵ Genossenschaftswohnungen wurden durch Anteile der einzelnen Genossenschaftsmitglieder mitfinanziert, wodurch staatliche Gelder gespart werden konnten. Das Wohnen in solchen Häusern war erheblich teurer als in den subventionierten kommunalen Bauten. Die Genossenschaftsmitglieder zahlten die Baukosten mehrere Jahrzehnte lang ab, was mit den heutigen Hypotheken vergleichbar war. Von dieser Bauform wurde vor allem an Standorten Gebrauch gemacht, an denen es aufgrund der kleinen Baufläche und des stark gegliederten Geländes kompliziert gewesen wäre, schwere Technik einzusetzen. In diesen Fällen förderte der Staat das in Eigenleistung erbrachte genossenschaftliche Bauen, dem sowohl der Bau von nicht freistehenden Einfamilienhäusern (Reihen- und Atriumhäusern usw.) als auch von kleineren Mehrfamilienhäusern zugeordnet wurde. Sich in eine Wohnungsbaugenossenschaft aufnehmen zu lassen,¹⁰⁶ bedeutete, für mehrere Jahre eine Verpflichtung einzugehen, die mit dem Abarbeiten der entsprechenden Anzahl an Stunden auf dem Bauplatz und dem Zahlen des Eintrittsgeldes in Höhe von mehreren Zehntausend Kronen verbunden war. Durch die so bereitgestellten Arbeitskräfte wurden die Baukosten gesenkt und gleichzeitig wurde mithilfe der zu diesem Zweck gegründeten Genossenschaften die Lieferung des Baumaterials sichergestellt, das für eigenständige nichtgenossenschaftliche Bauvorhaben sehr schwer zu bekommen war. Die neu gegründeten Wohnungsbaugenossenschaften übernahmen typisierte Projekte oder nahmen, wenn sie unter dem Dach eines großen Betriebs gegründet worden waren, die Dienste der Betriebsarchitekten in Anspruch.¹⁰⁷ Diese konnten sich dadurch aus ihrer eintönigen Tätigkeit in eine kreative Arbeit individuellen Charakters flüchten und sich kleineren Wohngebäuden widmen.¹⁰⁸ Für diese Wohnkomplexe im Rahmen des genossenschaftlichen Wohnungsbaus sind einerseits das kleinere Format, die individuelle Ausgestaltung der Projekte und insbesondere das verwendete Baumaterial – gebrannte Ziegel – charakteristisch.

In Brno wurden im Laufe der Sechziger- und Siebzigerjahre mehrere Standorte ausgewählt, die aufgrund ihrer Fläche nicht für den Bau einer großen Plattenbausiedlung geeignet waren: die Eigenheimsiedlungen an den Südhängen im Stadtteil Komin oder am Fuße des Berges Palackého vrch oder die Mehrfamilienhäuser in Medlánky und Řečkovice. Während die am Hang gestaffelten sieben Reihen von Mehrfamilienhäusern in Medlánky insbesondere durch die poetischen Namen der einzelnen Straßen einzigartig sind – sie sind nach Obstbäumen benannt,¹⁰⁹ gibt es im erwähnten Wohnkomplex Hapalova nur zwei Straßen – sie sind nach dem tschechischen Dichter Jan Kárník, und nach den Brüdern Jaroslav und Petr Kříčka, einem Arzt und einem Dichter, benannt. Dieser Wohnkomplex, der nach der nächstgelegenen Straße, die den historischen Kern des Ortes Řečkovice mit dem Bahnhofpunkt

[105] Voraussetzung war eine bestimmte tatsächliche oder zugesagte Dauer des Arbeitsverhältnisses.

[106] Die Aufnahme auf die Liste der Genossenschaftsmitglieder, die mit dem Einzahlen des Eintrittsgeldes verknüpft war, war oftmals schwierig, zeitaufwändig und in einigen Fällen auch mit Korruption verbunden. In Ausnahmefällen wurden, weil die Genossenschaft von einem geplanten Vorhaben zurückgetreten war, Anteile an die Mitglieder zurückgezahlt, denen dann nichts anderes übrig blieb, als ihre Träume völlig in Eigenregie (und sehr viel teurer) zu verwirklichen.

[107] GUZDEK, Adam. *Sídlíště Lesná v kontextu času [Die Großwohnsiedlung Lesná im Kontext der Zeit]*. Dissertation. Brno: VUT Brno, 2016.

[108] Mündliche Informationen, Treffen mit dem Architekten Ivan Ruller am 21. 11. 2015.

[109] Die Straßen Broskvoňová, Hrušňová, Mandloňová, Meruňková, Ovocná, Třešňová, Višňová.

[110] SKUTIL, Jan. *Řečkovice a Mokrá Hora*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993.

[111] Ústní informace, setkání s pamětníkem Janem Černým dne 11. 4. 2019.

[112] Počítáno s dvěma osobami v bytě 2+1 a třemi v bytě 3+1. V současné době je počet vzhledem k věkovému průměru obyvatel zcela jistě nižší.

[113] U dalších sídlišť „husákovské“ éry vlivem zpřísňujících se THU znásobována až na 400 ob/ha, jako tomu bylo v 70. letech například u realizovaného bratislavského sídliště Petržalka.

[114] O autorech zastavovacího plánu a jednotlivých typů bytových domů nebylo prozatím nic vypátráno.

dvůr, ve 20. století na kopci vznikl dodnes využívaný hřbitov a ovocný sad. Na východním svahu vznikla v roce 1926 nouzová kolonie Úlehle postavená z železničních vagonů, která byla v souvislosti se vznikem souboru Hapalova odstraněna.¹¹⁰ Na výstavbě nových bytových domů se podílelo několik družstev, vzniklých například při Potravinoprojektu nebo Železničním stavitelství,¹¹¹ respektujících jednotný zastavovací plán. Vzhledem k absenci státních peněz nebylo nutné dodržet povinnou položku tzv. Hlavy V. věnující příslušné procento z investičních nákladů na výtvarné umění.

Obytný soubor Hapalova je tvořen 17 objekty tří až čtyřpodlažních bytových domů s plochou střechou. Ty jsou umístěny podél vrstevnic a zachovávají původní polní cesty, ze kterých vznikly ulice Kárnikova a Bratří Kříčků. Typově se jedná o 9 bodových domů obvykle využívaných svah k přímému vstupu do suterénu a 8 domů složených ze dvou kvádrů, výškově vzájemně posunutých po svahu se schodišťovým krčkem. Vstupy do jednotlivých bytů přes schodišťový krček jsou z každé mezipodesty. Tento tvar písmene „Z“ je různě kombinován od jednodušších až ke složitějším variantám. Bodové domy obsahují 18 až 19 bytů o velikosti 1+1, 2+1 a 3+1 s orientací východ, nárožní jihovýchod, nárožní jihozápad a západ. Dispozičně se jedná o schodišťový typ domu s vnitřním, shora osvětleným schodišťovým jádrem bez výtahu. Každý byt ve vyšším podlaží má prostorný 1,2 m široký balkon, umožňující například pohodlné stolování. Přízemní byty mají u většiny domů oplocené předzahrádky s přímým přístupem z obývacího pokoje. Deskové domy tvaru „Z“ obsahují 18 až 30 bytů velikosti pouze 3+1 s orientací sever-jih, nárožní jihovýchod a nárožní jihozápad. Přízemní prostory jsou vyhrazeny soukromým garážím. Na rozdíl od bodových domů nabízí dispoziční uspořádání deskových domů komfort v podobě prosvětlených koupelen denním světlem a přímo větrané spíže. V obytném souboru se celkem nachází 370 bytů s přibližným počtem obyvatel 1070.¹¹² Obytný soubor tak dosahuje hustoty přibližně 146 ob/ha, což ve srovnání s hustotami v té době stavěných sídlišť s hustotou obyvatel 200 ob/ha¹¹³ činí příjemné prostředí pro bydlení téměř rodinného charakteru.

Doposud malá obměna obyvatel s sebou nese výhody v podobě zachovalého obytného souboru. Původní stavebníci, dnes pokročilí senioři, se nepouštějí do významných stavebních úprav, jakým je jinde stále oblíbené kontaktní zateplení. Důvodem může být skutečnost, že jednotlivé byty mají vlastní plynové vytápění a vzhledem k výhodné orientaci ke světovým stranám nemají vlastníci potřebu realizovat tak velkou investici, jakým zateplení domu bezesporu je. Díky tomu můžeme obdivovat původní škrábané probarvené omítky, barevné keramické mozaiky vytvářející interiér závětrí i zádveří, jednobarevné kovové prvky zábradlí a oplechování parapetů, betonové zídky, kruhová pískoviště a jiné. Vzrostlé stromy a keře ve spojení s nijak nově upravovaným vzhledem bytových domů vytváří v Brně jeden z posledních autenticky působících sídlištních celků v podobě, v jaké si ho pravděpodobně představoval za několik desetiletí jeho autor či autoři.¹¹⁴ Jen o kousek dále, na ulici Úprkova, byly ve stejné době vystavěny stejné typy bodových domů, které zahustily příměstskou řečkovickou zástavbu na původních zahradách. Jejich uspořádání na jedné vrstevnici kolem jedné přímé ulice nedovoluje vzniknout takovým prostorovým vazbám, které můžeme oceňovat v souboru Hapalova. Téměř všechny jsou již dnes zatepleny způsobem, kdy ani barevně, ani členěním nerespektují původní vzhled. Tyto domy mohou být varovným signálem a zároveň odstrašujícím příkladem, jak špatně může dopadnout dobrá architektura původně tvořící jednotný celek. Rovněž mohou podněcovat k zamyšlení, zda není vhodná chvíle se zaměřit na doposud dochované obytné soubory s jedinečnou atmosférou a neplýtvat úsilím na sídlišti, u kterého kulturně-památkové hodnoty osobně již neshledávám.

verband, den Arbeitstitel „Hapalova“ erhielt, wurde in den Jahren 1968 bis 1972 erbaut. Die Baustelle wurde im Hinblick auf die günstige Lage an dem nach Süden hin ausgerichteten Hang ausgewählt. Im 19. Jahrhundert befanden sich dort Felder, die zum Gutshof gehörten. Im 20. Jahrhundert wurden auf dem Berg ein bis heute genutzter Friedhof und eine Obstwiese angelegt. Am östlichen Hang entstand 1926 das Elendsviertel Úlehle, das aus Bahnwaggons bestand. Es wurde im Zusammenhang mit dem Bau des Hapalova-Komplexes abgerissen.¹¹⁰ Am Bau der neuen Mehrfamilienhäuser waren mehrere Genossenschaften beteiligt, die zum Beispiel unter dem Dach der Betriebe Potravinoprojekt und Železniční stavitelství gegründet wurden¹¹¹ und die den einheitlichen Bebauungsplan respektierten. Da keine staatlichen Gelder flossen, musste nicht der Pflichtposten (der sog. Artikel V.) eingehalten werden, demzufolge ein bestimmter Anteil an den Investitionskosten für bildende Kunst einzusetzen war.

Der Wohnkomplex Hapalova besteht aus siebzehn Objekten – drei- bis vierstöckigen Wohnhäusern mit Flachdach. Diese befinden sich jeweils auf einer Höhe und behalten den Verlauf der ursprünglichen Feldwege bei, aus denen die Straßen Kárnikova und Bratří Kříčků entstanden. Vom Typ her handelt es sich um neun Punkthäuser, die in der Regel den Hang für den direkten Zugang zum Untergeschoss nutzen, sowie um acht Häuser, die aus zwei Quadern zusammengesetzt sind, welche am Hang gegeneinander verschoben sind und über externe Treppenhäuser verfügen. Von jedem Halbpodest der externen Treppenhäuser gibt es Zugänge zu den einzelnen Wohnungen. Diese Z-Form wurde von einfacheren bis zu komplizierteren Varianten unterschiedlich kombiniert. Die Punkthäuser umfassen 18 bis 19 Ein-, Zwei- und Dreiraumwohnungen, die nach Osten und Westen ausgerichtet sind, die Eckwohnungen nach Süden und Osten sowie nach Süden und Westen. Von der Anlage her handelt es sich um einen Haustyp mit innenliegendem, von oben beleuchtetem Treppenhaukern ohne Aufzug. Alle Wohnungen in den Obergeschossen haben einen geräumigen 1,2 m tiefen Balkon, auf dem man zum Beispiel bequem essen kann. Die Erdgeschosswohnungen haben bei den meisten Häusern kleine umzäunte Vorgärten mit direktem Zugang vom Wohnzimmer aus. In den Wohnscheiben in Z-Form gibt es jeweils 18 bis 30 Dreiraumwohnungen, die nach Norden und Süden ausgerichtet sind, die Eckwohnungen nach Süden und Osten bzw. Süden und Westen. Die Räumlichkeiten im Erdgeschoss sind privaten Garagen vorbehalten. Im Unterschied zu den Punkthäusern bietet die Raumaufteilung der Wohnscheiben Komfort in Form von hellen Bädern mit Tageslicht und direkt belüfteten Speisekammern. Der Wohnkomplex umfasst insgesamt 370 Wohnungen mit rund 1070 Bewohnern¹¹² und erreicht damit eine Dichte von rund 146 EW/ha, was im Vergleich zu den in jener Zeit gebauten Großwohnsiedlungen mit einer Dichte von 200 EW/ha¹¹³ ein angenehmes Wohnumfeld mit nahezu familiärem Charakter darstellt.

Die bislang geringe Fluktuation der Bewohner bringt den Vorteil mit sich, dass der Wohnkomplex gut erhalten ist. Die ursprünglichen Bauherren, heute Senioren im fortgeschrittenen Alter, nehmen keine größeren Umbauten, wie anderswo die nach wie vor beliebte Verbunddämmung, vor. Grund könnte die Tatsache sein, dass die einzelnen Wohnungen eine eigene Gasheizung haben und dass angesichts ihrer günstigen Ausrichtung nach den Himmelsrichtungen die Besitzer nicht das Bedürfnis haben, eine so große Investition vorzunehmen, wie es die Wärmedämmung eines Hauses zweifellos ist. So kann man die ursprünglichen eingefärbten Kratzputze, die farbigen Keramikmosaiken im Windfang und im Eingangsbereich, die einfarbigen Metallelemente der Geländer und die mit Blech beschlagenen Fensterbretter, die kleinen Betonmauern, runden Sandkästen und anderes bewundern. Dieser Komplex mit seinen erwachsenen Bäumen und Büschen und dem in keiner Weise

[110] SKUTIL, Jan. *Řečkovice a Mokrá Hora [Řečkovice und Mokrá Hora]*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993.

[111] Mündliche Informationen, Treffen mit dem Zeitzeugen Jan Černý am 11. 4. 2019.

[112] Gerechnet wurde mit zwei Personen pro Zweiraumwohnung und drei Personen pro Dreiraumwohnung. Derzeit liegt die Anzahl angesichts des Altersdurchschnitts der Bewohner mit Sicherheit niedriger.

[113] Bei anderen Großwohnsiedlungen der Husák-Ära stieg sie aufgrund der strengeren Technisch-wirtschaftlichen Richtwerte (THU) auf 400 EW/ha, was in den Siebzigerjahren zum Beispiel bei der Großwohnsiedlung Petržalka in Bratislava umgesetzt wurde.

Bodové domy na ulici Úprkova
– původní stav
[foto A. Guzdek, 2013]

Punkthäuser in der Úprkova-Straße
– ursprünglicher Zustand
[Foto A. Guzdek, 2013]

Bodové domy na ulici Úprkova
– po nezdařilé obnově
[foto A. Guzdek, 2019]

Punkthäuser in der Úprkova-Straße
– nach der misslungenen Renovierung
[Foto A. Guzdek, 2019]

[114] Über die Urheber des
Bebauungsplans und der einzelnen
Wohnhaustypen wurde bisher nichts
herausgefunden.

Obložené závětrří vstupu domu
žlutou keramikou
[foto A. Guzdek, 2019]

Mit gelber Keramik verkleideter
Windfang am Hauseingang
[Foto A. Guzdek, 2019]

umgestalteten Erscheinungsbild der Häuser ist in Brno eine der letzten authentisch wirkenden geschlossenen Wohnsiedlungen, die so wirkt, wie sich der bzw. die Planer ihr Aussehen nach einigen Jahrzehnten vorgestellt haben mögen.¹¹⁴ Nur ein kleines Stück weiter, in der Úprkova-Straße, wurde zur gleichen Zeit derselbe Typ von Punkthäusern gebaut, sodass sich dort, wo ursprünglich Gärten waren, die Vorstadtbebauung in Řečkovice verdichtete. Ihre Anordnung auf demselben Höhengniveau und an einer geraden Straße erlaubt es nicht, dass solche räumlichen Bindungen entstehen können, die am Hapalova-Komplex schätzenswert sind. Fast alle sind inzwischen mit einer Wärmedämmung versehen, die weder in der Farbgebung noch in der Gliederung das ursprüngliche Erscheinungsbild respektiert. Diese Häuser können als Warnsignal und gleichzeitig als abschreckendes Beispiel dienen, wie schlecht gute Architektur, die ursprünglich ein einheitliches Ganzes bildete, enden kann. Sie können auch zum Nachdenken anregen, ob es nicht an der Zeit ist, sich auf die bislang erhaltenen Wohnkomplexe zu konzentrieren, die eine einzigartige Atmosphäre haben, und keine Mühen an eine Großwohnsiedlungen zu verschwenden, bei der ich persönlich keine kulturell-denkmalflegerischen Werte mehr erkennen kann.

Panelová sídliště – revitalizace vs. ochrana hodnot
Plattenbausiedlungen – Revitalisierung vs. Bewahrung der Werte

Petr Svoboda, Martin Šolc (edd.)

Autoři textu / Textautoren: Ing. arch. Mgr. Klára Brůhová, Ph.D., Mgr. Michaela Čadilová, Ing. arch. Adam Guzdek, Ph.D.,
Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D., Ing. arch. Hana Řepková, Ing. Petr Svoboda, PhDr. Petra Svobodová, Ph.D.,
doc. Ing. Pavel Šimek, Ph.D., Mgr. Martin Šolc, Ing. Roman Zámečník, Ph.D.

Autoři fotografií a ilustrací / Fotos und Illustrationen: Ing. arch. Mgr. Klára Brůhová, Ph.D., Mgr. Michaela Čadilová,
Ing. arch. Adam Guzdek, Ph.D., Mgr. Lenka Hájková, Mgr. Zuzana Křenková, Ph.D., Mgr. Martin Maleček,
Ing. arch. Dana Novotná, Ph.D., Ing. arch. Hana Řepková, Ing. Petr Svoboda, Ing. arch. Jiří Syrový, Ing. Roman Zámečník, Ph.D.

Jazyková úprava / Sprachliche Bearbeitung: Mgr. Pavlína Petrová

Německý překlad / Deutsche Übersetzung: Felix Ruschke, Angela Lindner

Grafické zpracování a tisková příprava / Grafikdesign und Druckvorbereitung: braq design s. r. o.

Tisk / Druck: Reprocentrum, a.s.

ISBN 978-80-7480-134-1

ISBN 978-80-7480-134-1

9 788074 801341